

**GMINA DOPIEWO
MIEJSCE Z HISTORIĄ**

Piotr Maciej Dziembowski

GMINA DOPIEWO MIEJSCE Z HISTORIA

Dopiewo 2014

**GMINA
DOPIEWO**

Autor: Piotr Maciej Dziembowski
Projekt okładki: Michał Juskowiak
Recenzja naukowa: prof. dr hab. Artur Kijas
Drukarnia Wielkopolska sp. z o.o.

Patronat honorowy:

**MARSZAŁEK WOJEWÓDZTWA
WIELKOPÓLSKIEGO
MAREK WOŹNIAK**

ISBN 978-83-930592-1-8

*Operacja współfinansowana jest ze środków Unii Europejskiej w ramach działania 413
„Wdrażanie lokalnych strategii rozwoju” objętego Programem Rozwoju Obszarów
Wiejskich na lata 2007-2013*

SPIS TREŚCI

WPROWADZENIE	7
Informacje ogólne	8
CZĘŚĆ I	
MIEJSCOWOŚCI GMINY DOPIEWO	11
Dąbrowa	11
Dąbrówka	14
Dopiewiec	19
Dopiewo	22
Drwęsa	36
Działy (Więckowice leśniczówka)	38
Fiałkowo	40
Gołuski	42
Joanka	48
Konarzewo	50
Lisówki	65
Pałędzie	68
Pałędzie (osada leśna)	74
Podgaj	77
Podłoziny	79
Pokrzywnica	82
Skórzewo	84
Trzcielina	96
Więckowice	102
Zakrzewo	108
Zborowo	118
Zborówko	125
Żarnowiec	127

CZĘŚĆ II

MIEJSCOWOŚCI I MIEJSCA HISTORYCZNE GMINY DOPIEWO	131
Cztery wiatraki (Vierwindmuehlen)	131
Glinki	131
Gurowo	133
Konarzewko	134
Piaski	135
Podłozinki	137
Polityka	138
Skórzewko	139
Twardowo	139
Więckówko	140
POZOSTAŁE	142
ŹRÓDŁA – PUBLIKACJE	147
Objaśnienie skrótów i znaków	147
Przypisy	148
Źródła rękopiśmienne	163
Gazety	164
Strony WWW – Internet	164
Opracowania	164
Dotychczasowe publikacje dotyczące gminy Dopiewo i jej mieszkańców	167

WPROWADZENIE

W związku z żywiołowym powiększeniem się liczby mieszkańców gminy Dopiewo – wzrost o 100% w przeciągu jednej dekady - niezbędnym staje się zwiększenie świadomości „nowych” mieszkańców, że poszczególne miejscowości naszej gminy są nie tylko miejscami, do których się udajemy po pracy i swego rodzaju „noclegownią”. Są miejscowościami posiadającymi swoją historię i zarazem stanowią miejsca warte zobaczenia.

Prezentowana książka, będąca częściowo publikacją historyczną, jest jednocześnie swego rodzaju bedekerem po gminie Dopiewo. Zamieszczamy w niej prezentacje wszystkich miejscowości znajdujących się na terenie gminy. Krótkie noty zawierają rys historyczny – sięgający niekiedy czasów wczesnosłowiańskich – oraz opis miejsc, które ze względu na swoją historię czy też upamiętnienie danego zdarzenia są godne uwagi.

Opracowanie wzbogacają liczne fotografie, dotyczące charakterystycznych obiektów każdej z miejscowości gminy. Dodatkowo przedstawiamy ich lokalizację na mapach od XVIII do początku XX wieku. Całość uzupełnia współczesna mapa gminy Dopiewo, niezbędna podczas wycieczek krajoznawczych zarówno pieszych, jak i rowerowych.

Osobny rozdział został poświęcony tym miejscowościom (wsiom, przysiółkom, polom i łąkom), które istniały na terenie gminy, począwszy od czasów średniowiecznych, a które obecnie nie istnieją lub zostały włączone w skład innych miejscowości. Najświeższym tego typu zjawiskiem jest włączenie miejscowości Glinki w skład Konarzewa, a miejscowości Polityki w skład Zakrzewa.

Cezurą niezwykle istotną dla historii gminy jest początek II wojny światowej. Historia gminy Dopiewo w okresie II wojny światowej jest jednakże tematem na osobne opracowanie.

Przy opisywaniu miejscowości przyjęto następujący schemat – nazwa miejscowości oraz następujące informacje:

- liczba mieszkańców (stan na dzień 31 grudnia 2013 roku)
- status miejscowości (wieś, osada, osada leśna, przysiółek)
- przynależność do sołectwa (do jednego z 11 sołectw w gminie Dopiewo)
- przynależność parafialna (na podstawie Rocznika Archidiecezji Poznańskiej z 2013 roku)
- kod pocztowy
- historia
- obiekty historyczne i turystyczne

Przedmiotowa publikacja nie obejmuje wszystkich aspektów dotyczących naszej gminy, jednakże jest ona swoistym przyczynkiem do tego rodzaju opracowania.

■ INFORMACJE OGÓLNE

Gmina Dopiewo jest jedną z siedmiu gmin wiejskich i jedną z siedemnastu gmin należących obecnie do powiatu poznańskiego (utworzonego w 1999 roku)¹. Obejmuje obszar 108,1 km² i dzieli się na 11 sołectw: Dąbrowa, Dąbrówka, Dopiewiec, Dopiewo, Gołuski, Konarzewo, Palędzie, Skórzewo, Trzcielina, Więckowice i Zakrzewo.

Z punktu widzenia historycznego od roku 1886 istniały dwa powiaty: Posen Ost (powiat poznański – wschód) i Posen West (powiat poznański – zachód), w skład którego wchodziła Gmina Dopiewo. Porządek taki istniał do 1925 roku, kiedy to zarządzeniem wykonawczym Ministra Spraw Wewnętrznych zniesiono powyższe powiaty i powołano powiat poznański. Porządek taki funkcjonował do 1939 roku, z tym że 22 września 1934 roku dokonano podziału powiatu poznańskiego na gminy zbiorowe, a gminy na gromady². Spowodowało to likwidację dawnych gmin jednostkowych i obszarów dworskich, które zostały wcielone do poszczególnych gromad. Powiat poznański został wówczas podzielony na 11 gmin: Czerwonak, Dopiewo, Krzesiny, Piątkowo, Polska Wieś, Puszczykowo, Rokietnica, Stęszew, Swarzędz, Tarnowo Podgórne, Żabikowo. W skład gminy Dopiewo wchodziło 14 następujących gromad: Chomęcice, Dopiewiec, Dopiewo, Głuchowo, Gołuski, Komorniki, Konarzewo, Palędzie, Plewiska, Skórzewo, Trzcielina, Więckowice, Zakrzewo i Zborowo.

W dniu 1 lipca 1952 roku dokonano kolejnego podziału powiatu poznańskiego. Powiat został podzielony na 10 gmin, w tym Dopiewo zawierające 16 gromad³: Chomęcice, Dąbrowa, Dąbrówka, Dopiewiec, Dopiewo, Głuchowo, Gołuski,

Komorniki, Konarzewo, Pałędzie, Plewiska, Skórzewo, Trzcielín, Więckowice, Zakrzewo i Zborowo. Kolejna reforma ustrojowa państwa wprowadziła z dniem 1 stycznia 1973 roku nowy podział administracyjny. W miejsce dotychczasowych gromad wprowadzono większe jednostki administracyjne – gminy. Gmina Dopiewo utworzona 1 stycznia 1973 roku obejmowała następujące jednostki administracyjne (miejscowość z przyległościami): Dąbrowa, Dąbrówka, Dopiewo, Dopiewiec, Gołuski, Konarzewo, Pałędzie, Podłoziny, Skórzewo, Trzcielín, Więckowice, Zakrzewo i Zborowo. Początkowo gmina wchodziła w skład powiatu poznańskiego w województwie poznańskim, jednak po zmianie – wprowadzeniu dwustopniowego podziału administracyjnego państwa (1 czerwca 1975 roku)⁴ i zniesieniu powiatów, weszła w skład nowego województwa poznańskiego.

Obecnie w skład gminy Dopiewo wchodzi następujące miejscowości (wsie, osady, przysiółki i osady leśne)⁵:

- Dąbrowa (wieś)
- Dąbrówka (wieś)
- Dopiewiec (wieś)
- Dopiewo (wieś)
- Drwęsa (wieś)
- Fiałkowo (osada)
- Gołuski (wieś)
- Joanka (osada)
- Konarzewo (wieś)
- Lisówki (wieś)
- Pałędzie (osada leśna)
- Pałędzie (wieś)
- Podgaj (osada leśna)
- Podłoziny (osada)
- Pokrzywnica (przysiółek)
- Skórzewo (wieś)
- Trzcielín (wieś)
- Więckowice (osada leśna)
- Więckowice (wieś)
- Zakrzewo (wieś)
- Zborowo (wieś)
- Zborówko (osada)
- Żarnowiec (osada)

Mapa gminy Dopiewo⁵

CZĘŚĆ I

MIEJSCOWOŚCI GMINY DOPIEWO

■ DĄBROWA

Liczba mieszkańców: 1643

Status: wieś

Sołectwo: Dąbrowa

Przynależność parafialna: parafia pw. św. Marcina i św. Wincentego
w Skórzewie.

Kod pocztowy: 60-069

■ Historia

Wieś szlachecka i kościelna. Nazwa pochodzi od słowa 'dąb'¹. Pierwsza wzmianka o miejscowości pochodzi z 1365 roku, kiedy to Mikołaj z Kórnik, poznański kantor katedralny, występując w imieniu kapituły poznańskiej, przekazał Wojciechowi z Jankowa wieś Biskupice, a w zamian na własność kapituły przeszła Dąbrowa. Transakcję tę potwierdził w 1367 roku król Kazimierz Wielki. Pod koniec XIV wieku między Jakubem i Mikołajem Dąbrowskim toczył się spór o podział i rozgraniczenie przynależnych im części w Dąbrowie. Do Dąbrowskich należały też części własności w Dąbrówce, Pałędziu i Dzieciolowie (dzisiaj już nie istniejącej miejscowości wchłoniętej przez Gołuski). Potomkowie tegoż rodu Dąbrowskich, herbu Drogosławicz, używali w XV wieku przydomka Słap. Od nich wywodzą się kanonicy:

Adam Dąbrowski, syn Dzierśława i Katarzyny, notariusz Łukasza Górki, scholastyk poznański, pleban w Skórzewie w latach 1448-1450, dziekan kapituły katedralnej w Poznaniu, poseł królewski do papieża Sykstusa IV, kanonik gnieźnieński, krakowski, wrocławski i płocki².

Jan Słap Dąbrowski, syn Piotra, kantor gnieźnieński, kanonik poznański i gnieźnieński (zm. 1493)³.

Marcin Słap Dąbrowski, syn Potencjana, kanonik poznański altaryzta altarii Znalezienia Krzyża Świętego i Niepokalanego Poczęcia NMP w katedrze

Płyta nagrobna Adama Dąbrowskiego
(zm. 1494) w katedrze poznańskiej
– fot. archiwum autora

poznańskiej, żyjący w II połowie XV i na początku XVI wieku. Pleban w Skórzewie w 1497 roku i w latach 1512-1513⁴.

Oprócz wspomnianych Dąbrowskich, w tym samym czasie żyli w Dąbrowie Dąbrowscy innego herbu.

Dąbrowscy (Śląpowscy) byli dziedzicami Dąbrowy do 1614 roku, kiedy to Andrzej z Bukowca Dąbrowski sprzedał za 35 000 zł Dąbrowę, Dąbrówkę, Skórzewo, Sobiesiernie i Ławiczkę Janowi Grotowi z Przyłęku⁵. W 1695 roku Dorota z Przyłęka Grotówna, córka Adriana i Zofii z Nieczajny Sobockiej, wdowa po Stanisławie Grabowskim, kasztelanie Rogozińskim, II v. żona Macieja Gembickiego sprzedała Dąbrówkę, Dąbrowę, Sobiesiernie, Skórzewo za 130 000 zł Janowi Ulatowskiemu podstolemu dobrzyńskiemu, synowi Szymona⁶. Antoni Modest Ulatowski pułkownik JKMci sprzedał te dobra (w tym Dąbrowę) w 1737 roku Józefowi

Zakrzewskiemu synowi Adama i Marianny Walknowskiej za 188 500 zł⁷, a w 1780 roku Jan Nepomucen Zakrzewski, pułkownik W.K., syn Józefa Wyszogoty, podczasego wschowskiego sprzedał połowę majątku Dąbrowa Antoniemu Chłapowskiemu, synowi Józefa i Wiktorii za 120 000 zł⁸. Rok wcześniej w 1779 roku tenże Antoni Chłapowski wraz z bratem Ksawerym kupili połowę majątku Dąbrowa od Ignacego Zakrzewskiego, kanonika katedry poznańskiej za 136 000 zł⁹. Pod koniec XIX wieku w Dąbrowie znajdowało się 37 domów, miejscowość liczyła 294 mieszkańców, w tym 24 ewangelików i 270 katolików¹⁰. W 1928 roku miejscowość liczyła 385 mieszkańców, posiadała sklep (właścicielka C. Gruszczyńska) oraz zajazd prowadzony przez Franciszka Kotlińskiego¹¹.

■ Obiekty historyczne i turystyczne

W miejscowości brak zabytków, jednym z najstarszych budynków jest gmach szkoły podstawowej wybudowany w drugiej dekadzie XX wieku¹² oraz figura Matki Boskiej przy ulicy Szkolnej.

Figura Matki Boskiej w Dąbrowie
– fot. archiwum autora

Budynek Szkoły Podstawowej im. Astrid Lindgren w Dąbrowie – fot. archiwum autora

■ DĄBRÓWKA

Liczba mieszkańców: 3129

Status: wieś

Sołectwo: Dąbrówka

Przynależność parafialna: parafia pw. św. Urszuli Ledóchowskiej w Dąbrówce

Kod pocztowy: 62-069

■ Historia

Dąbrówka, której nazwa wywodzi się niewątpliwie od słowa ‘dąb’¹, była wsią szlachecką. Pierwsza wzmianka o miejscowości pochodzi już z 1398 roku, kiedy to wspomniano Włodaka z Dąbrówki, i z początku XV wieku, kiedy to Stanisław Dąbrowski (albo Pałędzki, od posiadanych dóbr Pałędzie) zwany Słap, syn Jakuba z Dąbrówki, dokonywał różnych transakcji majątkowych. W 1409 roku nie zgodził się na wydanie z Dąbrówki zbiegłego kmięcia, w 1412 roku zawarł ugodę z bratem Piotrem Słapem, któremu odstąpił części majątku w Dąbrówce w zamian za części w Pałędziu².

Z Dąbrówki (oraz z Dąbrowy) pochodzili:

- **Jan Słap Dąbrowski syn Piotra**, kantor gnieźnieński, kanonik poznański i gnieźnieński, żyjący w II połowie XV wieku (zm. 1493)³
- **Marcin Słap Dąbrowski, h. Drogosław syn Potencjana**, kanonik poznański, altaryzta altarii Znalezienia Krzyża Świętego i Niepokalanego Poczęcia NMP w katedrze poznańskiej, żyjący w II połowie XV i na początku XVI wieku. Pleban w Skórczewie w 1497 roku i w latach 1512-1513⁴
- **Marcin Dąbrowski, h. Drogosław**, doktor obojga praw, archidiakon pszczyński, poznański, syn Jana, zmarły w 1550 roku⁵

Dziedzicami Dąbrówki na przestrzeni wieków byli: Dąbrowscy (Słapowscy) do 1614 roku, kiedy to Andrzej Dąbrowski z Bukowca, syn Mikołaja i Doroty

Szyszkowskiej, sprzedał swoje dobra wraz z Dąbrówką za 35 000 zł Janowi Grotowi z Przyłęka w powiecie lelewskim, synowi Jakuba⁶. W 1695 roku Dorota z Przyłęka Grotowa, córka Adriana Grota i Zofii Sobockiej, I v. Grabowska, wówczas żona Macieja Gembickiego, sprzedała Dąbrówkę i sąsiednie dobra za 130 000 zł podstolem dobrożyńskiemu Janowi Ulatowskiemu, synowi Szymona⁷. Ulatowscy byli właścicielami Dąbrówki do 1737 roku, kiedy to Antoni Modest Ulatowski, pułkownik JKM, syn Stanisława i Jadwigi Czekanowskiej, sprzedał swoje dobra z Dąbrówką za 188 500 zł Józefowi Wyssogota Zakrzewskiemu, podczaszemu wschowskiemu, synowi Adama i Marianny Walknowskiej⁸. W 1779 roku właścicielami Dąbrówki stali się Ksawery i Antoni Chłapowscy, synowie Józefa i Wiktorii, kupując ją od Floriana Zakrzewskiego, podczaszego wschowskiego, syna Józefa i Katarzyny Twardowskiej⁹.

W latach trzydziestych XIX wieku Dąbrówka przeszła w ręce niemieckiej rodziny ewangelickiej Tempelhoff, w której posiadaniu była do 1945 roku.

Pierwszym przedstawicielem tej rodziny osiadłej w Dąbrówce był Karol Edward Tempelhoff, syn generała pruskiego Jerzego Fryderyka (1737-1807) i Luizy Fryderyki Grunow (1759-1820), prawnik i radca, urodzony w Berlinie w 1781 roku, zmarły w Dąbrówce 30 stycznia 1845 roku. Żoną jego była Henrietta Fryderyka Hubert, urodzona w 1785 roku, zmarła w Dąbrówce 31 sierpnia 1859 roku. Ich dziećmi byli: Fryderyk August Napoleon (1804-1868), radca prawny¹⁰, Edward Fryderyk (1807-1897), dziedzic Dąbrówki, kapitan pruski. Ze związku z Luizą Heleną Dziembowską (1818-1897) miał sześcioro dzieci (wszystkie urodzone w Dąbrówce): Emila (ur. 1840), Helenę Luizę (ur. 1842), Edwarda Fryderyka (ur. 1847), Ryszarda Fryderyka Stefana (ur. 1850), Karola Fryderyka Ryszarda Wilhelma (ur. 1852) i Kurta Fryderyka Ludwika (1863-1935), dziedzica Dąbrówki (dobra liczyły 1075 hektarów), radcę ziemskiego, rotmistrza w wojsku pruskim.

Kurt Tempelhoff razem z Romanem i Teresą z Zamojskich Czartoryskimi z Konarzewa sponsorował budowę kościoła w Skórzewie. Był deputowanym do sejmu pruskiego, członkiem Rady Nadzorczej Cukrowni w Opalenicy. Jego żoną była Amelia Jeanetta Dziembowska (1869-1939), a ich dziećmi (także urodzonymi w Dąbrówce): Maria Luiza Fryderyka Helena Stefania Amelia (ur. 1893), Stefania Fryderyka Anna (ur. 1895), Jerzy Fryderyk Stefan Eduard Kurt (ur. 1896), Kurt Fryderyk Konstanty Baltazar (ur. 1899) i Gerhard Fryderyk Kurt (ur. 1909), major wojsk niemieckich (służył w 50., a następnie w 17 Dywizji Piechoty)¹¹.

Rodzina Tempelhoff przebywała w Dąbrówce do początku 1945 roku, kiedy to została zmuszona do opuszczenia majątku wskutek zbliżania się wojsk radzieckich.

W latach osiemdziesiątych XIX wieku Edward Tempelhoff wybudował dwór otoczony parkiem. Pod koniec XIX wieku w Dąbrówce znajdowało się 21 domów, a liczba mieszkańców wynosiła 353, w tym 139 ewangelików i 214 katolików¹².

W dniu 25 czerwca 1870 roku otwarto oficjalnie linię kolejową Poznań – Berlin¹³, a na przełomie XIX i XX wieku wybudowano dworzec kolejowy¹⁴.

W 1926 roku majątek liczył 1050 hektarów i miał gorzelnię¹⁵. W 1928 roku Dąbrówka miała 362 mieszkańców, właścicielem był Kurt Tempelhoff, miejscowość posiadała zajazd prowadzony przez A. Katzura¹⁶.

Obecnie we dworze funkcjonuje Społeczna Szkoła Podstawowa im. Kazimierza Nowaka.

■ Obiekty historyczne i turystyczne

Dwór w Dąbrówce

W parku zachowały się ruiny neogotyckiej kaplicy, w której zostało pochowanych kilku przedstawicieli rodziny Tempelhoff.

Pod Dąbrówką, przy rzeczce Wirynce, na lewym i prawym jej brzegu, na północ od linii kolejowej Poznań – Berlin, znajdują się dwa „szańce szwedzkie” w kształcie pierścienia¹⁷ widoczne jeszcze na mapach z roku 1900 i 1940¹⁸. Są to pozostałości po grodzisku stożkowatym (na lewym brzegu Wirynki), obecnie w znacznym stopniu zniszczonym, datowanym na IX/XIII wiek¹⁹, i nieistniejące już (na prawym brzegu Wirynki) grodzisko wklęsłe, datowane na V/VIII wiek²⁰.

Widok dworu w Dąbrówce ok. 1910 roku – widokówka ze zbiorów E. Tomkowiaka z Dopiewa

Dąbrówka obecny widok dworu – 2011 rok – fot. archiwum autora

Pozostałość kaplicy rodziny Tempelhoff w parku w Dąbrówce – fot. archiwum autora

Fragment mapy: Agronomische Bohrungen Blatt Dombrowka, Berlin 1900 rok

Fragment mapy: Karte des Deutschen Reiches, Berlin 1936 rok

■ DOPIEWIEC

Liczba mieszkańców: 1055

Status: wieś

Sołectwo: Dopiewiec

Przynależność parafialna: parafia pw. Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny w Dopiewie (dla ulic: Jesionowej, Osiedle, Polna, Szkolna i Wierzbowa) oraz parafia pw. św. Marcina i św. Piotra w Okowach w Konarzewie dla pozostałych ulic

Kod pocztowy: 60-070

■ Historia

Nazwa od staropolskiego wyrazu ‘dupel’, ‘dupla’, oznaczającego dziuplę¹. Pierwotna nazwa Dupiewiec, po raz pierwszy wspomniana w 1380 roku jako własność szlachecka Prędoty. W latach 1397-1401 właścicielem Dopiewca był Jasiek Dupiewiecki (identyczny z Dupiewskim, właścicielem Dopiewa), Tenże Dupiewiecki w 1399 roku został pozwany przez Jakubka z Pałędzia o dwa skradzione konie. W 1446 roku Dopiewiec był własnością Piotra Szamotulskiego, syna Dobrogosta, kasztelana poznańskiego. Pod koniec XV wieku Dopiewiec przeszedł w ręce rodziny Górków. W 1512 roku król Zygmunt Stary pozwolił Łukaszowi Górcie, kasztelanowi poznańskiemu, zapisać pewne kwoty żonie Katarzynie z Szamotuł na swoich dobrach, między innymi na dobrach Dopiewiec². W 1553 roku Łukasz i Andrzej Górkowie wydzierżawili kapitulie katedralnej poznańskiej wsie Dupiewo Małe i Wielkie wraz z innymi za 750 grzywien³. W 1567 roku Łukasz Górka sprzedał całe wsie Dopiewo i Dopiewiec wraz z innymi za 50 000 talarów Piotrowi z Czarnkowa, kasztelanowi poznańskiemu⁴. W 1595 roku Jan Czarnkowski sprzedał Dopiewo i Dopiewiec, Pałędzie, Konarzewo, Brzozę, Niepruszewo za 50 000 zł Stanisławowi i Piotrowi Ujejskim⁵. W latach dwudziestych XVII wieku Dopiewiec przeszedł przez dziedziczenie

w ręce Reyów⁶. W 1644 roku Andrzej z Nagłowic Rey, syn Marcina, sprzedał Dopiewo, Dopiewiec, Pałędzie i Konarzewo za 150 000 zł Hieronimowi Radomickiemu, wojewodzie inowrocławskiemu⁷. W 1682 roku Kazimierz Radomicki, kasztelan kaliski, syn Hieronima dał synowi Andrzejowi wsie Dopiewo, Dopiewiec, Pałędzie i Konarzewko⁸. Do początku II wojny światowej Dopiewiec wchodził w skład majątku Konarzewo, którego właścicielami po Radomickich byli: Działyńscy, Dzeduszyccy i Czartoryscy. Pod koniec XIX wieku w Dopiewcu były 34 domy oraz 246 mieszkańców (w tym 11 ewangelików)⁹.

W 1928 roku Dopiewiec liczył 790 mieszkańców, właścicielem był książę Roman Czartoryski (majątek liczył 687 hektarów). W miejscowości mieszkał handlarz bydłem (J. Anioła) i znajdował się sklep z artykułami spożywczymi prowadzony przez J. Przybylskiego¹⁰.

■ Obiekty historyczne i turystyczne

W miejscowości brak zabytków, do starszych budynków można zaliczyć szkołę zbudowaną w latach 1891-1892 oraz zespół folwarczny z przełomu XIX i XX wieku¹¹.

Szkoła Podstawowa w Dopiewcu – fot. archiwum autora

Zabudowania folwarczne w Dopiewcu – fot. archiwum autora

Zabudowania folwarczne w Dopiewcu – fot. archiwum autora

■ DOPIEWO

Liczba mieszkańców: 3079

Status: wieś

Sołectwo: Dopiewo

Przynależność parafialna: parafia pw. Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny
w Dopiewie

Kod pocztowy: 60-070

■ Historia

Wieś szlachecka, pierwotna nazwa: Dupiewo. Nazwa pochodzi od staropolskiego słowa ‘dupel’, ‘dupla’, oznaczającego dziuplę¹. Pierwsza wzmianka o miejscowości pochodzi z 1391 roku, kiedy to wspomniano Mikołaja, plebana w Dupiewie. W latach 1397-1414 Jaśko Dupiewski dziedzic z Dupiewa prowadził kilka spraw sądowych: z Wszegniewem z Sadów i jego bratankiem (1397), z Mikołajem Chomęcym (1412) i ze Stanisławem Słapem z Dąbrówki (1414)². Z Dopiewa (oraz ze Stęszewa) pochodził Mościc, herbu Łódzia, kasztelan poznański (zm. 1425/1426)³. W 1445 roku właścicielem Dopiewa był Dobrogost Szamotulski, kasztelan poznański, a w drugiej połowie XV wieku Dopiewo przeszło w ręce rodziny Górków poprzez małżeństwo córki Dobrogosta – Katarzyny z Łukaszem Górką, wojewodą poznańskim⁴. W 1485 roku Uriel Górka, syn Łukasza, biskup poznański, sprzedał z prawem odkupu Tomaszowi z Wielowsi, plebanowi parafii św. Marcina w Poznaniu, czynsz 16 grzywien z Dopiewa. Transakcja ta została potwierdzona w 1486 roku przez króla Kazimierza Jagiellończyka⁵. W 1553 roku Łukasz i Andrzej Górkowie wydzierzawili kapitulę katedralnej poznańskiej wsie Dupiewo Małe i Wielkie wraz z innymi za 750 grzywien⁶. W 1567 roku Łukasz Górka sprzedał całe wsie Dopiewo i Dopiewiec wraz z innymi za 50 000 talarów Piotrowi z Czarnkowa, kasztelanowi poznańskiemu⁷. W 1595 roku Jan Czarnkowski sprzedał Dopiewo i Dopiewiec, Pałędzie, Konarzewo,

Brzozę, Niepruszewo za 50 000 zł Stanisławowi i Piotrowi Ujejskim⁸. W latach dwudziestych XVII wieku Dopiewo przeszło przez dziedziczenie w ręce Reyów⁹. W 1644 roku Andrzej z Nagłowic Rey, syn Marcina, sprzedał Dopiewo, Dopiewiec, Pałędzie i Konarzewo za 150 000 zł Hieronimowi Radomickiemu, wojewodzie inowrocławskiemu¹⁰. W 1682 roku Kazimierz Radomicki, kasztelan kaliski, syn Hieronima dał synowi Andrzejowi wsie Dopiewo, Dopiewiec, Pałędzie i Konarzewko¹¹. Do XX wieku Dopiewo wchodziło w skład majątku Konarzewo, które po Radomicznych było własnością: Działyńskich, później Dzieduszyckich. Pod koniec XIX wieku w Dopiewie były 42 domy i 369 mieszkańców (w tym 13 ewangelików i 4 żydów), właścicielem był hr. Włodzimierz Dzieduszycki¹². W 1928 roku Dopiewo liczyło 1283 mieszkańców, właścicielem był ks. Roman Czartoryski (majątek liczył 400 hektarów wraz z folwarkiem Podłoziny). W miejscowości znajdowała się: akuszerka (M. Sibilska), fryzjer (E. Sokołowski), handlarz końmi (J. Dziamski), handlarz bydła (W. Bogacz), handlarz zbożem (H. Leszner) oraz kowale (J. Stawiński i A. Wojewoda), rzeźnicy (K. Kachlicki, J. Konieczny i P. Kortus), stolarz (W. Chudzicki), szewc (J. Dirda), krawiec (Kleczewski), malarz (F. Jaszyk), młynarz (St. Poprawski), piekarze (F. Kaczmarek i St. Kandulski), ponadto piwiarnia (F. Gasińskiego), restauracja (S. Kandulskiego), zajazd prowadzony przez F. Kaczmarka, sklep z artykułami kolonialnymi prowadzony przez W. Zielińskiego, olejarnia (St. Poprawskiego) i sklep z artykułami spożywczymi (A. Grabiaka)¹³.

■ Obiekty historyczne i turystyczne

Kościół w Dopiewie pierwotnie pw. św. Mikołaja biskupa powstał w połowie XIV wieku. Parafia Dopiewo, do której należało Dopiewo, Dopiewiec oraz wsie kapitulne Lisówki i Zborowo, została wyjęta z parafii Niepruszewo¹⁴. Kościół parafialny założyli i uposażyli Łodziowie przy lokacji wsi. W 1391 roku proboszczem był Mikołaj, a w 1427 roku Wojciech¹⁵. W 1663 roku kościół w Dopiewie był drewniany. Mówi o tym relacja z wizytacji biskupa Wojciecha Tolibowskiego. W drugiej połowie XVIII wieku został naprawiony przez Augusta Działyńskiego, wojewodę kaliskiego – ściany wykonano z pruskiego muru. W 1798 roku kościół w Dopiewie został kościołem filialnym parafii Konarzewo – od tego czasu proboszcz Konarzewa był jednocześnie proboszczem w Dopiewie. Przy kościele znajdowała się szkoła, o której jest już mowa w 1695 roku, także w tym roku odnotowano szpital dla ubogich¹⁶. Szkoła elementarna w Dopiewie w roku szkolnym 1866-1867 liczyła 120 uczniów, nauczycielem był Julian Espenner¹⁷. Ze względu na zły stan kościół został rozebrany w 1803 roku. Ponownie wybudowany został w latach trzydziestych XX wieku (przebudowany ze starej szkoły

Budynek starej szkoły z lat dwudziestych XX w. przebudowany na kościół
– fot. ze zbiorów E. Tomkowiaka z Dopiewa

Kościół w Dopiewie – fot. archiwum autora

elementarnej) i erygowany dnia 1 lipca 1938 roku przez kardynała Augusta Hlonda (1881-1948) pod wezwaniem Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny. Obecny kościół jest już kolejnym, wybudowanym w 1978 roku na miejscu poprzedniego. Pierwszym proboszczem w nowej parafii dopiewskiej został w 1938 roku Czesław Sibilski.

W ścianie kościoła znajdują się dwie tablice pamiątkowe. Pierwsza dotycząca ks. Teofila Spannnera, druga ks. Czesława Sibilskiego.

Ks. Teofil Espenner, syn Juliusza Feliksa, późniejszego nauczyciela szkoły elementarnej w Dopiewie i Emilii Lenartowicz, urodzony w Dopiewie 3 listopada 1846 roku¹⁸. Ślub jego rodziców miał miejsce w 1842 roku w Stęszewie¹⁹. Teofil miał siostrę Annę, która zmarła w 1846 roku, mając niecałe 3 lata²⁰. Studiował w Seminarium Duchownym w Poznaniu (1868-1869), następnie w Seminarium Duchownym w Gnieźnie. Święcenia kapłańskie otrzymał w 1871 roku i został wikarym w Granowie (k. Grodziska), a następnie w parafii pod wezwaniem św. Wita w Słupach (dekanat Szubin), gdzie zmarł 23 października 1877 roku²¹. W Słupach do dnia dzisiejszego znajduje się nagrobek ks. Teofila Spannnera.

Tablica pamiątkowa w ścianie kościoła w Dopiewie – fot. archiwum autora

Ks. Czesław Sibilski syn Zygmunta – nauczyciela, kierownika szkoły w Wyškoci, i Agnieszki z Kluppów. Urodzony w Łagiewnikach parafia Konojady 29 maja 1907 roku. Naukę pobierał w Łagiewnikach, później w Kościanie, gdzie zdał maturę w 1926 roku. W tym samym roku wstąpił do Seminarium Duchownego w Poznaniu. Święcenia kapłańskie otrzymał w 1931 roku. W tym samym roku był wikariuszem w parafii św. Wojciecha w Poznaniu, później wikariuszem Otorowa, a od 1 lipca 1933 roku wikariuszem w parafii Matki Boskiej Bolesnej w Poznaniu na Łazarzu. Do Dopiewa został skierowany 1 lipca 1938 roku w charakterze administratora²². Po objęciu parafii rozpoczął starania o wybudowanie kościoła w Dopiewie. Wybuch II wojny światowej przeszkodził w tych staraniach. Po śmierci ks. Jana Laskowskiego, proboszcza sąsiedniego Konarzewa (17 października 1939 roku), przejął również kierowanie tą parafią. Jednakże już 21 stycznia 1940 roku

Tablica pamiątkowa w ścianie kościoła w Dopiewie – fot. archiwum autora

Symboliczny grób ks. Czesława Sibilskiego na cmentarzu w Dopiewie – fot. archiwum autora

został aresztowany przez hitlerowców i uwięziony w Forcie VII w Poznaniu, a następnie w Chludowie i Lubiniu. Zginął w obozie koncentracyjnym w Dachau 2 grudnia 1942 roku. Na cmentarzu w Dopiewie znajduje się symboliczny nagrobek ks. Sibilskiego. Tablica ku jego czci znajduje się także przy Pomniku Polskiego Państwa Podziemnego i Armii Krajowej w Poznaniu, naprzeciwko kościoła Dominikanów, w parku im. H. Wieniawskiego.

Do najstarszych budowli w Dopiewie możemy zaliczyć: budynek szkoły podstawowej z lat dwudziestych XX wieku (około 1927 roku), pocztę z końca XIX wieku, dworzec kolejowy z końca XIX wieku (ok. 1892), zespół folwarczny z XIX wieku oraz kilka domów mieszkalnych, które na skutek remontów i przebudowy zatraciły swój zabytkowy charakter²³.

Budynek szkoły podstawowej w Dopiewie – fot. archiwum autora

Pozostałość młyna parowego (Poprawskiego) przy ulicy Młyńskiej – fot. archiwum autora

Budynek poczty w Dopiewie (widok współczesny) – fot. archiwum autora

Budynek dworca kolejowego w Dopiewie zdjęcie z początku XX w. – fot. ze zbiorów E. Tomkowiaka z Dopiewa

Budynek dworca kolejowego w Dopiewie – fot. archiwum autora

Budynek komisariatu policji (zdjęcie z początku XX w.) teraz mieści się tu poczta i Urząd Stanu Cywilnego – fot. ze zbiorów E. Tomkowiaka z Dopiewa

Zabudowania zespołu folwarcznego w Dopiewie (rozebrane w 2013 roku) – fot. archiwum autora

Zabudowania zespołu folwarcznego w Dopiewie (rozebrane w 2013 roku) – fot. archiwum autora

Dom przy ulicy Wodnej z końca XIX w. – fot. archiwum autora

Dom przy ulicy Młyńskiej z końca XIX w. – fot. archiwum autora

Willa z 1904 roku przy ul. Kolejowej – fot. archiwum autora

Dom z 1936 roku przy ul. Więckowskiej – fot. archiwum autora

Na uwagę zasługuje też głaz pamiątkowy przy ul. Leśnej, poświęcony bohaterom o wolność i niepodległość ojczyzny 1918-1945 i tablica pamiątkowa ku czci powstańców wielkopolskich z terenu gminy Dopiewo wmurowana w ścianę budynku Urzędu Gminy.

Głaz pamiątkowy przy ul. Leśnej – fot. archiwum autora

Tablica pamiątkowa ku czci Powstańców Wielkopolskich – fot. archiwum autora

■ Pamiątkowe widokówki i zdjęcia

Widok na skrzyżowanie ulic: Poznańskiej, Wyzwolenia i Młyńskiej (widok od ulicy Bukowskiej w Poznaniu), z prawej strony widoczny krzyż, na miejscu którego postawiono pomnik Chrystusa Króla (pomnik wdzięczności), ufundowany w 1928 roku przez właściciela młyna parowego Poprawskiego.

Pomnik zniszczony przez okupanta w nocy 21/22 czerwca 1941 roku
– widokówka ze zbiorów E. Tomkowiaka z Dopiewa

Sklep Zielińskiego (sklep znajdował się w miejscu obecnego parkingu naprzeciwko kościoła)
– fot. ze zbiorów E. Tomkowiaka z Dopiewa

Dwór w Dopiewie (ul. Łąkowa) – widokówka ze zbiorów E. Tomkowiaka z Dopiewa

Oberża Adama Knasiackiego w miejscu obecnego sklepu „Lewiatan” przy ul. Poznańskiej
– widokówka ze zbiorów E. Tomkowiaka z Dopiewa

Bazar Władysława Zielińskiego i piekarnia Teofila Kandulskiego, róg ul. Wyzwolenia i Poznańskiej
(zdjęcie z ok. 1912 roku) – fot. ze zbiorów E. Tomkowiaka z Dopiewa

■ DRWĘSA

Liczba mieszkańców: 100

Status: wieś

Sołectwo: Więckowice

Przynależność parafialna: parafia pw. św. Wawrzyńca w Niepruszewie

Kod pocztowy: 62-070

■ Historia

Leśniczówka w obrębie Więckowic, założona prawdopodobnie ok. 1805 roku¹ przez Piotra (lub Rocha) Drwęskiego (nazwa pochodzi od nazwiska pierwszego właściciela)². Piotr Drwęski (żonaty z Wiktoria Bielińską), a następnie Roch Drwęski byli dziedzicami Więckowic od ok. 1790³ do ok. 1806 roku, Kolejnym właścicielem został Adam Turno (żonaty z Urszulą Prusimską)⁴. W drugiej połowie XIX wieku stosowano nazwę Drwęsa⁵, a na początku XX – Drwensa. W 1921 roku oficjalnie zastąpiono ją nazwą Drwęca⁶. Obecnie stosowana nazwa to Drwęsa.

■ Obiekty historyczne i turystyczne

W miejscowości brak obiektów historycznych, na uwagę zasługują: krzyż przy starej drodze z Więckowic do Buku z końca XIX wieku (pierwotny krzyż uległ zniszczeniu, obecny jest rekonstrukcją). Jest to „krzyż pokutny”, według podań ludowych w tym miejscu „płoszyły się konie” i aby przegonić zło, postawiono krzyż. Budowę nowej drogi o długości 13,5 km na odcinku Zakrzewo – Sierosław – Więckowice – Drwęsa rozpoczęto 19 sierpnia 1935 roku⁷.

Mapa Wojskowego Instytutu Geograficznego z 1936 roku (skala 1:100 000)

Krzyż przy starej drodze Więckowice – Buk
– fot. archiwum autora

Figura Matki Boskiej przy ul. Przylesie
– fot. archiwum autora

■ DZIAŁY (WIĘCKOWICE LEŚNICZÓWKA)

Liczba mieszkańców: 4

Status: osada Leśna

Sołectwo: Więckowice

Przynależność parafialna: parafia pw. św. Wawrzyńca w Niepruszewie

Kod pocztowy: 60-070

■ Historia

Miejscowość bez metryki średniowiecznej, powstała około 1847 roku¹ jako leśniczówka w obrębie majątku Więckowice². Pierwotna nazwa to Działy; obecnie nosi nazwę Więckowice leśniczówka.

Więckowice leśniczówka (widok współczesny) – fot. archiwum autora

Fragment mapy: Agronomische Bohrungen Blatt Dombrowka, Berlin 1900 rok, z zaznaczoną leśniczówką Działy

■ Obiekty historyczne i turystyczne

Miejscowość nie posiada obiektów historycznych.

■ FIAŁKOWO

Liczba mieszkańców: 37

Status: osada

Sołectwo: Więckowice

Przynależność parafialna: parafia pw. Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny
w Dopiewie

Kod pocztowy: 62-070

■ Historia

Nazwa Fiałkowo (Fijałkowo) pochodzi od słowa ‘fiołek’¹. Folwark wchodzący w skład majątku Więckowice powstał około 1857 roku² (brak na mapie Chrzanowskiego z 1859 roku). Początkowo zwany też Kudły³. Pod koniec XIX wieku Fiałkowo wraz z Więckowicami tworzyły obwód wiejski. W Fiałkowie znajdowały się 2 domy i mieszkały 23 osoby⁴. W 1891 roku folwark został sprzedany przez J. Gregora Zygmunta Ponieckiemu za 52 000 marek niemieckich⁵. W 1891 roku Poniecki sprzedał go za 63 000 marek niemieckich Kosickiemu⁶, a ten Bartłomiejowi Grzegorzewiczowi, członkowi Rady Nadzorczej Spółdzielni Rolników Parcelacyjnych w Poznaniu. Po jego śmierci⁷ Fiałkowo kupił w 1906 roku Zygmunt Pluciński ze Lwówka. Folwark liczył wówczas 385 mórg⁸. Pluciński miał w Fiałkowie dom gościnny dla Towarzystwa Kolonii Wakacyjnych i Stacji Sanitarnej STELLA⁹. W 1911 roku był częścią majątku Lussowo, jego wartość wynosiła 212 000 marek. Od 1 października 1910 roku Lussowo było połączone z Lussówką kolejką polną. Towary dostarczone z Lussówka były przeladowywane i wozami dostarczane na dworzec kolejowy w Dopiewie. Po I wojnie światowej Fiałkowo należało do rodziny Radoszewskich¹⁰.

■ Obiekty historyczne i turystyczne

Zabudowania folwarczne (dom mieszkalny, obora z poddaszem, spichlerz, stodoła, chlewnia) uległy rozebraniu, pozostał jedynie budynek dworku z przełomu wieków XIX i XX (opisywany powyżej dom gościnny dla Towarzystwa Kolonii Wakacyjnych i Stacji Sanitarnej STELLA). W miejscowości brak obiektów historycznych, znajduje się tutaj stacja kontroli pojazdów.

Dworek w Fiałkowie – fot. archiwum autora

■ GOŁUSKI

Liczba mieszkańców: 401

Status: wieś

Sołectwo: Gołuski

Przynależność parafialna: parafia pw. św. Marcina i św. Piotra w Okowach w Konarzewie.

Kod pocztowy: 62-070

■ Historia

Nazwa pochodzi prawdopodobnie od rośliny zwanej gołucha czyli kropidło¹. Pierwszy raz wzmiankowana w 1406 roku jako Goluszice, później jako Dzechołowo seu Golusycze, kiedy to należała do kapituły katedralnej w Poznaniu. Sołtysami w tej wsi byli wówczas Piotr i Jakub, synowie Stanisława także sołtysa. Z przywileju sołectkiego wystawionego w 1406 roku wynika, że do sołectwa należały: dwa łany wolne z łąkami, karczma, jedna zagroda, jatka rzeźnicza, piekarska, szewska, kowal, wypas stada owiec i koni, prawo polowania na zające, kuropatwy, przepiórki i inne ptaki, trzecia część dochodu z kar i przysiężnego. Natomiast kmiecie mieli obowiązek płacenia co roku po 3 wiardunki czynszu od łana i 3 razy w roku orać na pańskim; na Wielkanoc obowiązkiem było oddanie jednego wieprza od jednego łana (albo 8 groszy w zamian) oraz 15 jaj; na Wniebowstąpienie obowiązkiem było oddanie krowy (albo 8 groszy) i po 2 kury. Z okazji sądów co roku sołtys miał oddać 1 obiad, a kmiecie 2 obiady, albo za każdym razem zapłacić 8 groszy. W 1512 roku dzierżawcą wsi był Wojciech Konarzewski². Do XVI wieku obok Gołusek znajdowała się miejscowość Dzieciołowo, która została wchłonięta przez Gołuski. W 1817 roku posesorem Gołusek (i Głuchowa) był Józef Fijałkowski – przedtem intendent Konarzewski (1808) i wicekomisarz wszystkich dóbr hr. Działyńskiego³. W Gołuskach już w latach trzydziestych XIX wieku istniała szkoła elementarna. W roku szkolnym

1866-1867 do szkoły uczęszczało 106 uczniów, a nauczycielem był Jan Kurpisz⁴. Pod koniec XIX wieku w Gołuskach znajdowało się 25 domów, a miejscowość liczyła 192 mieszkańców, w tym 5 ewangelików. Właścicielem był Jaraczewski⁵. W 1928 roku miejscowość liczyła 182 mieszkańców, właścicielem był Antoni Kaczmarek (51 hektarów) i Michał Strojny (78 hektarów). W miejscowości znajdował się kowal (Felix Bochiński) i mleczarz (Antoni Kaczmarek)⁶.

■ Obiekty historyczne i turystyczne

W miejscowości brak obiektów zabytkowych. Warto jednak zwrócić uwagę na kilka budynków z końca XIX i początku XX wieku.

Budynek szkoły podstawowej.

W ścianie budynku została wmurowana tablica pamiątkowa upamiętniająca mieszkańców Gołusek zamordowanych w czasie II wojny światowej.

Budynek starej szkoły w Gołuskach – fot. archiwum autora

Tablica pamiątkowa ku czci ofiar II wojny światowej na ścianie „starej” szkoły w Gołuskach – fot. archiwum autora

Na tablicy zostali upamiętnieni:
Kazimierz Rzaniak, syn Ignacego, rolnika w Gołuskach i Stanisławy Wozzak. Urodził się w Gołuskach 17 lutego 1911 roku⁷. Posiadał rodzeństwo: Józefa (ur. 20 marca 1908), Stanisława (ur. 29 listopada 1914), Franciszka (ur. 21 lutego 1918) i Janinę (ur. 21 grudnia 1919)⁸. W 1932 roku ukończył gimnazjum im. K. Marcinkowskiego w Poznaniu i rozpoczął służbę wojskową, początkowo w Wilnie w 5 Pułku Piechoty, później w Szkole Podchorążych Piechoty i Szkole Podchorążych Artylerii. Na stopień podporucznika artylerii został mianowany w 1935 roku. Służył w 3 Pułku Artylerii Ciężkiej w Wilnie, później w 14 Dywizjonie Artylerii Ciężkiej. Przed wybuchem II wojny światowej przeszedł do służby w wywiadzie i kontrwywiadzie Wojska Polskiego. Po kampanii

wrześniowej działał w szeregach ZWZ i AK. W 1943 roku już jako kapitan został pod pseudonimem „Garda” skierowany na Wołyń – do Kowla, gdzie objął stanowisko zastępcy szefa Oddziału II – wywiadu i kontrwywiadu w Sztapie Okręgu Wołyń AK. Od lutego 1944 roku został wyznaczony dowódcą zgrupowania „Osnowa” działającego w rejonie Włodzimierza Wołyńskiego. W wyniku uciążliwych walk w rejonie Włodzimierza przeszedł w kwietniu 1944 roku na Podlasie. W dniu 27 maja 1944 roku oddział kpt. Rzaniaka podczas walk zmuszony został do forsowania Prypeci w okolicy Dywina. Kapitan Rzaniak zaginął w tej akcji w nieokreślonych okolicznościach. Prawdopodobnie zmarł w Lasach Szackich 28 maja 1944 roku. Kapitan Kazimierz Rzaniak został odznaczony Krzyżem Orderu Virtuti Militari V klasy⁹.

Jan Anioła, syn Szczepana i Katarzyny Płotkowiak. Urodził się w Gołuskach 16 grudnia 1914 roku¹⁰. Brat Marcina i Andrzeja. Członek Wojskowej Organizacji Ziem Zachodnich. Zgilotynowany w 1942 roku w więzieniu przy ulicy Młyńskiej w Poznaniu¹¹.

Marcin Anioła, syn Szczepana i Katarzyny Płotkowiak. Urodził się w Gołuskach 8 listopada 1911 roku¹². Brat Jana i Andrzeja. Członek Wojskowej Organizacji

Ziem Zachodnich. Zgilotynowany 3 listopada 1942 roku w więzieniu przy ulicy Młyńskiej w Poznaniu¹³.

Andrzej Anioła, syn Szczepana i Katarzyny Płotkowiak. Urodził się w Gołuskach 24 listopada 1910 roku¹⁴. Brat Jana i Marcina. Członek Wojskowej Organizacji Ziem Zachodnich. Zgilotynowany 3 listopada 1942 roku w więzieniu przy ulicy Młyńskiej w Poznaniu¹⁵.

Edmund Kaczmarek, syn Antoniego i Władysławy Kaczmarek¹⁶. Urodził się w Gołuskach 12 marca 1925 roku¹⁷. Posiadał rodzeństwo: Tadeusza (bliźniaka), Władysława i Janinę¹⁸.

Ignacy Leśny, syn Andrzeja i Franciszki Anioła. Urodził się w Gołuskach 30 czerwca 1908 roku¹⁹. Posiadał rodzeństwo: Ludwikę (ur. 11 sierpnia 1909), Walentynę (ur. 31 grudnia 1910), Stanisława (ur. 24 marca 1912), Stanisławę (ur. 13 października 1915) i Józefa (ur. 28 stycznia 1917)²⁰. Członek Narodowej Organizacji Bojowej (NOB). Stracony w więzieniu na Młyńskiej w Poznaniu 16 maja 1942 roku²¹.

Budynki przy ulicy Szkolnej z końca XIX i początku XX wieku.

Dom z 1912 roku (data na szczycie nad oknem) – fot. archiwum autora

Dom z początku lat 20. XX wieku (data nad górnym oknem) – fot. archiwum autora

Zabudowanie gospodarcze z 1887 roku (data nad oknami na szczycie) – fot. archiwum autora

Stodoła z 1907 roku (spalona w 2013 roku, data na szczycie) – fot. archiwum autora

■ JOANKA

Liczba mieszkańców: 12

Status: osada

Sołectwo: Trzcielin

Przynależność parafialna: parafia pw. św. Marcina i św. Piotra w Okowach
w Konarzewie.

Kod pocztowy: 62-070

■ Historia

Folwark należący do majątku Trzcielin wraz z Podgajem i Józefowem¹. Został założony na początku XX wieku, prawdopodobnie przez Henryka Tiedemanna. Początkowa nazwa to Nowe Józefowo (1903)². W dniu 15 października 1921 roku na mocy uchwały Komitetu Likwidacyjnego w Poznaniu nastąpiła likwidacja majątku – dóbr rycerskich Trzcielino z folwarkiem Józefowo, Podgaj, Joanka i Lisówki, których właścicielem był Henryk v. Tiedemann³. Podczas II wojny światowej nazwa Joanka została zastąpiona nazwą Ilsenau.

■ Obiekty historyczne i turystyczne

W miejscowości brak obiektów historycznych. Znajduje się tutaj stacja ujęcia i uzdatniania wody dla gminy Dopiewo, której otwarcie miało miejsce 21 maja 2008 roku.

Stacja ujęcia i uzdatniania wody w Joance – fot. archiwum autora

■ KONARZEWO

Liczba mieszkańców: 1697

Status: wieś

Sołectwo: Konarzewo

Przynależność parafialna: parafia pw. św. Marcina i św. Piotra w Okowach w Konarzewie.

Kod pocztowy: 62-070

■ Historia

Wieś szlachecka, której nazwa pochodzi od słowa ‘koniarz’¹, po raz pierwszy wspomniana została w 1386 roku, kiedy to Hanka dziedziczka w Konarzewie toczyła proces z Mikołajem, synem Frączka. W 1429 roku nastąpił podział dóbr pomiędzy Zofią wdową po Wojciechu Owieczce, a Janem, plebanem w Granowie, i Tomaszem, braćmi (synami Wojciecha Owieczki). Zofia otrzymała dwór z zabudowaniami a Jan i Tomasz otrzymali stary dwór. Nastąpił też podział żywego inwentarza, sprzętów domowych, zbóż, złota, srebra i sprzętu wojennego. Na początku XVI wieku Konarzewo należało do Piotra Konarzewskiego, sędziego poznańskiego². Przez cały wiek XVI Konarzewo należało do tej rodziny. W 1611 roku Andrzej Konarzewski, pleban w Nieparcie, sprzedał Konarzewo Janowi Wilczyńskiemu za 10 000 zł³. W 1612 roku Jan Wilczyński, syn Stanisława, sprzedał Konarzewo za 10 000 zł Pawłowi Ostaszewskiemu⁴. W 1649 roku Jerzy Ostaszewski, syn Pawła, sprzedał swoje części w Konarzewie Hieronimowi Radomickiemu, wojewodzie inowrocławskiemu za 15 000 zł⁵. Także w tym roku Gabriel Ostaszewski, brat Jerzego, sprzedał swoje części w Konarzewie za 1600 zł Hieronimowi Radomickiemu⁶. Radomicki zakupił już w 1644 roku od Andrzeja Reja z Nagłowic dobra: Dopiewo, Dopiewiec, Pałędzie i Konarzewko⁷. W 1808 roku Konarzewo przeszło na drodze dziedziczenia na Franciszka Ksawerego Działyńskiego z Kórnika.

Jego syn Tytus zaczął gromadzić tutaj swoje zbiory biblioteczne i pamiątki narodowe (przeniesione później do Kórniku). W 1818 roku Konarzewo było własnością Pauliny z Działyńskich Dzieduszyckiej. W rękach Dzieduszyckich pozostało do końca XIX wieku, następnie właścicielami stali się Czartoryscy. W Konarzewie istniała szkoła, do której w roku szkolnym 1866-1867 uczęszczało 115 uczniów, nauczycielem był wówczas Konstanty Kukułka⁸. Pod koniec XIX wieku w Konarzewie były 53 domy i 507 mieszkańców, natomiast folwark Glinki i dominium liczyło 16 domów i 262 mieszkańców. Ostatnim właścicielem Konarzewa był książę Roman Czartoryski. W 1926 roku majątek liczył 687 hektarów⁹. W 1928 roku miejscowość liczyła 1009 mieszkańców, właścicielem był książę Roman Czartoryski. W miejscowości znajdowali się: cieśle (I. Cieślik i J. Klemisz), kołodziej (J. Wojtasz), kowale (J. Grańcza i F. Przybylski), krawiec (W. Antkowiak), murarze (J. Buksa i J. Schwartz), piekarz (S. Maciejewski), siodlarz (S. Szymkowiak), szewcy (M. Bazyli i A. Przydanek). Konarzewo posiadało również gorzelnię (wł. Roman Czartoryski), wyszynk (K. Lipski), hodowlę nasion (Roman Czartoryski) oraz rzemieślnicy S. Kaczmarek, J. Nowak, a także sklepy z różnymi towarami należące do: M. Maja, J. Palacza i J. Ramusa¹⁰.

■ Obiekty historyczne i turystyczne

Pałac w Konarzewie zbudowany przez Andrzeja Radomickiego, starostę osieckiego, później poznańskiego w latach 1689-1699. Budynek piętrowy, przypominający włoskie pałace renesansowe z dwupiętrowym ryzalitem. Pokryty płaskim czterospadowym dachem. Częściowo zniekształcone wewnątrz przebudowano w czasach komunistycznych. W pałacu znajdują się zachowane malowidła i sztukaterie z XVIII wieku. W 1704 roku Maciej Radomicki robił z Konarzewa wypad do Poznania, który był wówczas w rękach szwedzkich, jednak po przegranej bitwie pod Stęszewem cofnął się pod Przemęt, a Konarzewo wraz z pałacem zajęli Szwedzi pod dowództwem Meierfelda. W pałacu tym zatrzymał się w roku 1806 Napoleon¹¹. Po 1945 roku pałac w większości zajmowało Państwowe Gospodarstwo Rolne (PGR) z przeznaczeniem na biura i pokoje mieszkalne. Pozostała część była w dyspozycji Gromadzkiej Rady Narodowej. W 1962 roku w pałacu znajdowała się szkoła, przychodnia i świetlica. Do 1992 roku część pomieszczeń zajmowała dyrekcja PGR i przychodnia lekarska. Po rozwiązaniu PGR majątek wraz z zabudowaniami przejęła Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa. Od marca 1995 roku pałac z majątkiem dzierżawił Animex Eksport – Import Sp. z o. o.¹². W 2013 roku budynek został odzyskany przez rodzinę Czartoryskich i w 2014 roku sprzedany.

Pałac w Konarzewie, widok z początku XX w. – fot. ze zbiorów E. Tomkowiaka z Dopiewa

Pałac w Konarzewie (widok współczesny) – fot. archiwum autora

Wnętrze sieni parteru pałacu w Konarzewie (widok z okresu międzywojennego) – fot. ze zbiorów E. Tomkowiaka z Dopiewa

Sień parteru pałacu w Konarzewie (widok współczesny) – fot. archiwum autora

Fragment dekoracji stiukowej plafonu na piętrze (koniec XVII w.) – fot. archiwum autora

Dekoracja sklepienia alkowy na piętrze – fot. archiwum autora

Polichromie sali na piętrze przedstawiające personifikację jednej z czterech cnót kardynalnych (umiarkowanie) – fot. archiwum autora

Kościół założony został prawdopodobnie już w XII wieku. W 1370 roku był pod wezwaniem św. Marcina i św. Piotra w Okowach, później pod wezwaniem św. Marcina biskupa. Na przełomie XVI i XVII wieku kościół drewniany został zastąpiony murowanym, ufundowanym przez Ostaszewskich, do których wówczas należało Konarzewo. Podczas wizytacji biskupa poznańskiego, Wojciecha Tolibowskiego, w 1663 roku odnotowano: „Konarzewo, kościół tutejszy jest murowany i poświęcony r. 1636 dnia 10 Września pod tytułem ś. Marcina biskupa i ś. Pawła w okowach”. Pod koniec XVII wieku został restaurowany i rozbudowany przez Andrzeja Radomickiego, kasztelanica kaliskiego, starostę osieckiego, a później wojewodę poznańskiego, natomiast w 1778 roku odnowiony i przyozdobiony przez Władysława Gurowskiego i jego żonę Annę z Radomickich, I v. Działyńską¹³. W połowie XIX wieku w kościele było kilka portretów dawniejszych kolatorów (Andrzeja Radomickiego, Augusta Działyńskiego, wojewody kaliskiego, Anny z Radomickich Działyńskiej, powtórnie zamężnej Gurowskiej, które wywiózł do Kórnika Tytus Działyński¹⁴. Po II wojnie światowej ówczesny proboszcz ks. Stanisław Hartlieb przeprowadził remont kościoła, a w latach sześćdziesiątych XX wieku dostosował

jego wnętrze do wymogów liturgii posoborowej. Również wówczas znajdująca się pod prezbiterium krypta została przekształcona w kaplicę. W kościele znajdują się:

- ołtarz główny barokowy z 1. ćwierci XVIII wieku z rzeźbami śś. Piotra i Pawła
- ołtarze boczne z 2. połowy XVIII wieku z rzeźbami św. Dominika, śś. Zakonnika i Kazimierza wraz z aniołami
- ambona z XVIII wieku z rzeźbami ewangelistów
- chrzcielnica rokokowa z końca XVIII wieku
- sarkofag Andrzeja Radomickiego, wojewody poznańskiego zm. w 1726 roku

Sarkofag Andrzeja Radomickiego – fot. archiwum autora

Andrzej Aleksander Radomicki, h. Kotwicz, wojewoda poznański, syn Kazimierza Władysława, kasztelana kaliskiego, i jego pierwszej żony Zofii z Ossowskich. Urodzony przed 1660 rokiem, zmarł 24 grudnia 1726 roku, pochowany w Konarzewie. Studiował na uniwersytecie w Krakowie i w Pradze. W 1696 roku został wybrany posłem na sejm konwokacyjny z województwa poznańskiego. Stronnik Augusta II. W 1698 roku został marszałkiem sejmiku średzkiego. W 1702 roku otrzymał kasztelanię kaliską, a w 1704 roku kasztelanię poznańską. W 1709 roku został wojewodą kaliskim, a w 1711 roku wojewodą poznańskim. Żoną jego (ślub 12 listopada 1690) była Franciszka Czarnkowska, córka Adama. Z tego związku miał syna – Jana Antoniego¹⁵.

- tablica epitafijna Antoniego Falendzkiego zm. w 1750 roku¹⁶
Antoni Falendzki, administrator dóbr konarzewskich (należących wówczas do Działyńskich), prawdopodobnie syn Stefana Konstantego i Marianny Prądyńskiej. Zmarł w wieku około 80 lat 12 listopada 1750 roku¹⁷. Treść tekstu na tablicy:

*„D[eo].O[ptimo].M[aximo]. IMIĘ ANTONI
 FAŁĘNDZKI PRZEZWISKO ŻYŁEM
 NA ŚWIECIE SIEDEMDZISIĄT BLISKO
 LAT DZIEŃ OSTATNI ZŁOŻYŁ MIĘ
 W MARMURZE BYM DŁUG WYPŁA-
 CIĘ ŚMIERCI Y NATURZE UMARŁEM
 W ŚWIĘTEY KATOLICKIEJ WIERZE
 SPOYRZYSZ OKIEM ZMÓW ZA MNIE
 PACIERZE 12 LISTOPADA 1750”.*

Tablica epitafijna Antoniego Falendzkiego
 – fot. archiwum autora

Kościół w Konarzewie
 (widokówka z ok. 1911 roku)
 – ze zbiorów E. Tomkowiaka z Dopiewa

Kościół pod wezwaniem św. Marcina Biskupa
 w Konarzewie (widok współczesny)
 – fot. archiwum autora

Przy kościele w Konarzewie znajduje się figura Jana Nepomucena z dwoma aniołkami u stóp (z 1745 roku), wykonana z piaskowca. Na cokole widoczne dwa herby: Ogończyk (Działyńskich) i Kotwicz (Radomickich)¹⁸ oraz figura Matki Boskiej z 1905 roku.

Figura Jana Nepomucena z 1745 roku
– fot. archiwum autora

Figura Matki Boskiej z 1905 roku
– fot. archiwum autora

Obiekty sepulkralne – nagrobki przykościelne

- Nagrobek Ignacego Dobielińskiego (1808-1897)

Ignacy Dobieliński, powstaniec listopadowy, syn Jana i Tekli Gąsiorowskiej, urodził się 19 grudnia 1808 roku w Żabikowie koło Środy Wielkopolskiej¹⁹ lub 19 grudnia 1807 roku, jak podano na nagrobku. Podczas wybuchu powstania listopadowego był mieszkańcem Buku. W lutym 1831 roku nielegalnie przekroczył granicę pomiędzy zaborem pruskim i rosyjskim jako jeden z wielu Wielkopolan zasilających szeregi powstańców²⁰. Za udział w powstaniu miał orzeczony wyrok dotyczący konfiskaty majątku²¹. Żoną jego (ślub 6 lutego 1837 roku w Grodzisku

Wielkopolskim), była Nepomucena Bukowiecka (ur. 1820)²², córka Mikołaja i Heleny Józefowicz. W latach 1839-1843 był dzierżawcą Pawłówka, a w latach 1860-1861 właścicielem Osiecznej²³. Dobieliński do Konarzewa przeniósł się około 1855 roku²⁴, gdzie zmarł 25 marca 1897 roku²⁵.

- Nagrobek ks. Kazimierza Bortliszewskiego (1814-1866)

Kazimierz Bortliszewski, proboszcz w Konarzewie w latach 1848-1866, syn Fabiana (murarza) i Reginy Przezborczanki (Waśkowaniki). Urodził się w Bukowcu (dekanat wschowski) 4 marca 1814 roku²⁶. Ukończył szkołę powszechną we Wschowie oraz gimnazjum w Lesznie. W marcu 1837 roku napisał list do arcybiskupa Jana Dunina, w którym poinformował o chęci wstąpienia do seminarium. W liście tym prosi o wsparcie (stypendium), gdyż nie posiada środków na utrzymanie się w seminarium. Święcenia kapłańskie otrzymał w 1840 roku i został wikarym w Wirach (1842), następnie proboszczem w Górcie Duchownej (od 1843) i od października 1848 roku w Konarzewie. Będąc proboszczem w Górcie Duchownej, był dwukrotnie więziony (1848), w tym raz na wniosek radcy ziemiańskiego za spiskowanie przeciw władzom pruskim. Zmarł na tyfus w Konarzewie 9 września 1866 roku²⁷.

Nagrobek Ignacego Dobielińskiego
– fot. archiwum autora

Nagrobek ks. Kazimierza Bortliszewskiego
– fot. archiwum autora

- Nagrobek Józefa Stasińskiego (1837-1898)

Józef Stasiński, syn Józefa, pełnomocnika dóbr konarzewskich²⁸ i Heleny Lipińskiej²⁹, urodził się 18 maja 1837 roku w Mrozowie. W 1855 roku ukończył Gimnazjum świętej Marii Magdaleny w Poznaniu i rozpoczął studia filozoficzne na Uniwersytecie Wrocławskim.

Nagrobek Józefa Stasińskiego przy kościele w Konarzewie – fot. archiwum autora

Tam też otrzymał tytuł doktora filozofii i nauk politycznych³⁰. W latach 1875-1898 był członkiem zwyczajnym Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk³¹. Do Konarzewa przybył z Bogdanowa k/Wągrowca, po sprzedaży praw dzierżawy do wsi Koziągóra³² objął w 1872 roku w dzierżawę majątek Konarzewo³³. W 1873 roku dodatkowo wydzierżawił folwark Dupiewiec i Pałędzie wraz z wiatrakiem³⁴. Był pracownikiem, a następnie Naczelnikiem Urzędu Stanu Cywilnego w Konarzewie od momentu jego utworzenia

w 1874 roku, aż do 1898 roku³⁵. Był członkiem zarządu Centralnego Towarzystwa Gospodarczego na Wielkie Księstwo Poznańskie – filii Towarzystwa Poznańsko-Szamotołuskiego (1884)³⁶, prezesem komitetu wyborczego do sejmu pruskiego z powiatu stęszewskiego (1882) i delegatem powiatu poznańskiego³⁷. Zmarł w Konarzewie 7 października 1898 roku³⁸. Ze związku z Jadwigą Okoniewską (ślub w 1868)³⁹ miał dzieci: Józefa (1872-1910)⁴⁰, Stanisława (1873-1873)⁴¹, Adama Pawła Bartolomeusza (ur. 1874)⁴², Helenę Marię (ur. 1876)⁴³, Ludwika Mieczysława (ur. 1879)⁴⁴ i Jana (1869-1939), który był lekarzem okulistą i profesorem Uniwersytetu Poznańskiego⁴⁵.

- Nagrobek rodziny Jakubowiczów: Józefa (zm. 1842) i Wiktora (zm. 1855)

Józef Jakubowicz, syn Łukasza i Magdaleny Sroczyńskiej, urodził się w okolicy Pońca w 1792/1793 roku, prawdopodobnie w Potulinie. Wykształcenie elementarne otrzymał być może w szkole w Pońcu. Tam też 8 listopada 1815 roku wziął ślub z Apolonią Krzywińską, córką Wojciecha (zm. 1826)⁴⁶ i Rozalii Krukowskiej, urodzoną ok. 1796 roku⁴⁷. Krzywińscy pochodzili z rodziny szlacheckiej, pieczętującej się herbem Habdank⁴⁸. W latach 1816-1818 mieszkał wraz z żoną w Pawłowicach⁴⁹. W 1826 roku był policjantem (obersztem) w parafii

Długie Stare⁵⁰. W latach trzydziestych XIX wieku przeprowadził się wraz z rodziną do Konarzewa, gdzie objął funkcję urzędnika policji. Zmarł w Konarzewie 10 maja 1842 roku⁵¹. Jego żona Apolonia zmarła 4 czerwca 1874 roku również w Konarzewie⁵².

Wiktor Paschalis Jakubowicz, syn Józefa i Apolonii Krzywińskiej, urodzony 20 czerwca 1816 roku (ojciec był wówczas ekonomem w majątku pawłowickim)⁵³. W 1849 roku przebywał w Konarzewie⁵⁴. Zmarł w 1855 roku⁵⁵.

Nagrobek Józefa i Wiktora Jakubowiczów przy kościele w Konarzewie – fot. archiwum autora

- Płyta nagrobkowa rodziny Głabiszów

Rodzina Głabisz – na tablicy nagrobnej wmurowanej w przykościelny mur brak jest imion i dat, jednakże analiza ksiąg metrykalnych pozwoliła na ustalenie osób pochowanych w grobowcu rodzinnym, z którego zachowała się tablica – zostali tam pochowani:

Maria Głabisz z domu Golska, córka Józefa i Joanny Piaseckiej, żona dzierżawcy Konarzewa, zmarła w Bad Kissingen (Bawaria) 1 lipca 1917 roku w wieku 60 lat⁵⁶.

Wincenty Głabisz, syn Wincentego i Józefy Nowak, zmarł 24 września 1917 roku w Zborowie, wkrótce po urodzeniu⁵⁷.

Władysław Głabisz dzierżawca Konarzewa i Dopiewa, syn Franciszka i Florentyny Żórawskiej, zmarł w Konarzewie 29 marca 1918 roku w wieku 70 lat⁵⁸. Urodził się w Poznaniu 23 stycznia 1848 roku⁵⁹ jako syn Franciszka Ksawerego, nauczyciela⁶⁰, i Florentyny Żórawskiej⁶¹. Żoną Władysława była Maria Golska, urodzona w Krzywiniu 3 grudnia 1856 roku, córka Józefa i Joanny Piaseckiej⁶². Po ukończeniu Gimnazjum w Ostrowie Wielkopolskim podjął praktykę rolniczą w Psarskiem i we Wronczynie. W 1872 roku objął w administrację majątek Pamiątkowo, gdzie przebywał do roku 1884, kiedy to wziął w dzierżawę majątek Kobylepole. W 1899 roku przybył do Konarzewa. Był przewodniczącym w Dyrekcji Towarzystwa Rolniczego Poznańsko-Szamotulskiego, a po ustąpieniu z funkcji (1910) został członkiem honorowym. Był również wicepatronem Kółek Rolniczych powiatu poznańskiego zachodniego oraz prezesem komitetu

Płyta nagrobna rodziny Glabiszów – fot. archiwum autora

wyborczego na powiat poznański zachodni⁶³. Dziećmi Władysława i Marii Golskiej byli: Leonard (ur. 1878)⁶⁴, Józef (ur. 1880)⁶⁵, Kazimierz Henryk (ur. 1881)⁶⁶, Stanisław Florian (ur. 1886)⁶⁷, Franciszek Wincenty (ur. 1891)⁶⁸ i Władysław Marian (ur. 1895)⁶⁹.

- Kamień pamiątkowy ks. Jana Laskowskiego (1872-1939)

Jan Laskowski, proboszcz w Konarzewie w latach 1902-1939, urodził się 22 czerwca 1872 roku w Psarskiem (k/Szamotuł) jako szóste dziecko Józefa Aleksandra, nauczyciela, i Julii Klary z domu Wilhelmi. Nauki pobierał w Collegium Marianum w Pelplinie, gdzie przyjął I komunię świętą (1883) i bierzmowanie (1885). W 1889 roku przeniósł się do Königlische Wilhelm Gymnasium w Krotoszynie. Po ukończeniu studiów seminaryjnych w Poznaniu i Gnieźnie otrzymał święcenia kapłańskie 25 lutego 1896 roku z rąk abpa Floriana Stablewskiego. Początkowo był wikariuszem w Wieluniu, następnie we Wrześni (od 1898), gdzie miał znaczący wkład w organizowanie strajku dzieci wrzesińskich. W 1902 roku został proboszczem w Konarzewie. Prowadził tu ożywioną działalność pozaduszpasterską, między innymi w 1906 roku założył Towarzystwo Młodzieży Polskiej Katolickiej (męskiej). Zmarł w Konarzewie 17 października 1939 roku⁷⁰.

Kamień pamiątkowy ks. Jana Laskowskiego
– fot. archiwum autora

Nagrobek ks. Jana Laskowskiego na cmentarzu
w Konarzewie – fot. archiwum autora

- Budynek szkoły z około 1894 roku⁷¹

Budynek szkoły w Konarzewie – fot. archiwum autora

Dziedzice pałacu w Konarzewie

Andrzej Aleksander Radomicki (budowniczy pałacu)

wojewoda poznański († 1726)

x Franciszka Czarnkowska

(† 1724?)

|

Jan Antoni Radomicki

woj. inowrocławski

(1691?-1728)

x Dorota Bronisz

(1692-1774)

|

Anna Radomicka

(1724-1812)

x Augustyn Działyński

(1715-1759)

|

Ksawery Szymon Tadeusz Działyński

(1756-1819)

x Justyna Dzieduszycka

(1761-1844)

|

Paulina Działyńska

(1795-1856)

x Józef Dzieduszycki

(1772-1847)

|

Włodzimierz Dzieduszycki

(1825-1899)

x Alfonsyna Miączyńska

(1836-1919)

|

Jadwiga Dzieduszycka

(1867-1941)

x Witold Czartoryski

(1864-1945)

|

Roman Czartoryski

(1898-1958)

x Teresa Zamojska

(1902-1978)

■ LISÓWKI

Liczba mieszkańców: 196

Status: wieś

Sołectwo: Trzcielín

Przynależność parafialna: parafia pw. św. Marcina i św. Piotra w Okowach w Konarzewie.

Kod pocztowy: 62-070

■ Historia

Nazwa odzwierzęca od słowa 'lis' (Lyschowki, Lysovycze, Lisowice)¹. Pierwsza wzmianka w 1380 roku jako własność kapituły poznańskiej, kiedy to Mikołaj Strosberg, prepozyt gnieźnieński i kanonik poznański zawarł ugodę z Tomaszem Ciesielskim, dziedzicem z Cieśli o przekopanie rowu od jeziora Niepruszewskiego do stawu koło młyna w Lisówkach. Kapituła poznańska posiadała w Lisówkach młyn u strumienia płynącego z jeziora Niepruszewskiego². W 1510 roku w Lisówkach znajdowała się karczma, młyn i dwie zagrody³. W XIV wieku wieś wyjęta z parafii Niepruszewo i włączona do parafii Dopiewo, a po jej włączeniu do parafii Konarzewo do tejsze przypisana⁴. W 1675 roku dzierżawcą Lisówek był Franciszek Kamiński (zm. 1677)⁵. W 1721 roku posesorem był Franciszek Jedliński (zm. 1721)⁶, a w 1819 roku Michał Neyman, konsyliarz ziemski poznański i jednocześnie posesor Skrzynek, a po nim jego syn Ludwik⁷. W okolicach miejscowości prowadzone były badania archeologiczne pod koniec XIX wieku oraz po II wojnie światowej. Odnaleziono m.in. grób popielnicowy pochodzący w kultury łużyckiej⁸.

Mapa z 1798 roku – APP, Mapy i atlasy drukowane, sygn. A.p. 2 arkusz IV

■ Obiekty historyczne i turystyczne

Na terenie miejscowości brak jest budowli zabytkowych, jednakże na uwagę zasługują:

- Obiekty po byłej jednostce wojskowej – 28 Dywizjonie Rakietowym Obrony Powietrznej Kraju – rozwiązanej w 1990 roku

Pozostałość po schronie stacji naprowadzania rakiet
– fot. archiwum autora

Wejście do schronu stacji naprowadzania rakiet z widocznym planem
– fot. archiwum autora

Kaplica w DPS Lisówki – fot. D. Gryska z Trzcielina

Część terenu po byłej jednostce jest obecnie zajęta przez Dom Pomocy Społecznej. W obiektach tych funkcjonuje kaplica pod wezwaniem Opatrzności Bożej

- Figura Matki Boskiej przy drodze z Trzcielina do DPS Lisówki, postawiona w 2011 roku

Figura Matki Boskiej przy drodze z Trzcielina do DPS Lisówki – fot. archiwum autora

■ PAŁĘDZIE

Liczba mieszkańców: 1239

Status: wieś

Sołectwo: Pałędzie

Przynależność parafialna: parafia pw. św. Urszuli Ledóchowskiej w Dąbrowce.

Kod pocztowy: 62-069

■ Historia

Wieś szlachecka, nazwa nawiązuje do zadrzewionych miejsc otoczonych bagnami¹. Pierwsza wzmianka o miejscowości pochodzi z 1387 roku, kiedy to Jakub Kruk z Pałędzia i jego brat Andrzej Pałędzki (Dąbrowski) przegrywają proces z Maciejem Jadem. Obok Pałędzia zwanego Wielkim (Maior) istniało również Pałędzie Małe (Minor), prawdopodobnie na północ od Pałędzia Wielkiego, wymienione już w 1391 roku, kiedy to Jakub Dąbrowski (Pałędzki) przegrywa proces o cztery grzywny ze swoim bratankiem Jakubem Krukiem².

Dziedzicami Pałędzia na przestrzeni wieków byli: Dąbrowscy do 1587 roku, kiedy to Andrzej Dąbrowski sprzedał Pałędzie za 12 000 zł Piotrowi Czarnkowskiemu, kasztelanowi poznańskiemu i staroście babimojskiemu, synowi Stanisława³. Między 1611 a 1618 rokiem Pałędzie zostało nabyte przez Marcina Reja z Nagłowic⁴. W 1644 roku Andrzej Rej, syn Marcina sprzedał Pałędzie, Dopiewo, Dopiewiec i Konarzewo Hieronimowi Radomickiemu, wojewodzie inowrocławskiemu za 150 000 zł⁵. Kolejnymi posesorami Pałędzia byli: Raczyńscy (1778)⁶, Raszewscy (1782)⁷, Zakrzewscy (1784)⁸ i Krzyżanowscy (1799)⁹. Około 1331 roku pod Pałędziem miała miejsce bitwa wojsk polskich z krzyżackimi, co zostało odnotowane w Kronice Wiganda von Marburg¹⁰. Jednakże zdania historyków są podzielone, czy chodzi o „nasze” Pałędzie czy też o Pałędzie Kościelne w gminie Mogilno. Niemniej dla uczczenia tego wydarzenia w Pałędziu od 2011 roku jest organizowany coroczny festyn rycerski.

W dniu 25 czerwca 1870 roku otwarto oficjalnie linię kolejową Poznań – Berlin¹¹, a na przełomie XIX i XX wieku wybudowano dworzec kolejowy¹².

W 1928 roku Pałędzie liczyło 296 mieszkańców, w miejscowości znajdował się kowal (W. Więziołek), rzeźnik (J. Kozłowski), stolarz (J. Samolczyk), dwa tartaki (T. Samolczyka i S. Żelazka), zajazd (W. Eisnera) i skup zboża (H. Winiewicz)¹³.

■ Obiekty historyczne i turystyczne

- Obelisk upamiętniający o. Mariana Żelazka (1918-2006)

Marian Żelazek, urodzony w Pałędziu 30 stycznia 1918 roku, syn Stanisława (1885-1971), delegata na Polski Sejm Dzielnicowy w Poznaniu (1918) i Stanisławy Szymkowiak (1885-1950)¹⁴.

Misjonarz, więzień Fortu VII w Poznaniu, a następnie obozów koncentracyjnych w Dachau i w Gusen. Po studiach teologicznych w Rzymie w 1948 roku przyjął święcenia kapłańskie. W 1950 roku został skierowany do Kesramal w północnych Indiach, gdzie przez 25 lat pracował wśród Adivasów. Od 1975 roku przez długie lata niósł pomoc wśród trędowatych w leprozorium w Puri (nad Zatoką Bengalską). W 2002 roku zgłoszony został przez Ruch Solidarności z Ubogimi Trzeciego Świata MAITRI jako oficjalny kandydat do Nagrody Nobla. W 2005 roku otrzymał Honorowe Obywatelstwo Miasta Poznania. Zmarł 30 kwietnia 2006 roku w Puri w Indiach¹⁵.

Obelisk upamiętniający o. M. Żelazka – fot. archiwum autora

- Obelisk upamiętniający katastrofę lotniczą MIG-a 21 z 1992 roku

W dniu 20 listopada 1992 roku wystartował z bazy lotniczej w Krzesinach do lotu szkolnego myśliwiec MIG 21 pilotowany przez porucznika pilota Romana Jacka, absolwenta Wyższej Szkoły Oficerskiej Sił Powietrznych z 1989 roku. Zadaniem był lot w chmurach według systemu USL (Urządzenia Ślepego Lądowania)

Obelisk upamiętniający katastrofę lotniczą MIG-a 21 z 1992 – fot. archiwum autora

w minimalnych warunkach atmosferycznych lotniska. Lot ten okazał się jego ostatnim, tragicznym w skutkach. W czasie lotu nastąpiła awaria oświetlenia sztucznego horyzontu. Po wejściu w chmury pilot stracił orientację, w skutek czego obrał zły kierunek (lejąc na grzbiecie, skierował się ku ziemi, myśląc, że unosi się w górę). Samolot z wielkim impetem wbił się w ziemię. Wypadek miał miejsce około 200 metrów od upamiętniającego to wydarzenie kamienia przy drodze w kierunku Dopiewca, po lewej stronie¹⁶.

- Figura Matki Boskiej przy ulicy Pocztowej z około 1890 roku, ufundowana przez małżeństwo Jakuba i Franciszkę Wiciaków

Figura Matki Boskiej przy ulicy Pocztowej
– fot. archiwum autora

- Symboliczny krzyż upamiętniający poległych w powstaniu z 1848 roku i zmarłych na cholerę
- Dworzec kolejowy z przełomu XIX i XX wieku¹⁷
- Willa przy ulicy Pocztowej 2 (koniec XIX wieku)¹⁸. Willa neorenesansowa, główna część piętrowa z połączonymi parterowymi przybudówkami oraz trójkondygnacyjną wieżą na planie kwadratu¹⁹

Krzyż przy ul. Pocztowej – fot. archiwum autora

Dworzec kolejowy w Pałędziu (dawniej w Dąbrówce) – widok z ok. 1910 roku, fot. ze zbiorów E. Tomkowiaka z Dopiewa

Dworzec kolejowy w Pałędziu – widok obecny (2013 rok), fot. archiwum autora

Zdjęcie willi przy ul. Pocztowej – fot. archiwum autora

■ PAŁĘDZIE (OSADA LEŚNA)

Liczba mieszkańców: 4(?)

Status: osada leśna

Sołectwo: Pałędzie

Przynależność parafialna: parafia pw. Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny
w Dopiewie

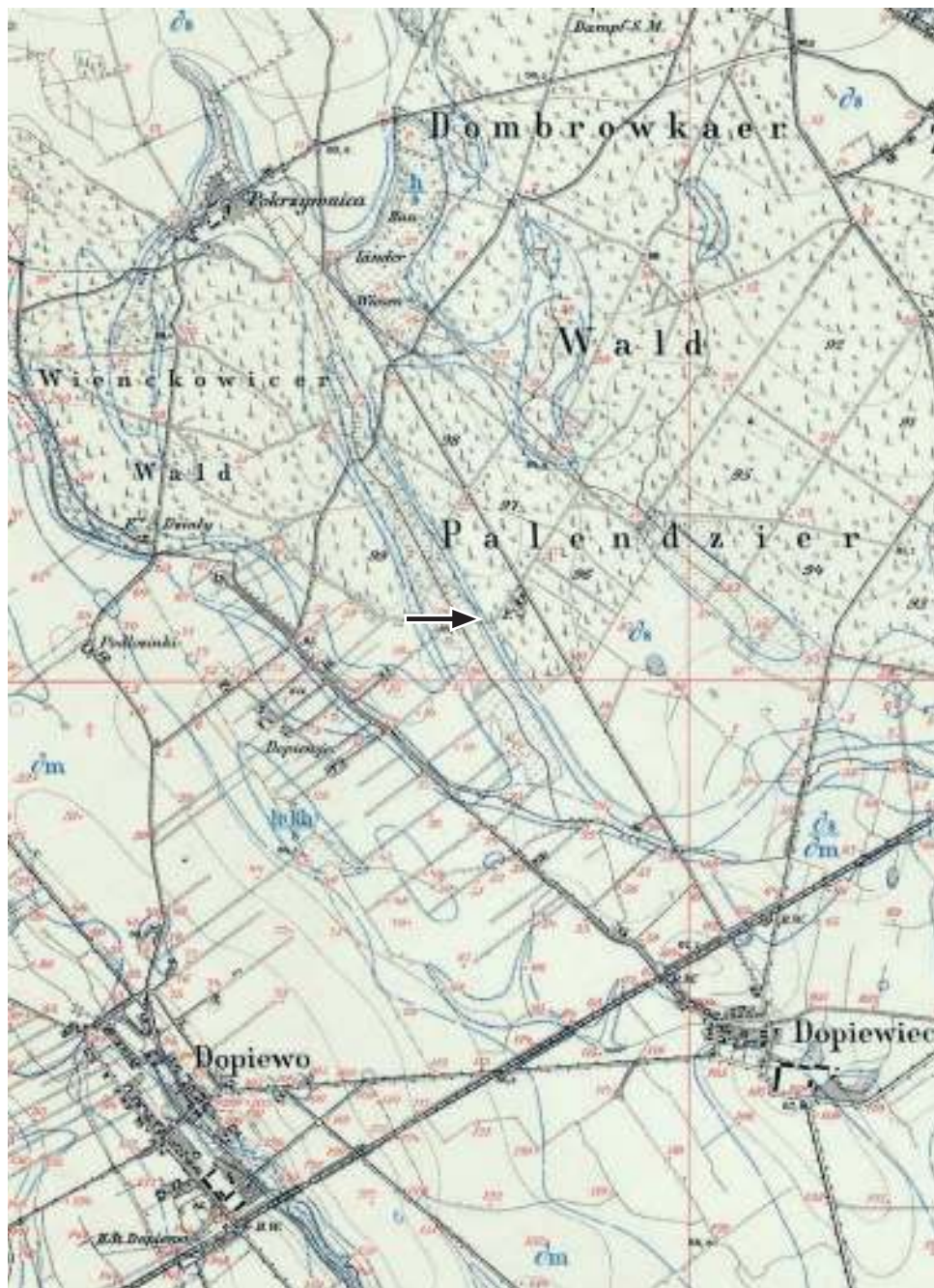
Kod pocztowy: 62-069

■ Historia

Osada bez metryki średniowiecznej, powstała pod koniec XIX wieku jako folwark dla Dopiewca.

■ Obiekty historyczne i turystyczne

Miejscowość nie posiada obiektów historycznych. W pobliżu znajduje się wiata turystyczna.

Fragment mapy: Agronomische Bohrungen Blatt Dombrowka, Berlin 1900 rok z zaznaczoną folwarkiem – bez nazwy

Osada Leśna Pałędzie (widok współczesny) – fot. archiwum autora

Wiata turystyczna w pobliżu osady leśnej Pałędzie – fot. archiwum autora

■ PODGAJ

Liczba mieszkańców: 0

Status: osada leśna

Sołectwo: Trzcielín

Przynależność parafialna: parafia pw. św. Marcina i św Piotra w Okowach
w Konarzewie.

Kod pocztowy: 62-070

■ Historia

Miejscowość bez metryki średniowiecznej, powstała w drugiej połowie XIX wieku (około 1862 r.)¹ jako folwark, a później jako leśniczówka w obrębie majątku Trzcielín².

■ Obiekty historyczne i turystyczne

- Leśniczówka – obiekt rozebrany w 2010 roku
- Rezerwat Trzcielińskie Bagno

Utworzony na podstawie Zarządzenia Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego z 31 października 1959 roku³. Zajmuje obszar bagien i lasu o powierzchni 29,68 hektarów. Utworzony w celu zachowania miejsc lęgowych ptactwa wodnego i błotnego w obszarze Wielkopolskiego Parku Narodowego.

Fragment mapy: Karte des Deutschen Reiches, ok. 1893 roku, z zaznaczonym Podgajem

Leśniczówka Podgaj, zdjęcie z 2005 roku autorstwa J. Wyczyńskiego, udostępnione przez Wielkopolski Park Narodowy

■ PODŁOZINY

Liczba mieszkańców: 71

Status: osada

Sołectwo: Dopiewo

Przynależność parafialna: parafia pw. Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny
w Dopiewie

Kod pocztowy: 62-070

■ Historia

Pierwotna nazwa Podlesie, obecnie Podłoziny, pochodzi od położenia na skraju lasu¹. Pierwsza wzmianka pochodzi z roku 1510 i dotyczy folwarku w Podłozinach², położonego nad Samicą łączącą jezioro Niepruszewskie z jeziorem Tomickim. W 1777 roku posesorem Podłozin był Wojciech Brochocki (żona Marianna Mieszkowska)³, natomiast w 1789 roku Franciszek Raszewski⁴. „Gazeta Poznańska” z 1813 roku informuje o zaginionej klaczy: „...na folwarku Podłoziny pod Poznaniem, do majątności Konarzewskiej należącym, uciekła człowiekowi klacz gniada od źrębięca, która była wzrostu dobrego z łysiną na czole i nogami zadniemi, za pętlina białemi, lat 3 lub więcej maiąca – Uprasza się zatem niniejszem, aby ktokolwiek takową schwyta, onęż do Poznania odprowadzić i o znalezieniu takowej na ulicy S. Marcina Nr. 94 znać dał zechciał, gdzie przyzwoitą odbierze nagrodę”⁵. Natomiast ta sama gazeta z 1848 roku wspomina o następującym fakcie mającym miejsce w Podłozinach: „W nocy z dnia 4 na 5 lipca 1848 przybył do Podłozin oddział wojska pruskiego z załogi bukowskiej złożony z 9 dragonów i 9 pieszych pod wodzą burmistrza i sługi policyjnego, którzy zbudzili karczmarza Pawła Żyburę i przetrząsnęli cały dom pod pozorem szukania ukrytego tam człowieka. Nie znaleziono nic, ale zarzucono mu, że miał kupić kradzione bydło od niejakiego Rajczaka. Żyburę nie przyznał się do niczego i został brutalnie pobity przez dragonów i zabrany

do Dopiewa, gdzie dokonano kolejnego przeszukania u Feliksa Domińskiego, którego również pobito do krwi. Żybura wrócił do domu po kilku dniach, ale wkrótce przybyli żołnierze i został ponownie pobity do nieprzytomności⁹⁶. W 1883 roku dokonano spisu nieruchomości znajdujących się w folwarku. W jego skład wchodziły między innymi dwór o długości 19 m, szerokości 9 m i wysokości 2,7 m w dość dobrym stanie, jedynie w spiżarni sufit wymaga wymiany, obórka dla drobiu i trzody chlewnej, stajnia i obora, stodoła, owczarnia, dom komorniczy w połowie pod słomą w połowie pod trzcina o długości 17,6 m i szerokości 5,5 m, drugi dom komorniczy o długości 16,2 m i szerokości 7 m oraz płot sztachetowy z desek i płot sztachetowy z drągów⁷. Pod koniec XIX wieku w miejscowości znajdowało się 6 domów, liczba mieszkańców wynosiła 74 oraz należała do dóbr Konarzewskich, właścicielem był hr. Włodzimierz Dzieduszycki⁸, natomiast dzierżawcą w 1895 roku był Franciszek Jordan⁹. W rejonie Podłozin znaleziono ozdoby z czasów wczesnosłowiańskich¹⁰.

■ Obiekty historyczne i turystyczne

Podłoziny, zabudowania folwarczne – fot. archiwum autora

Podłoziny, zabudowania folwarczne – fot. archiwum autora

■ POKRZYWNICA

Liczba mieszkańców: 186

Status: przysiółek

Sołectwo: Więckowice

Przynależność parafialna: parafia pw. św. Jadwigi Śląskiej
i św. Jakuba Apostoła w Lusowie

Kod pocztowy: 62-070

■ Historia

Miejscowość bez metryki średniowiecznej, powstała prawdopodobnie w XVIII wieku – pierwsza wzmianka w 1767 roku¹. Ujęta na mapach Gilly'go z początku XIX wieku². Nazwa pochodzi od strugi Pokrzywnica, będącej prawym dopływem Wirrenki, a ta od słowa 'pokrzywa'. Po raz pierwszy struga Pokrzywnica wymieniona jest w 1488 roku jako struga przecinająca granicę między Sierosławiem a Więckowicami³.

W 1778 roku Ignacy i Józef Raszewscy, synowie Marcelina i Anny Nowickiej zobowiązali się sprzedać Sierosław i folwark Pokrzywnica Mateuszowi Neymanowi za 75 000 zł⁵. W 1793 roku właścicielem był Maciej Neyman. W połowie XIX wieku Pokrzywnica była w posiadaniu barona Seydlitza, który 17 lipca 1866 roku sprzedał wieś Antoniemu Raczyńskiemu z Psarskiego za 17 000 talarów (majątek liczył 600 mórg)⁶. Następnym właścicielem Pokrzywnicy był Karpiński, od którego została odkupiona 6 listopada 1883 roku przez Łaszewskiego, przybyłego z Prus Zachodnich za 97 000 marek (500 mórg)⁷. Pod koniec XIX wieku Pokrzywnica należała do dóbr sierosławskich i parafii Lusowo. Znajdowały się tutaj 4 domy i 38 mieszkańców, właścicielem był Stanisław Łaszewski⁸. W 1928 roku Pokrzywnica liczyła 51 mieszkańców, dzierżawcą wsi był Tadeusz Piotrowski, majątek liczył 132 hektary⁹.

Fragment z mapy Prus Zachodnich D. Gillego z 1803 roku z zaznaczoną Pokrzywnicą jako Pokrzywniki⁴

■ Obiekty historyczne i turystyczne

W miejscowości znajdują się pozostałości zabudowań folwarcznych (obecnie w rękach prywatnych) oraz odrestaurowany dworek.

Dworek w Pokrzywnicy (widok współczesny) – fot. archiwum autora

■ SKÓRZEWO

Liczba mieszkańców: 5708

Status: wieś

Sołectwo: Skórzewo

Przynależność parafialna: parafia pw. św. Marcina i św. Wincentego
w Skórzewie.

Kod pocztowy: 60-185

■ Historia

Skórzewo – nazwa pochodzi od słowa ‘skorz’, ‘skworz’ (mozolić się, trudzić się)¹. Wraz z okolicznymi majątkami Skórzewo było już w XIII wieku własnością rodu Drogosławów, z których wywodził się proboszcz kapitulny Piotr, syn Drogosława. Był on biskupem poznańskim w latach 1265-1267. W 1292 roku Przemysław II zamienił z kapitułą poznańską Skórzewo (Scosevo) na Krosno, lecz już w 1306 roku Skórzewo znów było własnością prywatną. Już w 1447 roku odnotowano w Skórzewie szkołę parafialną². W 1614 roku Skórzewo wraz z Dambrową (Dąbrową), Dambrówką (Dąbrówką), Sobiesierniami i Ławiczką, zostało sprzedane przez Andrzeja z Bukowca Dąbrowskiego Janowi Grotowi z Przyłęku za 35 000 zł³. W rękach Grotów Skórzewo pozostało do 1695 roku, kiedy to zostało sprzedane przez Dorotę z Przyłęku Grotównę, córkę Adriana i Zofii Sobockiej, wdowę po Stanisławie Grabowskim, a ówczesną żonę Macieja Gembickiego Janowi Ulatowskiemu, podstolemu dobrzyńskiemu, synowi Szymona, za 130 000 zł⁴. Kolejnym właścicielem Skórzewa był Józef Wysogota Zakrzewski, syn Adama i Marianny Walknowskiej, który kupił wieś od Antoniego Ulatowskiego, pułkownika JKMci, syna Stanisława i Jadwigi Czekanowskiej w 1737 roku za 188 500 zł⁵. W XIX wieku posesorami Skórzewa byli: Gostyńscy (1817-1829)⁶, następnie przez kilka lat pozostawało w rękach niemieckich, z których wykupił je Michał Waligórski (zm. 1892). Do istniejącej

szkoły w Skórzewie w roku szkolnym 1866/1867 uczęszczało 120 uczniów, a nauczycielem był Bernard Zwickert⁷. Pod koniec XIX wieku wieś liczyła 38 domów i 256 mieszkańców (236 katolików i 20 protestantów). Dwór składał się z 6 domów i 160 mieszkańców⁸. Poprzez małżeństwo w 1882 roku Stanisławy Waligórskiej⁹ i Józefa Obrębowicza (zm. 1922) Skórzewo przeszło w ręce Obrębowiczów.

W 1928 roku Skórzewo liczyło 430 mieszkańców. W miejscowości znajdował się kołodziej (M. Studziński), murarz (W. Skrzypczuk), była olejarnia (właściciel J. Leśniak), szewc (A. Nowicki) i wiatrak prowadzony przez J. Szulca¹⁰. W 1929 roku właścicielem Skórzewa był Tadeusz Obrębowicz, syn Józefa. W dworze skórzewskim (obecnie nieistniejącym) znajdowała się bogata kolekcja broni palnej, broni siecznej szwedzkiej, kolekcja 82 sztychów. Majątek prowadził hodowlę zbóż oraz plantacje buraków i ziemniaków. Istniała również hodowla konia szlachetnego, gdzie rozpłodowcami był ogier Unverlaimed pełnej krwi angielskiej i ogier Fuerstenberg półkrwi angielskiej. Majątek liczył 530 hektarów¹¹.

W okolicach Skórzewa występują stanowiska archeologiczne, pierwsze to ślady osady około 500 metrów w linii prostej od kościoła, w kierunku północno-zachodnim, po prawej stronie drogi do Batorowa; drugie to cmentarzysko szkieletowe znajdujące się na granicy Skórzewa i Junikowa, na małym wyniesieniu między rzeczką Skórzynką, a drogą z Junikowa do Skórzewa¹².

Dwór w Skórzewie (obecnie nieistniejący) zdjęcie z lat dwudziestych XX w. – fot. za *Złota księga ziemiaństwa polskiego*, Poznań 1929

Salon we dworze w Skórzewie zdjęcie z lat dwudziestych XX w. – fot. za *Złota księga ziemiaństwa polskiego*, Poznań 1929

■ Obiekty historyczne i turystyczne

Kościół w Skórzewie – jego erygowanie miało miejsce w 1300 roku, a nowa parafia wyjęta została spod poznańskiej parafii św. Marcina. W 1502 roku był pod wezwaniem: św. Wita, w 1510 roku pod wezwaniem św. Marcina i Wincentego, natomiast w roku 1525 i 1610 pod wezwaniem św. Wincentego.

Do parafii należały: Skórzewo Wielkie, Skórzewo Małe, Palędzie, Dąbrowa Wielka, Dąbrowa Mała, Sobiesierne i Ławica. Pleban miał w uposażeniu dział folwarku zwany Poświętne, daniny ze wsi parafialnych i dziesięcinę z Chomęcic w parafii konarzewskiej. Patronat należał do Drogosławów Skórzewskich, Dąbrowskich, Chomęcckich, Palędzkich. W 1464 roku Wincenty i Jakub Skórzewscy, dziedzice Skórzewa, nadali plebanowi ogród w Skórzewie¹³. Po częstych procesach, także w Kurii Rzymskiej, ustanowiono w 1512 roku alternatę¹⁴ pięciu grup patronów: 1° kanonika Marcina syna Potencjana Słapa Dąbrowskiego z Dąbrowy Wielkiej oraz Agnieszki Skórzewskiej i jej synów Macieja i Jana; 2° właścicieli Dąbrowy Małej, 3° Dąbrowy

Wielkiej, 4° Pałędzia Wielkiego, 5° Pałędzia Małego¹⁵. W połowie XIX wieku do parafii skórzewskiej należały: Dąbrowskie Huby, Dąbrówka, Edwardowo, Gurowo, Ławica, Marcelin, Piaski czyli Cztery Wiatraki, Skórzewo, Sobiesierne, Wysogotowo i Zakrzewo. Kościół skórzewski, pierwotnie drewniany, około 1551 roku został zastąpiony murowanym, wybudowanym na gruncie zwanym Wągroda¹⁶. Nie przetrwał próby czasu i w połowie XVII wieku został zastąpiony (lub przebudowany) kościołem murowanym, przez rodzinę Grotów z Przylęku. Był to kościół jednonawowy o trzech przęsłach, ośmioboczny, z ołtarzem Aniołów Stróżów. W 1712 roku ówczesny dziedzic Skórzewa Antoni Ulatowski, syn Stanisława, uposażył altarię pod wezwaniem św. Krzyża za sumę 3000 florenów. W 1785 roku Florian Wysogota Zakrzewski, podczasy wschowski (proboszczem był wówczas Ignacy Wysogota Zakrzewski, jego brat) dokonał remontu kościoła. Jednakże w następnych latach kościół chylił się ku upadkowi. W 1832 roku zapadło się sklepienie i zarysowały się mury. Proboszczem był wówczas Andrzej Wróblewski, który przeprowadził kwestę na rzecz naprawy kościoła. Remont ten nie na wiele się zdał, gdyż już w 1853 roku królewski komisarz obwodowy w Żabikowie ogłosił zebranie mieszkańców parafii Skórzewo celem omówienia budowy plebanii i remontu kościoła. Zebrana suma okazała się niewystarczająca

Zdjęcie wykonane podczas budowy kościoła w Skórzewie – w środku ks. St. Kozierowski – fot. AAP, Akta parafii Skórzewo, sygn. 296/9.

Kościół w Skórzewie zdjęcie prawdopodobnie z 1929 roku – fot. za *Złota księga ziemiaństwa polskiego*, Poznań 1929

na dokonanie wszystkich napraw. W 1891 roku stan kościoła był bardzo zaniedbany, m.in. dach wymagał przełożenia, a wnętrze kościoła i ołtarze wymagały odnowienia. Renowację kościoła rozpoczął pod koniec XIX wieku ksiądz Edward Landsberg, a dokończył ksiądz Antoni Kowalski. Prace malarsko-dekoracyjne zostały wykonane przez Stanisława Przysieckiego. W kościele pojawiła się nowa zakrystia, nowa chrzcielnica i ambona. Wielki ołtarz po odnowieniu został w dniu 3 maja 1904 roku konsekrowany przez biskupa Edwarda Likowskiego. Jednakże wszystkie powyższe remonty nie były w stanie powstrzymać niszczenia budowli. Szalę decyzji o budowie nowego kościoła przeważała burza gradowa, która w lipcu 1920 roku, zarówno w kościele, jak i w budynkach przykościelnych wyrządziła szkody, „które oszacowano na ponad 20 000 marek”¹⁷. Dopiero w 1927 roku ówczesny proboszcz skórzewski Stanisław Kozierowski, po kilkuletnich rokowaniach z patronami kościoła, przystąpił do jego rozbiórki i budowy nowego. Obecny kościół jest trzynawowy w stylu mieszanym w formie krzyża, 45 metrów długi i przeszło 20 metrów szeroki, ze sklepieniem łukowym w głównej nawie, i beczkowym w bocznych. Główna nawa o czterech przęsłach, a prezbiterium o dwóch. Zbudowany według projektu Mariana Andrzejewskiego z Poznania. Ołtarz główny późnobarokowy, wykonany w 1775 roku jako ołtarz boczny dla kościoła reformatów w Woźnikach, został przeniesiony w 1948 roku. Przy ołtarzu na neobarokowych kolumnach dwie rzeźby aniołków z ok. 1775 roku (także z Woźnik)¹⁸. Do powstania tego kościoła przyczynili się Roman i Teresa z Zamojskich Czartoryscy z Konarzewa i Kurt Tempelhoff z Dąbrówki. Na jego budowę wydano ok. 250 000 złotych¹⁹. Obecny kościół wybudowano z wizją przyszłości dla kilkutysięcznej parafii.

Przy kościele parafialnym znajduje się kilka obiektów sepulkralnych poświęconych miejscowym proboszczom, okolicznej szlachcie i mieszkańcom. Na placu przykościelnym od średniowiecza chowano zmarłych. Pierwszą wzmiankę o cmentarzu w Skórzewie znajdujemy w 1553 roku, kiedy to „woźny sądowy dokonał wizji zwłok Piotra Poniatowskiego zabitego przez Wincentego Sierosławskiego w lesie wsi Dąbrowa”²⁰. Prawdopodobnie jedną z ostatnich osób pochowanych na cmentarzu przykościelnym był proboszcz Antoni Kowalski, zmarły w 1910 roku. Ponadto w kościele wybudowanym przez Grotów znajdowała się krypta, w której chowano dziedziców Skórzewa.

- Nagrobek księdza Bartłomieja Sikorskiego (1749-1813)

Bartłomiej Sikorski, proboszcz (commendariusz)²¹ w Skórzewie w latach 1798-1799 i 1804-1813. Urodzony ok. 1749 roku, zmarł w Skórzewie 13 lutego 1813 roku²².

- Nagrobek księdza Andrzeja Wróblewskiego (1785-1838)

Andrzej Wróblewski, proboszcz w Skórzewie w latach 1813-1838. Urodzony ok. 1785 roku, zmarł w Skórzewie 30 kwietnia 1838 roku²³. Święcenia kapłańskie

Nagrobek ks. B. Sikorskiego (po renowacji)
– fot. archiwum autora

Nagrobek ks. A. Wróblewskiego (po renowacji)
– fot. archiwum autora

otrzymał w 1809 roku. Od 1814 roku był wikarym w katedrze poznańskiej²⁴, później dziekanem kolegiaty Marii Magdaleny w Poznaniu²⁵. W dniu 3 sierpnia 1826 roku przemawiał na otwarciu Zakładu dla Moralnie Zaniedbanych Biednych Chłopców w klasztorze pofranciszkańskim w Poznaniu²⁶.

- Nagrobek księdza Józefa Cilskiego (1802-1868)

Józef Cilski, syn Józefa, ekonoma w Skrzetuszu k/Ryczywołu na początku XIX wieku (zm. 1841)²⁷ i Marianny Gladysch (zm. 1863)²⁸. Urodzony ok. 1802 roku. Proboszcz w Skórzewie w latach 1838-1868. Święcenia kapłańskie otrzymał w 1828 roku²⁹. Zmarł w Skórzewie 18 marca 1868 roku³⁰. Pochowany przy kościele w Skórzewie wraz z bratem Bogumiłem i rodzicami.

Nagrobek ks. J. Cilskiego (po renowacji)
– fot. archiwum autora

- Nagrobek księdza Teodora Hejnicha (1836-1876)

Teodor Hejnich, syn Antoniego i jego pierwszej żony Marianny Stemplewskiej. Urodzony w Stołęzynie k/Wągrowca (parafia Panigród) 21 października 1836 roku³¹.

Nagrobek ks. T. Hejnicha (po renowacji)
– fot. archiwum autora

Proboszcz w Skórzewie w latach 1868-1876. Ukończył szkołę i katolickie gimnazjum w Trzemesznie. Świadczenie dojrzałości otrzymał w 1857 roku. Ukończył Seminarium w Poznaniu i Gnieźnie w latach 1857-1861. Święcenia kapłańskie otrzymał w 1861 roku. Od 12 czerwca 1862 roku był wikarym w Biezdrowie, w 1863 roku w Lu-

sowie, a od 1864 roku proboszczem w Bytyniu (dekanat lwówecki)³². Zmarł w Skórzewie 14 maja 1876 roku³³. Ksiądz Edward Landsberg kilka lat później dokonał następującego zapisu w księdze metrykalnej o ks. Heinichu – „Zmarł w czasie Kultur Kampfu. Po jego śmierci dnia 17 maja zostały tutejsze księgi kościelne i pieczęcie przez Królewskiego Landratha powiatu Poznańskiego zabrane i dopiero dnia 18-ego lutego 1887 roku niżej podpisanemu wydane – Skórzewo dnia 26-ego lutego 1887”³⁴.

- Nagrobek księdza Edwarda Aleksandra Landsberga (1824-1897)

Nagrobek ks. E. Landsberga (po renowacji) – fot. archiwum autora

Edward Aleksander Landsberg, syn Jana i Wiktorii. Urodzony w Skarszewach k/Gdańska (dawniej Schoeneck w Prusach

Zachodnich) 15 listopada 1824 roku. Proboszcz w Skórzewie w latach 1887-1897. Ukończył gimnazjum i szkołę elementarną w Chełmnie oraz w Królewskim Gimnazjum w Goślinie (1848). Przybył do diecezji poznańskiej z diecezji chełmińskiej, gdzie przebywał w seminarium w Pelplinie (1 rok). Po rocznej przerwie, podczas której przebywał w Gostyniu w Zgromadzeniu księży Filipinów, wznowił studia w seminarium w Poznaniu w 1852 roku. Święcenia kapłańskie otrzymał 1 maja 1853 roku. W 1856 roku był wikarym w Chabienicach, w latach 1856-1865 protektorem w Lesznie, a w 1866 roku wikarym w Głuszynie³⁵. Zmarł w Skórzewie 7 listopada 1897 roku³⁶.

- Nagrobek księdza Antoniego Kowalskiego (1869-1910)

Antoni Kowalski, syn Andrzeja i Michaliny Różańskiej. Urodzony w Śremie 25 maja 1869 roku. Ukończył Szkołę Przygotowawczą i Gimnazjum w Śremie (1890). Seminarium w Poznaniu i Gnieźnie. Święcenia kapłańskie otrzymał 22 lipca 1894 roku. Proboszcz w Skórzewie od 15 kwietnia 1898 roku do 1910 roku. W latach 1894-1897 był wikariuszem w parafii św. Wojciecha w Poznaniu³⁷.

Nagrobek ks. Antoniego Kowalskiego (po renowacji) – fot. archiwum autora

Dokończył prace renowacyjne kościoła w 1898 roku rozpoczęte przez ks. Edwarda Landsberga. Prace malarsko-dekoracyjne wykonał Stanisław Przysiecki. Wybudowano wówczas nową chrzcielnicę, ambonę oraz organy. Wielki ołtarz, po odnowieniu, został konsekrowany przez biskupa Edwarda Likowskiego w dniu 3 maja 1904 roku. W 1902 roku z inicjatywy ks. Kowalskiego na probostwie wzniesiono stodołę, stajnię, obórki, wozownię i kurniki³⁸. Zmarł w Skórzewie 24 lutego 1910 roku³⁹.

- Tablica pamiątkowa poświęcona księdzu Józefowi Molskiemu (1896-1942)

Józef Molski, syn Antoniego (nauczyciela) i Stanisławy Duszyńskiej (zm. 1914). Urodzony w Golinie 19 marca 1896 roku. Proboszcz w Skórzewie w latach 1929-1941. Ukończył Königlichelches Wilhelms Gymnasium w Krotoszynie. Matura w 1914 roku. Podczas I wojny światowej przebywał na studiach w Monastyrze (Westfälischen Wilhelms Universität zu Münster) na kierunku teologii. Święcenia

Tablica pamiątkowa ku czci ks. J. Molskiego
– fot. archiwum autora

kapłańskie otrzymał 25 lipca 1920 roku. W 1921 roku był wikarym we Wschowie, przedtem pełnił służbę pomocniczą w Wielkich Strzelcach. Z dniem 7 października 1924 roku został powołany na wikarego przy kościele Bożego Ciała w Poznaniu. W dniu 15 czerwca 1929 roku został skierowany jako proboszcz do Skórzewa⁴⁰. W 1930 roku z jego inicjatywy powstało w Skórzewie Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Żeńskiej, a później Związek Młodzieży Katolickiej⁴¹. W 1937 roku utworzył na terenie parafii Skórzewo Stowarzyszenie Akcji Katolickiej, na prezesa której został wybrany Marcin Kłata⁴². Do września 1939 roku był patronem Kółka Rolniczego w Skórzewie. Jego

zasługą było również otoczenie cmentarza murem, wybudowanie kostnicy oraz uruchomienie bursy dla chorych. Dokończył rozliczenia budowy nowego kościoła rozpoczętej przez ks. St. Kozierowskiego.

Aresztowany przez Niemców 6 października 1941 roku został umieszczony w Forcie VII w Poznaniu. 30 października 1941 roku wywieziony do obozu koncentracyjnego w Dachau (nr obozowy 28438). Zginął w Dachau 10 sierpnia 1942 roku⁴³. Po aresztowaniu ks. Molskiego kościół w Skórzewie został zamknięty i zamieniony na magazyn mundurowy

- Tablica pamiątkowa ku czci ks. Stanisława Kozierowskiego (1874-1949) i kamień pamiątkowy

Stanisław Kozierowski, ksiądz, historyk, proboszcz Skórzewa w latach 1910-1929. Urodził się w Trzemesznie 28 września 1874 roku jako syn Floriana Apolinarego i Antoniny z Buszkiewiczów. Pochodził z wielkopolskiej szlachty herbu Dołęga. Po ukończeniu progimnazjum w Trzemesznie w 1893 roku podjął naukę w Gimnazjum Marii Magdaleny w Poznaniu. Studia teologiczne i filozoficzne odbył w Poznaniu i Gnieźnie, święcenia kapłańskie otrzymał w 1899 roku. Po wikariacie w Gostyniu, Wrótkach i Ostrzeszowie otrzymał probostwo w Siemianicach, skąd w 1910 roku przeszedł do Skórzewa, a w 1929 roku do Winnogóry. W kwietniu 1931 roku

Tablica pamiątkowa ku czci ks. St. Kozierowskiego – fot. archiwum autora

Kamień w murze przykościelnym z napisem X.[iądz] St.[aniśław] K.[ozierowski] – fot. archiwum autora

został honorowym kanonikiem metropolitalnej kapituły w Gnieźnie. Zmarł 1 lutego 1949 roku w Winnogórze, pochowany w Trzemesznie⁴⁴. Probostwo skórzewskie objął w 1910 roku, po śmierci księdza proboszcza Antoniego Kowalskiego i w tym samym roku doprowadził do powstania Bractwa Apostolstwa Modlitwy. Był założycielem Kółka Rolniczego w Skórzewie (1919 r.), doprowadził do zorganizowania pierwszej biblioteki, był też inicjatorem budowy nowego kościoła w Skórzewie w latach 1927-1929⁴⁵.

- Nagrobek Bartłomiej Wierziński (1733-1811)

Bartłomiej Wierziński herbu Nałęcz, syn Jana i Marianny Bedlińskiej, urodzony ok. 1733 roku, zmarł w Skórzewie 22 lipca 1811 roku⁴⁶. Ślub ok. 1768 roku z Elżbietą Lossa, córką Baltazara Henryka i Anny Elżbiety Seydlitz, zmarłą przed 1811 rokiem. Dzieci: Jan (1769-1773), N. (zm. 1770) i Katarzyna Elżbieta

Nagrobek B. Wierzińskiego – fot. archiwum autora

(ur. 1771).⁴⁷ Nagrobek w stylu klasycystycznym ufundowany przez córkę (data nieczytelna – prawdopodobnie 19 lipca 1813(5) roku, odnowiony przez księdza St. Kozierowskiego w 1928 roku.

- Nagrobek Józefy Zwickern (1836-1997)

Józefa Zwickern, córka Marcina Ginter i Zofii Chrząńskiej. Urodzona w Buku 10 lutego 1836 roku⁴⁸. Ślub w Buku 9 lipca 1858 roku z Bernardem Zwickern, urodzonym ok. 1835 roku, nauczycielem ze Skórzewa, później pracownikiem Urzędu Stanu Cywilnego w Dąbrówce. Z tego związku znana córka Helena, zamężna (1890) z Robertem Rogierem. Józefa Zwickern zmarła w Skórzewie 23 lutego 1897 roku⁴⁹.

- Figura przydrożna – rzeźba kamienna św. Jana Nepomucena z 1913 roku

W kościele znajduje się 5 portretów trumiennych dotyczących dawnych właścicieli Skórzewa oraz portret księdza Floriana Małaczyńskiego.

Nagrobek J. Zwickern (po renowacji)
– fot. archiwum autora

Figura św. Jana Nepomucena (po renowacji)
– fot. archiwum autora

- Portret trumienny Andrzeja (Adriana) Grota

Andrzej (Adrian) Grot, syn Jana Grota z Przyłęku i jego pierwszej żony Anny Mniska, córki Stanisława i Doroty Bukowieckiej⁵⁰, zmarłej w Żegrowie⁵¹ k/Śmigła w 1602 roku⁵². Ochrzczony w Śmiglu 25 sierpnia 1601 roku⁵³. Zmarł 7 listopada 1648 roku, jak podano na portrecie⁵⁴.

Portret trumienny Andrzeja (Adriana) Grota – fot. archiwum autora

- Portret trumienny Zofii Grot

Zofia Grot, żona Adriana Grota, córka Andrzeja z Nieczajny i Doroty Zbyszewskiej⁵⁵. Ślub miał miejsce prawdopodobnie w parafii Skórzewo około 1622 roku⁵⁶. Ich syn Andrzej został ochrzczony w dniu 3 grudnia 1626 roku w parafii Objezierze, przez plebana skórzewskiego Jana z Dolska⁵⁷. Zofia zmarła na przełomie maja i czerwca 1671 roku⁵⁸.

Portret Zofii Grot(?) – fot. archiwum autora

- Portret trumienny ks. Floriana Małaczyńskiego

Florian Małaczyński, herbu Korwin, prawdopodobnie syn Marcina. Rodzina pochodziła z województwa sandomierskiego⁵⁹. Miał brata Samuela (Stanisława), który wziął ślub w parafii św. Wojciecha w Poznaniu w 1683 roku z Barbarą Konarzewską, córką Jakuba i Małgorzaty Krzyckiej (po wtórnie zamężną już w 1685 roku z Piotrem Szypowskim). Przy ślubie brata wymieniony jako dziekan fary stęszewskiej i pleban w Skórzewie⁶⁰. Jako pleban w Skórzewie wymieniony w latach 1658-1698⁶¹. Zmarł około 1698 roku.

Portret trumienny ks. Floriana Małaczyńskiego – fot. archiwum autora

■ TRZCIELIN

Liczba mieszkańców: 306

Status: wieś

Sołectwo: Trzcielina

Przynależność parafialna: parafia pw. św. Marcina i św. Piotra w Okowach
w Konarzewie.

Kod pocztowy: 62-070

■ Historia

Trzcielina znany od XIV wieku, kiedy występował pod nazwą Erczolino. Pod koniec XIV wieku właścicielem Trzcieliny byli Wincenty, Tomisław, Dobiesław i Wierzbęta Trzcielinińscy. W 1412 roku Wincenty i Mikołaj z Trzcieliny zobowiązali się do sprzedaży Trzcieliny kanonikowi poznańskiemu Janowi z Niepartu¹, do sprzedaży doszło w 1414 roku – Trzcielina został sprzedany za 200 grzywien i 1/3 część Dąbrówki i od tej pory otrzymał status dóbr duchownych². W XVI wieku Trzcielina składał się z Trzcieliny Większego (Szlacheckiego) i Trzcieliny Mniejszego (Duchownego). W 1580 roku Trzcielina Większa należała do Łębskich i Gułtowskich, a Trzcielina Mniejsza do kapituły poznańskiej³. Na początku XV wieku ufundowany przez kanonika Jana Wyskoty z Niepartu czynsz (między innymi z Trzcieliny – 6 grzywien) przeznaczony był na wyposażenie altarii wniebowzięcia NMP, św. Jana Chrzciciela i Ewangelisty, Wojciecha i Małgorzaty w katedrze poznańskiej⁴. W 1581 roku Łukasz Gułtowski, syn Łukasza, zapisał na swoich dobrach, w tym na Trzcielinie, 6000 zł posagu żonie Katarzynie Rydzynskiej⁵. W połowie XVI wieku Trzcielina należała do Myjomskich⁶. Od co najmniej 1620 roku Trzcielina był znowu własnością Gułtowskich⁷. W 1762 roku dziedziecem Trzcieliny był Franciszek Bronisz z Paradyża⁸. W 1790 roku Anna z Broniszów, córka Ignacego i Katarzyny Boboleckiej, wdowa po Piotrze Biskupskim sprzedała Trzcielina Michałowi Wierzchlejskiemu, synowi Aleksandra i Cecylii Lutomskiej

za 57 887 zł⁹. Natomiast w 1792 roku Michał Wierzchlejski sprzedał Trzcieliny Walentemu Biskupskiemu, synowi Antoniego i Anny Rutkowskiej, za 89 280 zł¹⁰. W XVIII i XIX wieku, funkcjonowały obok siebie Trzcieliny Kapitulny (Duchowny) i Trzcieliny Szlachecki¹¹. W latach 1874-1884 w Trzcielinie była siedziba Urzędu Stanu Cywilnego¹². Pod koniec XIX wieku dwór wraz z folwarkiem Józefowem i Podgajem liczył 677 hektarów, miał 15 budynków i 275 mieszkańców, w tym 233 katolików i 42 protestantów¹³. Na przełomie XIX i XX wieku Trzcieliny, jako jedna całość należała do Hansa Tiedemanna, który po I wojnie światowej w 1919 roku podzielił Trzcieliny na trzy części i sprzedał różnym nabywcom¹⁴. W dniu 15 października 1921 roku na mocy uchwały Komitetu Likwidacyjnego w Poznaniu nastąpiła likwidacja majątku – dóbr rycerskich Trzcielino z folwarkiem Józefowo, Podgaj, Joanka i Lisówki, których właścicielem był Henryk v. Tiedemann¹⁵. W 1928 roku Trzcieliny liczył 437 mieszkańców, a właścicielami byli: dr Stanisław Dąbrowski (792 hektarów), Andrzej Kopa (174 hektary) i Jan Kowalak (168 hektarów). W miejscowości znajdowała się krochmalnia¹⁶ i gorzelnia (własność S. Dąbrowskiego)¹⁷.

■ Obiekty historyczne i turystyczne

Nasyp ziemny „ok. 300 kroków na zachód od drogi Dopiewo – Trzcieliny, na skraju wzgórza jest grodzisko o kształcie podłużnym biegnące od drogi w kierunku zachodnim, obejmuje przestrzeń ok. 3 metrów kwadratowych z wkopanym kamieniem bez określonej formy”, badany w roku 1880 i 1934, nie zawierał żadnych zabytków przedhistorycznych. Kolejne badania z lat 1991-1992 nie doprowadziły do odszukania tego grodziska¹⁸. Na pobliskim bagnisku wykopano szczęki świnii błotnej i inne kości zwierzęce¹⁹.

- Dwór, którego właścicielem był dr Stanisław Dąbrowski (w 1926 roku majątek liczył 792 hektarów), wzniesiony w połowie XIX wieku. Dwór parterowy, nakryty dachem naczółkowym²⁰
- Dwór, którego właścicielem w 1926 roku był Jan Kowalak (majątek liczył 167 hektarów) z początku XX wieku (ok. 1915 rok). Dwór parterowy, nakryty dachem mansardowym²¹
- Dwór, którego właścicielem w 1926 roku był pułkownik Andrzej Kopa (majątek liczył 167 hektarów), wzniesiony pod koniec XIX wieku. Dwór o nieregularnej formie, z piętrową częścią główną opilastrowaną i nakrytą dachem dwuspadowym²²
- Zabudowania folwarczne

Dwór w Trzcielinie przy ul. Parkowej – fot. archiwum autora

Dwór w Trzcielinie przy ul. Pułkownika Kopy – fot. archiwum autora

Dwór w Trzcielinie przy ul. Pułkownika Kopy – fot. archiwum autora

Zabudowania folwarczne przy ul. Pułkownika Kopy – fot. archiwum autora

Szkoła Podstawowa w Trzcielnie – fot. archiwum autora

- Szkoła z przełomu wieków XIX i XX (ok. 1894 rok)²³
- Obelisk pułkownika Andrzeja Kopy

Andrzej Kopa, podpułkownik Wojska Polskiego, dowódca 10 Pułku Strzelców Wielkopolskich. Urodził się 16 października 1879 roku w Trzcielnie jako syn Michała i Eufrozyny Niezielińskiej. Ukończył Gimnazjum Świętej Marii Magdaleny w Poznaniu. W 1902 roku został powołany do jednorocznej służby wojskowej w Dolnośląskim Pułku Artylerii Ciężkiej nr 5 w Poznaniu, gdzie ukończył szkołę podoficerską w stopniu kaprała. W 1904 roku został sierżantem z prawem ubiegania się o stopień oficerski. Po śmierci ojca objął rodzinny majątek w Trzcielnie, gdzie doskonalił swoje umiejętności rolnicze i działał społecznie. Był prezesem Kółka Rolniczego w Konarzewie, brał czynny udział w pracach Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Brał udział w I wojnie światowej jako podporucznik. We wrześniu 1918 roku z powodu choroby został odesłany do szpitala w Poznaniu. W listopadzie 1918 roku powołano Powiatową Radę Ludową, a Andrzej Kopa został komendantem Straży Ludowej w powiecie zachodniopoznańskim. W dzień po wybuchu powstania, 28 grudnia 1918 roku, ogłosił mobilizację Straży Ludowej powiatu zachodniopoznańskiego. Jako miejsce zbiórki wyznaczono Dopiewo.

Część zorganizowanego przez Kopę oddziału brała udział w walkach pod Wolsztynem, a reszta pod jego dowództwem zdobyła w nocy z 5 na 6 stycznia 1919 roku lotnisko na Ławicy. W październiku 1920 roku, już jako podpułkownik został dowódcą II Brygady Dywizji Ochotniczej z Wielkopolski. Po przejściu do rezerwy prowadził swoje gospodarstwo w Trzcielinie. W 1940 roku zagrożony karą śmierci za udział w powstaniu wielkopolskim uciekł do Generalnej Guberni i zamieszkał w Wierchowiskach, gdzie przebywał do 1945 roku. Jako były właściciel folwarku po powrocie do Trzcielina został zmuszony przez ówczesne władze do opuszczenia swojego majątku bezpowrotnie. Pułkownik Andrzej Kopa zmarł 11 czerwca 1956 roku i został pochowany w rodzinnym grobowcu na cmentarzu w Konarzewie. Był odznaczony m. in. Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari, Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski, Krzyżem Niepodległości z Mieczami²⁴.

Obelisk pułkownika Andrzeja Kopy – fot. archiwum autora

■ WIĘCKOWICE

Liczba mieszkańców: 729

Status: wieś

Sołectwo: Więckowice

Przynależność parafialna: parafia pw. św. Wawrzyńca w Niepruszewie

Kod pocztowy: 62-070

■ Historia

Nazwa odimienna, pochodzi od imienia Więcek (Więczek, Wiesław)¹. Pierwsza wzmianka w 1387 roku, kiedy to wspomniano Stefana i Mikołaja Odoj Więckowskich². W 1559 roku Marcin Niegolewski dostał w dziale od swoich braci Mikołaja, Stanisława, Macieja i Jakuba ich części w Więckowicach³.

W 1580 roku Więckowice należały do Anny, Stanisława i Fabiana Więckowskich oraz Jakuba Niegolewskiego⁴. Jakub Niegolewski przed 1584 rokiem sprzedał swe części w Więckowicach Andrzejowi Więckowskiemu synowi Fabiana⁵. W 1591 roku część Więckowic została sprzedana przez Annę Wieckowską, córkę Fabiana (żonę Jana Gunickiego) Stanisławowi Kierskiemu za 1500 zł⁶. W 1600 roku Andrzej i Wojciech Więckowscy sprzedali za 6000 zł swoje działy w Więckówkach Dużych i Małych Mariannie Dziembowskiej żonie Wolfganga Naudorfa⁷. Na początku XVII wieku swoje części w Więckowicach posiadali: Rosnowscy, Grodzicy, Dziembowscy i inni. W latach trzydziestych XVII wieku Więckowice przeszły w ręce Ossowskich⁸, a w 1644 roku w ręce Zbijewskich⁹. W 1694 roku dobra Więckowice (Duże i Małe) były wydzierżawione przez Zbijewskich Andrzejowi Łęskiemu i żonie jego Jadwidze Boguckiej za 41 000 zł na trzy lata¹⁰. W 1697 roku Mikołaj, Józef, Wawrzyniec, Andrzej i Zbigniew Zbijewscy, dzieci Marcina i Marii Sieraszewskiej, sprzedali Więckowice i Więckówki Magdalenie z Leszna, wdowie po Pawle Działyńskim i jej synom: Zygmuntowi, Józefowi, Aleksandrowi i Andrzejowi za 64 000 zł¹¹.

W 1699 roku Działyńscy sprzedali Więckowice i Więckówki za 70 000 zł Aleksandrowi Bielińskiemu, synowi Adama i Barbary Pogorzelskiej¹². W 1723 roku dziedzicem Więckowic był Hieronim Bieliński¹³, który w 1725 roku sprzedał je bratu Antoniemu za 75 000 zł i w tym samym roku je odkupił¹⁴. W 1790 roku Więckowice należały do Piotra Drwęskiego i Wiktorii Bielińskiej¹⁵, a w 1805 roku zostały kupione przez Adama Turno od Rocha Drwęskiego za 112 500 zł¹⁶ (żoną Adama Turno była Urszula Prusimska)¹⁷.

W 1815 roku posesorem Więckowic był Karol Brodnicki z żoną Franciszką Kierską¹⁸, a w latach 1817-1821 Józef Kęszycki z żoną Julianną Bielską¹⁹. W 1825 roku Więckowice zostały sprzedane Mycielskiemu, panu na Kobylimpolu i Szamotułach za 40 000 talarów. W 1832 roku majątek został wniesiony jako wiano przez Konstancję Mycielską mężowi Józefowi Brezie, pułkownikowi wojsk polskich²⁰. Pod koniec XIX wieku wraz z Fiałkowem tworzyły obwód wiejski liczący 37 domów i 302 mieszkańców (287 katolików, 11 protestantów i 4 żydów). Do Więckowic należały też Więckówko liczące 2 domy i 10 mieszkańców. Majątek z Więckówkiem, leśniczówkami Drwęszą i Działami miał powierzchnię 1025 hektarów. Właścicielem był wówczas Stanisław Breza. W rękach Brezów Więckowice pozostawały do II wojny światowej, ostatnim właścicielem był pułkownik Gustaw Breza (syn Konstantego i Anny Marii Czapskiej), kawaler honorowy Maltański, komandor z gwiazdą orderu Grobu Świętego, którego żoną była Halina Helena Dołęga Cieszkowska. Majątek liczył w 1926 roku 900 hektarów, a w 1929 roku 904 hektary, w tym 178 hektarów lasu. W majątku prowadzone było gospodarstwo buraczano-zbożowe i mleczne²¹. W Więckowicach od połowy XIX istniała szkoła powszechna, do której w latach 1866-1867 uczęszczało 98 uczniów, a nauczycielem był Karol Palm²². Przed II wojną światową w Więckowicach znajdowała się Ochotnicza Straż Pożarna²³. W 1928 roku Więckowice liczyły 683 mieszkańców, właścicielem był Gustaw Breza, W miejscowości był handlarz bydłem (W. Styperek), kowal (Wł. Ruta), piekarz (L. Schmidt), rzeźnik (S. Styperek), handlarz artykułami spożywczymi (S. Ławicki), wiatrak (właściciel S. Staniszewski) i zajazd prowadzony przez J. Styperka²⁴.

■ Obiekty historyczne i turystyczne

Dwór wybudowany pod koniec XVIII wieku dla ówczesnych właścicieli Bielińskich. Pod koniec XIX wieku rozbudowany i przebudowany przez Brezów. W Pałacu znajduje się kaplica pod wezwaniem NMP Przedziwnej wybudowana w 1892 roku²⁵. Park został założony przez Mariana Czapskiego, pana Kiejdan na Żmudzi i Miropola na Wołyniu²⁶.

Pałac w Więckowicach, widok z frontu – fot. archiwum autora

Kartusz widoczny na froncie pałacu z herbem rodziny Brezów²⁷ – fot. archiwum autora

Pałac w Więckowicach, widok z lat dwudziestych XX w. – fot. za *Złota księga ziemiaństwa polskiego*, Poznań 1929

Pałac w Więckowicach, widok współczesny z tyłu (z kaplicą) – fot. archiwum autora

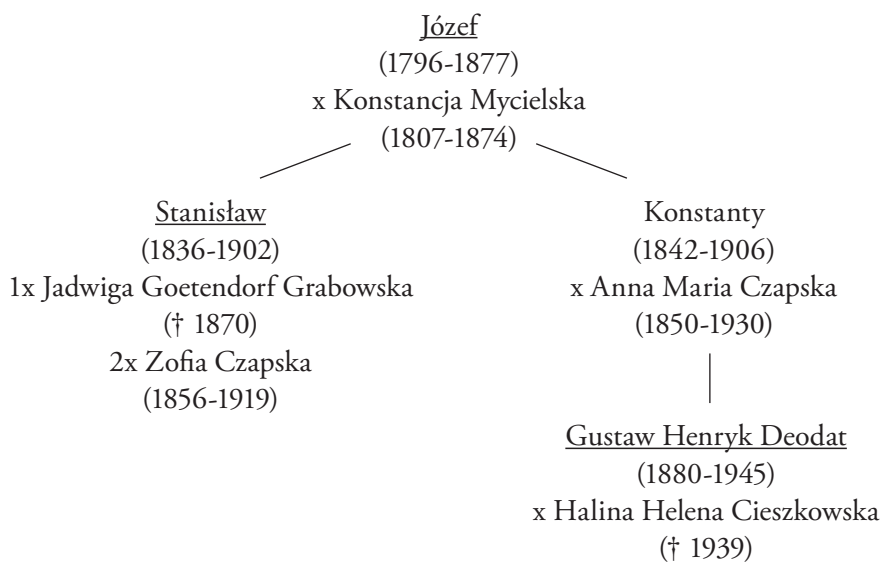

Pałac w Więckowicach – widok od głównego wjazdu – fot. z początku XX w.,
ze zbiorów E. Tomkowiaka z Dopiewa

Pałac w Więckowicach (wnętrze) z lat dwudziestych XX w. – fot. za *Złota księga ziemiaństwa polskiego*,
Poznań 1929

Brezowie z Więckowic – właściciele pałacu

- Budynek „Starej Szkoły” z przełomu XIX i XX wieku²⁸

Stara szkoła w Więckowicach – fot. archiwum autora

■ ZAKRZEWO

Liczba mieszkańców: 1225

Status: wieś

Sołectwo: Zakrzewo

Przynależność parafialna: parafia pw. Najświętszej Maryi Panny Królowej
Korony Polskiej w Zakrzewie.

Kod pocztowy: 62-070

■ Historia

Miejscowość Zakrzewo powstała na początku lat czterdziestych XVIII wieku¹ z inicjatywy ówczesnego właściciela tych terenów, Józefa Wyssogoty Zakrzewskiego. Osada – folwark leśny znajdowała się na terenie zalesionym, a jej mieszkańcy byli w większości osadnikami niemieckimi. Charakterystyczna jest nazwa osady, która pochodzi od słowa ‘zakrzew’ i oznacza gąszcz, gęstwinę, zarośla (związana również z nazwiskiem właściciela)². Początkowa jej nazwa brzmiała Olędry Zakrzewo. Olędrami zwano wówczas osadników różnej narodowości (głównie Niemców, czasem Szkotów, Czechów lub Węgrów), korzystali oni z pewnych przywilejów np.: wolności osobistej, wieloletniej bądź wieczystej dzierżawy gruntów, możliwości przekazywania gruntów spadkobiercom. Najważniejsza jednak była zbiorowa odpowiedzialność całej gminy za powinności wobec pana – dziedzica. W 1773 roku Nepomucen Ignacy Wyssogota Zakrzewski, przekazał Holendry (Olędry) Zakrzewo wraz z Dąbrówką, połową Dąbrowy swojemu bratu Ignacemu, kanonikowi poznańskiemu (późniejszemu proboszczowi Skórzewa)³, który już w 1779 roku sprzedał otrzymane dobra za 136 000 zł braciom Antoniemu i Wiktorowi Chłapowskim, synom Józefa i Wiktorii Chłapowskiej⁴.

W związku z napływem w II połowie XIX wieku osadników pochodzenia niemieckiego (w większości wyznania ewangelicko-augsburskiego) zaistniała

Zakrzewo na mapie z 1798 roku⁵

konieczność zapewnienia im obsługi duszpasterskiej. Jako osadnicy wyznania ewangelickiego zostali oni przyporządkowani do parafii św. Krzyża (Kreuzkirche) w Poznaniu (Wilda). W tamtejszych też księgach odnotowywane były chrzty, śluby i zgony mieszkańców Zakrzewa. Znane są nazwiska mieszkańców z końca XVIII wieku, jak np. Pfeiffer, Krebs, Casse⁶. Osoby zmarłe były chowane na wydzielonym cmentarzu, który stanowi obecnie część cmentarza katolickiego w Zakrzewie. Do cmentarza, za budynkiem znajdującym się na przeciwko obecnego kościoła w Zakrzewie, przylegał budynek szkoły elementarnej powstałej na początku XIX wieku – rozebranej po II wojnie światowej. Cmentarz ten był wykorzystywany do końca II wojny światowej przez mieszkańców okolicznych miejscowości. Do dnia dzisiejszego zachowało się kilkanaście nagrobków z XIX i początku XX wieku. Nieopodal Zakrzewa na gościńcu poznańsko-bukowskim stała karczma zwana Sandkrug (nazwa polska – Piaski)⁷. Pod koniec XIX wieku w Zakrzewie było 48 domów oraz 358 mieszkańców, w tym 231 ewangelików⁸, a w 1910 roku na 435 mieszkańców było ich 194. Warto wspomnieć, że w okolicznych wsiach należących do parafii ewangelickiej w Zakrzewie było w 1910 roku odpowiednio (ewangelicy/katolicy): Dopiewo 46/1188, Dopiewiec 6/639, Gołuski 0/154, Głuchowo 19/337, Pałędzie

18/329, Dąbrówka 139/244, Skórzewo 16/360, Zborowo 30/134, Zborówki 24/31, Więckowice razem z Drwęcą, Fiałkowem i Działami 2/689⁹. W 1928 roku Zakrzewo miało 393 mieszkańców, a w miejscowości był kowal (O. Jahns), dwóch szewców (S. Gul i F. Jedenecki), wiatrak (K. Weidnera), handlarz węglem (F. Baum) oraz trzy zajazdy należące do E. Hoppenheita, B. Jahnsa i G. Kaszego¹⁰.

Zakrzewscy katolicy przypisani byli do parafii w Skórzewie. Już od 1859 roku w Zakrzewie odprawiano nabożeństwa dla ewangelików, początkowo w ilości 8 a następnie uległy zwiększeniu do 15 nabożeństw rocznie. W związku z brakiem budynku miały one charakter polowy. Dekretem z dnia 11 grudnia 1868 roku (obowiązującym od 1 kwietnia 1869 roku) Zakrzewo zostało włączone do parafii ewangelicko-unijnej świętego Krzyża (Kreuzkirche) w Poznaniu – obecny kościół na Wildzie. Budowę kościoła w Zakrzewie (w większości sfinansowana ze środków otrzymanych z francuskich odszkodowań wojennych – po wojnie niemiecko-francuskiej z 1870 roku) ukończono w 1887 roku. W dniu 18 grudnia 1887 roku kościół został poświęcony przez Głównego Superintendenta prowincji poznańskiej (w latach 1886-1910) Johanna Hesekeiela (1835-1918). Od 1892 roku parafia świętego Krzyża w Poznaniu utrzymywała osobnego pastora do posługi duszpasterskiej w Zakrzewie¹¹. W latach 1945-1970 kościół w Zakrzewie był filią kościoła w pobliskim Skórzewie. W 1970 roku ustanowiono w Zakrzewie (przez abpa Antoniego Baraniaka) ośrodek duszpasterski, którego rektorem został ks. Stanisław Ostrowski (1930-1998). W dniu 1 lipca 1986 roku abp Jerzy Stroba powołał w Zakrzewie parafię pod wezwaniem NMP Królowej Korony Polskiej, której pierwszym proboszczem został ks. Stanisław Ostrowski¹².

Tragiczną historią zapisała się w Zakrzewie II wojna światowa. W okolicznych lasach – tzw. lasach pałędzkich (Palendzier Wald), należących do rodziny Czartoryskich i w lasach Dąbrówki (Dombrowkaer Wald), należących do rodziny Tempelhoff, w latach 1939-1944 dokonywano masowych rozstrzeliwań obywateli polskich. Według nieoficjalnych danych (brak opracowań naukowych) w lasach zostało zamordowanych i pochowanych ok. 6000-8000 osób. Odnalezione w lasach zbiorowe mogiły stanowią dziś miejsca martyrologii narodu polskiego.

■ Obiekty historyczne i turystyczne

- Budynek szkoły z 1905 roku¹³
- Budynek kościoła poewangelickiego z lat osiemdziesiątych XIX wieku
- Kilkanaście zabytkowych nagrobków na cmentarzu ewangelickim (obecnie część cmentarza katolickiego) – wybrane obiekty

Budynek szkoły w Zakrzewie – fot. archiwum autora

Kościół w Zakrzewie
– fot. archiwum autora

Nagrobek Juliana Heinricha Zedlera –
fot. archiwum autora

Nagrobek Amalie Ramm
– fot. archiwum autora

Nagrobek Karoliny Kasse
– fot. archiwum autora

Nagrobek Gottlieba Hoppenheita
– fot. archiwum autora

Nagrobek rodzeństwa Linicke
– fot. archiwum autora

Julian Heinrich Zedler, syn Paula Heinricha i Marianny Magdaleny Stoermer (Störmen), córki asystenta magistratu w Lesznie Karla Friedricha. Ich ślub miał miejsce w Lesznie 6 grudnia 1837 roku¹⁴. Julian urodzony w roku 1838/1839, zmarł w Lusowie 26 września 1855 roku¹⁵.

Gottlieb Hoppenheit, syn Martina i Marianny Hoeth¹⁶, urodzony w Brzozie koło Buku 1 września 1817 roku, zmarł w Dąbrowie 21 maja 1887 roku¹⁷. Ślub w Buku 26 grudnia 1847 roku z Johanną Kraft, córką Johanna, urodzoną w Brzozie ok. 1829 roku¹⁸.

Mathilda Henrietta Amalie Ramm, z domu Petrik, urodzona 9 lipca 1826 roku, zmarła w Baranowie 22 października 1886 roku¹⁹. Ślub w Poznaniu w 1866 roku z Danielem Ramm, urodzonym w 1829 roku²⁰.

Anna Karolina Kasse z domu Pfeiffer, urodzona w Zakrzewie 30 marca 1829 roku jako córka Christiana i Marii Doroty Milk²¹. Zmarła w Zakrzewie 24 stycznia 1885 roku²². Ślub w Poznaniu 9 września 1849 roku z Chrystianem Kasse, synem Gotlieba i Christiny Preiss, urodzonym w 1829 roku²³. Anna Karolina posiadała rodzeństwo urodzone w Zakrzewie: bliźniaki: Annę Julianę i Johanna Daniela, urodzonych 11 lutego 1833 roku²⁴ i Johannę Rozynę urodzoną 14 czerwca 1826 roku²⁵.

Helena Ida, Elisa Alma, Emilie Nanny i Friedrich Wilhelm Linicke. Rodzeństwo Linecke: Helena Ida, urodzona 9 grudnia 1867 roku, zmarła 26 kwietnia

Obelisk upamiętniający miejsce starego cmentarza ewangelickiego – fot. archiwum autora

1870 roku; Elisa Alma, urodzona 11 kwietnia 1866 roku, zmarła 22 listopada 1870 roku; Emilie Nanny, urodzona 12 lutego 1869 roku, zmarła 23 listopada 1870 roku i Friedrich Wilhelm, urodzony 14 grudnia 1871 roku, zmarły 10 lutego 1872 roku. Urodzeni prawdopodobnie w majątku Sarnowo jako dzieci Franza Linecke i jego żony Emilli Schilling. Pomnik został wystawiony przez ich brata lub siostrę, o czym świadczy napis „Hier ruhen die Geschwister” – być może przez siostrę Marthę urodzoną 6 października 1874 roku²⁶.

- Zajazd (karczma) z początku XX wieku – Pod Zielonym Wieńcem (Krug zum grünen Kranz), przy ulicy Długiej. Właścicielem przed II wojną światową był B. Jahns

Karczma Pod Zielonym Wieńcem przy ul. Długiej, widok obecny – fot. archiwum autora

Napis na froncie budynku ze słabo widoczną nazwą karczmy „Zum grünen Kranz” – fot. archiwum autora

- Zajazd (karczma) przy ulicy Długiej z początku XX wieku. Właścicielem przed II wojną światową był G. Kasse

Karczma przy ul. Długiej, widok obecny – fot. archiwum autora

- Miejsca martyrologii narodu polskiego w lasach zakrzewskich

Mogiła zbiorowa
– fot. archiwum autora

Mogiła zbiorowa „Groby zapomniane”
– fot. archiwum autora

Mogiła zbiorowa „Kwatera duchownych”
– fot. archiwum autora

Jedna z mogił zbiorowych w „Kwaterze głównej”
– fot. archiwum autora

Mogiła zbiorowa „Kwatera studentów” – fot. archiwum autora

Tablica z zaznaczonymi miejscami zbiorowych mogił – fot. archiwum autora

■ ZBOROWO

Liczba mieszkańców: 81

Status: wieś

Sołectwo: Więckowice

Przynależność parafialna: parafia pw. Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny
w Dopiewie

Kod pocztowy: 62-070

■ Historia

Nazwa prawdopodobnie pochodzi od imienia Zbor. Pierwsza wzmianka o miejscowości pochodzi z 1386 roku, kiedy to wymieniono Sandziwoga ze Sborowa¹. W 1423 roku wspomniano w Zborowie Jana Mleczkę, zwanego też z Rosnowa, który został pozwany przez Chwałę z Lubicza o zajęcie jego koni². W 1430 roku Jan Mleczko ze Zborowa został oskarżony przez Piotra Słapa z Dąbrowy o to, że przybył do Konarzewka z 20 wozami i 40 kmieciami i wyciął 3000 drzew. W 1446 roku Jan, syn Mleczka ze Zborowa kupił za 500 grzywien Małe Konarzewo (Konarzewko) od braci Melchiora, Świętosława, Andrzeja, Jakuba i Jana, synów Piotra Słapa. W 1471 roku Mikołaj Tomicki, chorąży poznański, kupił od Wojciecha Jeziorkowskiego jego części w Zborowie, przypadłe mu po zmarłym dziadzie Janie Mleczko. W 1471 roku Tomicki kupił pozostałe części Zborowa od Elżbiety, żony Stefana Mirzejewskiego i Anny, żony Macieja Witkowskiego, córek Jana Mleczko oraz od Agnieszki, Anny i Jana, dzieci Stanisława z Bogusławek, i Piotra z Piotrowic, wnuków Jana Mleczko³. Po Tomickich Zborowo należało do Fabiana Więckowskiego, później do Ujejskich – dzierżawa (ok. 1589)⁴, Czarnkowskich – dzierżawa w 1595 roku⁵ i Cieleckich – dzierżawa ok. 1600 roku⁶. W 1624 roku Krzysztof i Jan Tomiccy, synowie Piotra, sprzedali Zborowo i inne dobra za 45 000 zł Zofii Kostczance, wdowie po Piotrze z Bnina Opalińskim⁷. Łukasz

Opaliński, podkomorzy poznański, sprzedał w 1642 roku Zborowo i inne dobra Tomice z folwarkiem, Cieśle z folwarkiem Mirosławki i Zborowo z folwarkiem bratu Krzysztofowi Opalińskiemu za 80 000 zł⁸. W 1653 roku dziedzicem Zborowa był Krzysztof Bronisz⁹. W 1723 roku Zborowo należało do Jana Radomiczkiego i Doroty Broniszówny¹⁰. W 1791 roku ksiądz Antoni Barnaba Jabłonowski sprzedał Cieśle i Zborowo za 168 000 zł i 150 zł węgierskich Janowi Klugowi¹¹, następnie sprzedał w 1793 roku za 180 000 zł Bogusławowi Unrugowi¹². W 1797 roku dziedzicem Zborowa był Konstanty Bojanowski z żoną Eufrozyną Jasińską¹³, a w 1820 roku dziedzicem Cieśli i Zborowa był Piotr Żółtowski¹⁴. Od połowy XIX wieku w Zborowie mieszkali Brezowie, właściciele pobliskich Więckowic¹⁵. Pod koniec XIX wieku w Zborowie było 7 domów, 134 mieszkańców (w tym 2 protestantów), obszar wynosił 361 hektarów. W 1922 roku majątek przeszedł w ręce Zofii Dąbrowskiej, po jego zniszczeniu przez I wojnę światową. Poprzednim właścicielem był Niemiec – Henryk Schwarzenkopff, który kupił Zborowo od Taczanowskich. Zamienił on majątek Zborowo na majątek Brune na Górnym Śląsku. W 1928 roku Zborowo liczyło 207 mieszkańców, w miejscowości znajdował się kołódziej (P. Przyniczka). Cały majątek w 1929 roku liczył ponad 500 hektarów (w tym 30 hektary wody i 25 hektarów lasu), był zdrenowany i zelektryfikowany, słynął z uprawy buraka¹⁶.

Mapa Davida Gillego (1748-1808) z 1803 roku¹⁷.

■ Obiekty historyczne i turystyczne

Pozostałość zespołu dworsko-folwarcznego z końca XIX wieku zawierającego: park, dom, stajnie, oborę, stodołę, magazyn zbożowy, szkołę¹⁸.

Dwór w Zborowie (obecnie nieistniejący) zdjęcie z lat dwudziestych XX w. – fot. za *Złota księga ziemiaństwa polskiego*, Poznań 1929

Wnętrze dworu w Zborowie z lat dwudziestych XX w. – fot. za *Złota księga ziemiaństwa polskiego*,
Poznań 1929

Wnętrze dworu w Zborowie z lat dwudziestych XX w. – fot. za *Złota księga ziemiaństwa polskiego*,
Poznań 1929

Wnętrze dworu w Zborowie z lat dwudziestych XX w. – fot. za *Złota księga ziemiaństwa polskiego*,
Poznań 1929

Zabudowania gospodarcze folwarku Zborowo – fot. archiwum autora

Zabudowania gospodarcze folwarku Zborowo – fot. archiwum autora

Zabudowania gospodarcze folwarku Zborowo – fot. archiwum autora

Zborówko na mapie W. Chrzanowskiego z ok. 1859 roku⁵

■ ZBORÓWKO

Liczba mieszkańców: 0¹

Status: osada

Sołectwo: Dopiewo

Przynależność parafialna: parafia pw. Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny
w Dopiewie

Kod pocztowy: 62-070

■ Historia

Powstało w 1836 roku przez podział (separację) gruntów Zborowa. Na południowej części majątku zostało 8 gospodarzy tworzących nową osadę². W dniu 16 lipca 1883 roku Zborówko (463 morgi) zostało nabyte przez Tadeusza Stanisława Wolańskiego od porucznika Rontza³. Pod koniec XIX wieku Zborówko zajmowało obszar 119 hektarów i mieszkały tu 43 osoby⁴.

■ Obiekty historyczne i turystyczne

W miejscowości brak obiektów historycznych i turystycznych.

Żarnowiec na mapie W. Chrzanowskiego z ok. 1859 roku⁴

■ ŻARNOWIEC

Liczba mieszkańców: 11

Status: osada

Sołectwo: Dopiewo

Przynależność parafialna: parafia pw. Świętej Barbary w Tomicach

Kod pocztowy: 62-070

■ Historia

Nazwa pochodzi od słowa 'żarna'¹. Na południe od Żarnowca (1 km na północ od jeziora Tomickiego), na zboczu wzgórza w 1931 roku zlokalizowano osadę z czasów wczesnohistorycznych. Odkryto fragmenty naczyń wykonanych z gliny i spaloną kość zwierzęcą². Pierwsza wzmianka w 1581 roku, kiedy to biskup poznański Łukasz Kościelecki wystawił młyn koło Lisówek zwany Żarnowiec. W 1609 roku młynarzem młyna kapituły poznańskiej był Mateusz z Tomic³.

■ Obiekty historyczne i turystyczne

W miejscowości znajdują się pozostałość zespołu folwarcznego z 1872 roku, składające się z rządówki, owczarni i stodoły⁵. W rządówce część pomieszczeń wykorzystywana jest przez harcerzy.

- Obok owczarni została postawiona w 2013 roku wiata biesiadna z grillem dla mieszkańców gminy

Zabudowania starej owczarni – fot. archiwum autora

Ściana boczna rzędówki z datą – 1872 – fot. archiwum autora

Wiata biesiadna – fot. archiwum autora

- Pomnik Przyrody „Źródłko”

Źródłko typu wywierzyiskowego⁶ (charakterystyczne dla terenów krasowych) o wysokości względnej 41 m i poziomie 112,6 m n.p.m. Rozporządzeniem Wojewody Poznańskiego utworzony został Pomnik Przyrody „Źródłko”⁷.

Podnóże „Źródłka” – fot archiwum autora

CZĘŚĆ II

MIEJSCOWOŚCI I MIEJSCA HISTORYCZNE GMINY DOPIEWO

■ CZTERY WIATRAKI (VIERWINDMUEHLEN)

Miejsce znajdujące się obok karczmy Piaski (Sandkrug), przy drodze Poznań-Buk, obecnie na terenie miejscowości Zakrzewo. Powstałe prawdopodobnie wraz z osadą Olędry Zakrzewo¹ w II połowie XVIII wieku². Brak nazwy na mapie, lecz z wyraźnie zaznaczonymi czterema młynami (znakiem x).

Mapa z 1898 roku z zaznaczoną karczmą Sandkrug i widocznymi czterema młynami³

■ GLINKI

Liczba mieszkańców: 15

Status: integralna część Konarzewa

Sołectwo: Konarzewo

Przynależność parafialna: parafia pw. św. Marcina i św. Piotra w Okowach w Konarzewie.

Kod pocztowy: 62-070

■ Historia

Miejscowość bez metryki średniowiecznej, nazwa pochodzi od słowa ‘głina’⁴. Powstała prawdopodobnie pod koniec XVIII wieku jako folwark przynależny do majątku Konarzewo⁵ umieszczonego na mapie Davida Gillego z 1803 roku⁶. Pod koniec XIX wieku w Glinkach zamieszkiwało 11 osób⁷.

Fragment z mapy Prus Zachodnich D. Gillego z 1803 roku⁸

■ Obiekty historyczne i turystyczne

W miejscowości brak obiektów historycznych, jednakże na uwagę zasługuje pozostałość bramy wjazdowej do folwarku z początku XX wieku.

Brama wjazdowa do folwarku w Glinkach – fot. archiwum autora

■ GUROWO

Folwark powstały w połowie XVIII wieku, istniał do połowy XX wieku. Zlokalizowany przy obecnej ulicy Leśnej w Dąbrowie. W 1777 roku ekonomem w Gurowie był Stanisław Radzikowski z żoną Magdaleną, przedtem ekonom w Skórczewie⁹. W 1780 roku Florian Wyszogota Zakrzewski, podczasy wschowski, syn Józefa i Katarzyny Twardowskiej, sprzedał Ksaweremu i Antoniemu Chłapowskiemu, synom Józefa i Wiktorii, Skórczewo, Gurowo i Twardowo za 138 000 zł¹⁰. W 1784 roku Ksawery Chłapowski dał swojemu bratu Antoniemu dobra: Dąbrówka, Dąbrowa, Sobiesierne, Skórczewo z olędrami Twardowo, Zakrzewo i Wyszogotowo oraz folwark Gurowo¹¹.

Gurowo na mapie z 1798 roku¹²

■ KONARZEWKO

Konarzewko (Minus Conarzewo), obecnie część Konarzewa. Własność szlachecka, w 1446 roku bracia: Melchior, Świętosław, Andrzej, Jakub i Jan z Dąbrowki, synowie Piotra Słapa, sprzedali za 500 grzywien Konarzewko Janowi, synowi Mleczka ze Zborowa. W 1471 roku Mikołaj Tomicki, chorąży poznański, kupił od Wojciecha Jeziorkowskiego, przypadłe na niego po dziadzie Janie Mleczko części w Konarzewku. W 1497 roku wieś należała do Marcina Dąbrowskiego, kanonika poznańskiego i do jego bratanka Jana¹³. W 1579 roku Andrzej Dąbrowski, syn Mikołaja, dziedzic Konarzewka zapisał pewną kwotę Serafinowi Młodawskiemu¹⁴, a w 1587 roku sprzedał Pałędzie i Konarzewko wraz z Nowym Dworem Piotrowi Czarnkowskiemu za 12 000 zł¹⁵. Piotr Czarnkowski w 1595 roku sprzedał swoje dobra, w tym Konarzewko za 50 000 zł Stanisławowi i Piotrowi Ujejskim z Granówka¹⁶. W latach późniejszych Konarzewko przeszło w ręce Rejów, którzy w 1644 roku sprzedali je wraz z Dopiewem, Dopiewcem i Pałędziem Hieronimowi Radomickiemu, wojewodzie

inowrocławskiemu za 150 000 zł¹⁷. W 1776 roku Franciszka Radomicka, wdowa po Władysławie Szoldrskim, wojewodzie inowrocławskim, swoje dobra (w tym Konarzewko) dała siostrze swej Annie z Radomickich Gurowskiej w zamian za jej dobra¹⁸. Pod koniec XVIII wieku Konarzewko stanowiło już jedną całość z Konarzewem¹⁹.

■ PIASKI

Miejsce bez metryki średniowiecznej, powstałe prawdopodobnie w połowie XVIII wieku, jako karczma przy traktcie Poznań-Buk²⁰. Jest umieszczone na mapie Davida Gillego z 1803 roku²¹

Fragment z mapy Chrzanowskiego z ok. 1859 roku z polską nazwą Piaski²²

Fragment z mapy Prus Zachodnich D. Gillego²³ z 1803 roku z nazwą niemiecką Sand

■ Obiekty historyczne i turystyczne

Budynek dawnej karczmy Piaski (Sandkrug) po wielokrotnej przebudowie. Właścicielem zajazdu był przed II wojną światową Gottlib Jahns (ur. 1857)²⁴.

Budynek karczmy Piaski (Sandkrug), widok współczesny – fot. archiwum autora

■ PODŁOZINKI

Wieś koło Fiałkowa, obecnie część Dopiewa. Założona około połowy XIX wieku²⁵. Pod koniec XIX wieku znajdowało się tam 5 domów i 25 mieszkańców²⁶. Nazwa Podłozinki funkcjonowała do początku XXI wieku.

Fragment mapy: Karte des Deutschen Reiches, ok. 1893 roku, z zaznaczonymi Podłozinkami

■ POLITYKA

Liczba mieszkańców: –

Status: administracyjnie połączone z Zakrzewem

Sołectwo: Zakrzewo

Przynależność parafialna: parafia pw. Najświętszej Maryi Panny Królowej
Korony Polskiej w Zakrzewie.

Kod pocztowy: 62-070

■ Historia

Folwark przy dawnym trakcie poznańsko-bukowskim, należący do dóbr Lusowskich²⁷. Wspomniany już w 1744 roku²⁸. Przed końcem XVIII wieku był własnością kapituły gnieźnieńskiej. Pod koniec tegoż stulecia zajmował powierzchnię 122 hektarów i był zamieszkały przez 32 osoby (w tym 23 katolików i 9 ewangelików)²⁹.

Fragment z mapy Prus Zachodnich D. Gillego z 1803 roku³⁰

■ Obiekty historyczne i turystyczne

W miejscowości brak obiektów historycznych i turystycznych.

■ SKÓRZEWKO

Skórzewko (Minor Scorzewo), trudne do zlokalizowania, obecnie niewątpliwie część Skórzewa. W latach 1399-1448 własność szlachecka Andrzeja Krupki, wicesędziego w Poznaniu i Kościanie, i jego syna Mikołaja. W latach późniejszych częściowa własność Andrzeja, Jana i Wojciecha Słapów, synów Piotra z Dąbrowy. Pod koniec XV wieku własność Andrzeja Skórzewskiego, syna Wincentego i Jana syna Świętosława i innych. W 1503 roku Jakub Skórzewski, wraz z siostrą Anną, sprzedali swoje części w Skórzewku za 50 grzywien Marcinowi Słapowi z Dąbrowy, kanonikowi poznańskiemu i jego bratankowi Janowi. W 1570 roku Jan Dąbrowski, syn Mikołaja, kupił od Jana i Adama Skórzewskich za 2100 zł ich części w Skórzewku³¹. W 1647 roku właścicielką Skórzewka była Anna Dunin, wdowa po Sebastianie Wolskim³². Na początku XVIII wieku Skórzewko należało do Jana Ulatowskiego (1709), podstolego dobrzyńskiego, a później do Antoniego Modesta Ulatowskiego (1718)³³. W 1743 roku Skórzewko było w rękach Józefa Wyssogoty Zakrzewskiego. Nazwa funkcjonowała do końca lat trzydziestych XIX wieku³⁴.

■ TWARDOWO

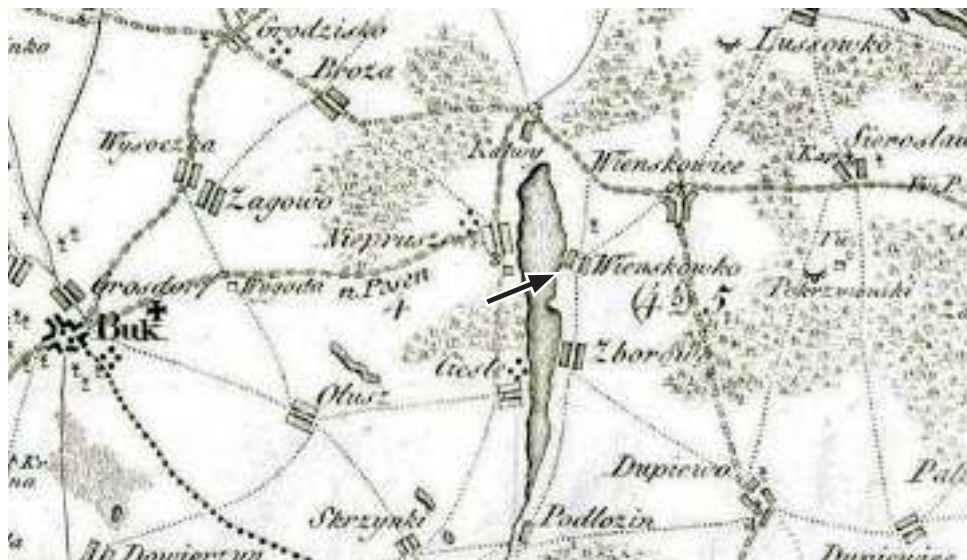
Folwark powstały w I połowie XVIII wieku³⁵, istniejący do początku XX wieku. Majątek znajdował się po przeciwnej stronie istniejących obecnie torów kolejowych, naprzeciwko oczyszczalni ścieków w Dąbrowce. Założony przez Józefa Wyssogotę Zakrzewskiego. Nazwa pochodzi prawdopodobnie od nazwiska jego żony Katarzyny Twardowskiej. W 1768 roku Józef Zakrzewski, podczaszy wschowski, dobra Skórzewo i Twardowo sprzedał swojemu synowi Florianowi za 65 000 zł, który na połowie tych dóbr zapisał posag 20 000 zł swojej żonie Ludwice Gurowskiej³⁶. W 1780 roku Florian Zakrzewski sprzedał Skórzewo, Gurowo i Twardowo za 138 000 zł Ksaweremu i Antoniemu Chłapowskiemu³⁷. W 1784 roku Ksawery Chłapowski zgodnie z podziałem braterskim, dał bratu Antoniemu Dąbrowkę, Dąbrowę, Sobiesiernie, Skórzewo z oledrami Twardowo, Zakrzewo i Wyssogotowo oraz folwark Gurowo³⁸.

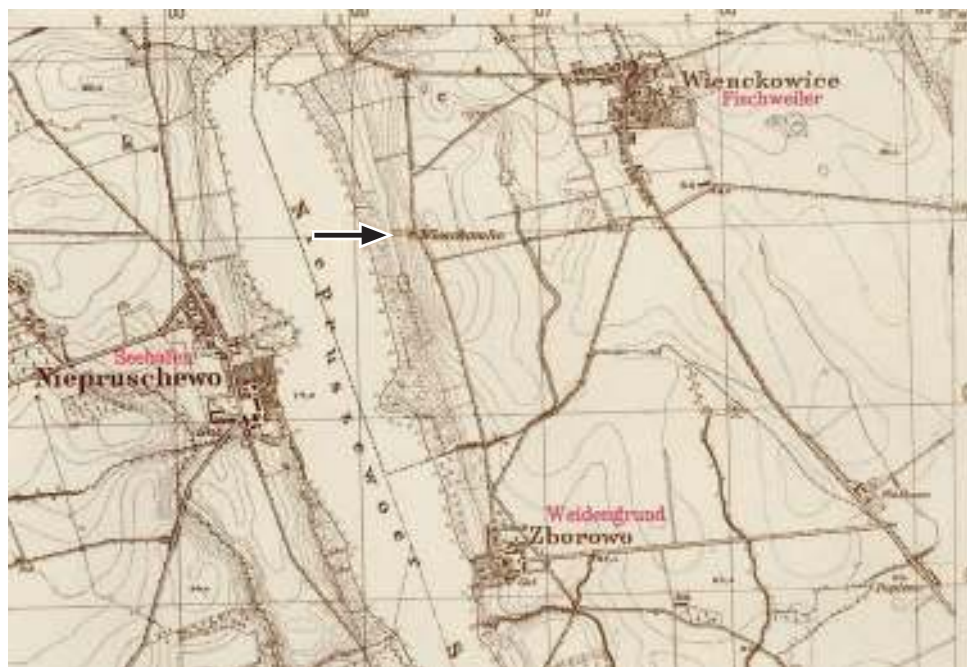
Twardowo na mapie z 1798 roku³⁹

■ WIĘCKÓWKO

Folwark powstały prawdopodobnie w XVI wieku. W 1554 roku własność Fabiana Więckowskiego⁴⁰. W 1556 roku połowa Więckówka należała do Macieja Więckowskiego⁴¹. W latach późniejszych był własnością Niegolewskich i Więckowskich. W 1591 roku przeszedł częściowo w ręce rodziny Kierskich, następnie Nandorffów, Chwalikowskich i Rosnowskich⁴². Około 1630 roku Więckówko było znów własnością Więckowskich, którzy sprzedali ją w 1637 roku Wojciechowi Ossowskiemu i jego żonie Annie Dziekczyńskiej⁴³. W 1638 roku Ossowscy sprzedali Więckówko Annie Zbijewskiej⁴⁴, która sprzedała ją w 1697 roku Działyńskim⁴⁵. W XVIII wieku właścicielami byli Bielińscy, a w 1793 roku Drwęscy⁴⁶ i późniejsi właściciele Więckowic⁴⁷. Folwark istniał do połowy XX wieku.

Więckówko na mapie Prus Zachodnich D. Gillego z 1803 roku⁴⁸

Więckówko na mapie z 1940 roku⁴⁹

POZOSTAŁE

■ BYCZYNA

Osada nieznana koło Skórzewa/Dąbrowy, wspomniana w 1427 roku, kiedy to pleban Wojciech ze Skórzewa upomniął się u Piotra Słapa o zaległe dwie grzywny tytułem dziesięciny z dwóch łąnów w Dąbrowie i w Buczynie⁵⁰.

■ BRZÓSKI KONARZEWSKIE

Osada koło Konarzewa, prawdopodobnie w stronę Palędzia (być może identyczna z osadą Brzóska Palędzkie lub Dupiewskie), wspomniana w roku 1843 i 1846. Zamieszkała była w tych latach przez rodzinę Stanisława i Marianny z Langów Matysiaków⁵¹.

■ BRZÓSKI PAŁĘDZKIE (DUPIEWSKIE)

Osada koło Palędzia (w parafii Konarzewo), być może identyczna z osadą Brzóska Konarzewskie. Wspomniana w latach 1818 i 1819. W 1820 roku nazwana Brzóska Dupiewskimi. Zamieszkała była w tych latach przez rodzinę Andrzeja i Jadwigę z Przybylskich Działowskich⁵².

■ CHOCHOŁACZ

Las pomiędzy Skórzewem a Sobiesierniami⁵³. Wspomniany w 1528 roku podczas podziału dóbr między braćmi Janem i Mikołajem Skórzewskimi⁵⁴.

■ DĘBOWA GÓRA

Wzniesienie koło Podłożin⁵⁵.

■ DZIĘCIOŁOWO

Osada pomiędzy Dąbrówką a Gołuskami, wspomniana już w 1393 roku. Początkowo własność szlachecka, potem od 1407 roku kapituły katedralnej poznańskiej. Prawdopodobnie w połowie XV wieku połączona z Gołuskami⁵⁶.

■ JANNA

Łąka w okolicy Skórzewa, wspomniana w 1528 roku podczas podziału dóbr między braćmi Janem i Mikołajem Skórzewskimi⁵⁷ i w latach 1541-1547⁵⁸.

■ KLINY ZAJEMNE

Nieokreślone miejsce koło Skórzewa, wspomniane w 1528 roku podczas podziału dóbr między braćmi Janem i Mikołajem Skórzewskimi⁵⁹.

■ KOBYLEPOLE

Miejsce przy Dąbrowie, po prawej stronie drogi z Dąbrowy do Skórzewa, naprzeciw folwarku Gurowo, o trzy staje od Skórzewa⁶⁰.

■ KOSMATKA

Nieokreślone miejsce w okolicy Dąbrówki⁶¹.

■ KRZYWDA

Pole między Skórzewem a Dąbrową, jedną staję od kościoła, wspomniane w zapisach kościelnych z 1738 roku⁶².

■ KSIĘSTWO (KSIĘŻE PÓLKO)

Rola plebańska w okolicy Konarzewa, wspomniana podczas wizytacji parafii konarzewskiej w 1737 roku przez archidiacona poznańskiego Stanisława Kaczkowskiego⁶³.

■ KSIĘŻY DOŁEK

Staw w Konarzewie⁶⁴.

■ LESIE (MIĘDZYLESIE)

Nieokreślone miejsce pomiędzy Dąbrową a Dopiewcem, wspomniane w latach 1432-1433, kiedy należało do Łodzica Mościca ze Stęszewa⁶⁵.

■ LIPIE

Folwark pomiędzy Skórzewem a Dąbrową, wspomniany w zapiskach kościelnych z 1738 roku⁶⁶.

■ ŁAWKI

Nieokreślone miejsce w okolicy Dopiewa, wspomniane w latach 1726-1728 podczas wizytacji parafii Dopiewo przez kanonika poznańskiego Franciszka Libowicza⁶⁷.

■ NA POKRABKACH

Łąka w okolicy Skórzewka. Wspomniana w 1570 roku, kiedy to Adam Skórzewski pozwał Mikołaja Dąbrowskiego o jej wykoszenie⁶⁸.

■ NARYW (NAREW)

Nieokreślone miejsce w okolicy Skórzewka, wspomniane w latach 1570-1571⁶⁹.

■ OBORA

Łąka w okolicach Gołusek w stronę Chomęcic, wspomniana w 1574 roku⁷⁰.

■ OKLEWIEC

Łąka w okolicy Podłozin⁷¹.

■ OKOP

Nieokreślone miejsce w okolicy Skórzewa, wspomniane w 1726 roku podczas wizytacji parafii Skórzewo przez kanonika poznańskiego Franciszka Libowicza⁷².

■ OLSZEWKA (OLSZYWKA)

Łąka nad strugą Pałędzką w Pałędziu (być może pierwotna nazwa strugi)⁷³.

■ PAŁĘDZIE MAŁE

Miejscowość leżąca prawdopodobnie na północ od Pałędzia – obecnie nieistniejąca. Pod koniec XIV wieku była własnością szlachecką Jakuba⁷⁴, stryja Jakuba Kruka z Pałędzia. W latach 1402-1422 własność Marcina Pałędzkiego alias Dąbrowskiego alias Dzieciołowskiego, syna Mikołaja. W 1449 roku Potencjan Słap Dąbrowski kupuje części Małego Pałędzia od Marka i Bartosza – braci Pałędzkich. Miejscowość istniała do połowy XVI wieku⁷⁵.

■ PIENIĘŻNIK

Niegdyś las, później rów w Pałędziu⁷⁶.

■ PODRĘBY

Miejsce (krzewina) między Konarzewem a Trzcielinem⁷⁷.

■ POREBA

Nieokreślone pole w Skórzewie w stronę Dąbrowy⁷⁸.

■ POŚWIĄTNE

Pole folwarczne koło Skórzewa. Własność kościelna, będąca uposażeniem kościoła w Skórzewie. Wspomniana w roku 1510 i 1525⁷⁹.

■ PRĄDKI WĄSKIE

Nieokreślone miejsce w okolicy Dopiewa, wspomniane w latach 1726-1728 podczas wizytacji parafii Dopiewo przez kanonika poznańskiego Franciszka Libowicza⁸⁰.

■ STUDZINIEC

Nieokreślone miejsce między Pałędziem a Gołuskami⁸¹.

■ STUDZIONKA

Nieokreślone miejsce w okolicy Dąbrówki, prawdopodobnie identyczne ze Studzincem⁸².

■ WĄGRODA

Grunt z Skórzewie, na którym wybudowano kościół, wspomniany w 1551 roku⁸³.

■ WĘGIELNIK

Las w okolicy Skórzewa i Dąbrowy, wspomniany w 1574 roku podczas sprzedaży przez braci Piotra, Sebastiana i Andrzeja Dąbrowskich wsi Sobiesierne i części Skórzewka Piotrowi z Piotrowa k/Czempinia⁸⁴.

■ ZAGANKA

Miejsce między Dąbrówką a Gołuskami, wspomniane w latach 1601-1602⁸⁵. Prawdopodobnie nazwa łąki, pochodząca od zagania.

■ ZAPUŚCIK

Grunt w okolicy Skórzewka, wspomniany w 1570 roku, kiedy to Adam Skórzewski, pozwał Mikołaja Dąbrowskiego o zagrodzenie jego gruntu o tej nazwie⁸⁶.

■ ZŁOTA ŁĄKA (GRODZISKO)

Nieokreślone miejsce w okolicy Dąbrówki⁸⁷. Prawdopodobnie tożsame z tzw. okopem szwedzkim.

ŹRÓDŁA – PUBLIKACJE

OBJAŚNIENIE SKRÓTÓW I ZNAKÓW

AAP	Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu
APP	Archiwum Państwowe w Poznaniu
LB	Liber Baptisatorum – księga chrztów
LC	Liber Copulatorum – księga ślubów
LM	Liber Mortuorum – księga zgonów
bdmw	bez daty i miejsca wydania
bns	bez numeru strony
Elenchy	Ordo officii divisi...
Gr.	Grodzka
Kozierowski(1)	S. Kozierowski, <i>Badania nazw topograficznych dzisiejszej archidiecezji poznańskiej</i> , t. 1, Poznań 1916,
Kozierowski(2)	S. Kozierowski, <i>Badania nazw topograficznych dzisiejszej archidiecezji poznańskiej</i> , t. 2, Poznań 1916
KZ	<i>Katalog zabytków w Polsce, Dawne województwo poznańskie. Dawny powiat poznański</i> , t. v, z. 20, pod red. T. Ruszczyńskiej i A. Sławskiej, Warszawa 1977
PSB	Polski Słownik Biograficzny
SHGWP	<i>Słownik Historyczno-Geograficznego Województwa Poznańskiego w Średniowieczu</i>
SGKP	<i>Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i Innych Krajów Słowiańskich</i>
Szematyzm...	S. Kozierowski, <i>Szematyzm historyczny ustrojów parafialnych dzisiejszej archidiecezji poznańskiej</i> , Poznań 1935
TD	Teki Dworzaczka, <i>Materiały historyczno-genealogiczne do dziejów szlachty wielkopolskiej XV-XX wieku</i> , CD, Kórnik-Poznań 1995, 1997
USC	Urząd Stanu Cywilnego

PRZYPISY

WPROWADZENIE

¹ Dziennik Ustaw z 1998, nr 96, poz. 603 – Ustawa z dnia 24 lipca 1998 roku o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa.

² Poznański Dziennik Wojewódzki z 27 września 1934, nr 41, poz. 515-538.

³ Dziennik Urzędowy Wojewódzkiej Rady Narodowej w Poznaniu z 1 października 1952, nr 18, poz 108 z 1952 roku.

⁴ Dziennik Ustaw z 1975, nr 16, poz. 91 – ustawa z 28 maja 1975 o dwustopniowym podziale administracyjnym Państwa oraz o zmianie ustawy o radach narodowych.

⁵ Internet – <http://www.stat.gov.pl/gus>, strona Głównego Urzędu Statystycznego – TERYT (Krajowy rejestr Urzędowego Podziału Terytorialnego Kraju) – data pobrania 1 grudnia 2013.

⁶ Internet <http://www.dopiewo.pl/frontend.php?m=88,12,71,0&t=Mapa,gminy> (data pobrania 1 grudnia 2013).

CZĘŚĆ I MIEJSCOWOŚCI GMINY DOPIEWO

■ Dąbrowa

¹ S. Kozierowski, *Badania nazw topograficznych dzisiejszej archidiecezyi poznańskiej* (dalej: Kozierowski(1)), t. I, Poznań 1916, s. 121.

² K. Górską-Gołąską, *Dąbrowa* [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu* (dalej: SHGWP), cz. 1, z. 2, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1983, s. 335-340. P.M. Dziembowski, *Proboszczowie parafii świętego Marcina i świętego Wincentego w Skórzewie*, Skórzewo 2010, s. 37-40. J. Nowacki, *Dzieje Archidiecezyi Poznańskiej*, t. I, Poznań 1959, s. 448. K. Piotrowicz, *Dąbrowski Adam (Adam z Dąbrowy)(zm. 1494)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny* (dalej: PSB) t. IV, Kraków 1938, s. 470, 471. *Dzieje Poznania*, pod red. J. Topolskiego, t. I, Warszawa-Poznań 1988, s. 289, 320, 323, 326.

³ J. Korytkowski, *Prałaci i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej od roku 1000 aż do dni naszych*, t. I, Gniezno 1883, s. 193.

⁴ K. Górską-Gołąską, *Słap Potencjan h. Drogosław (zm. 1478)* [w:] PSB, t. XXXVIII, Warszawa-Kraków 1998, s. 581. J. Korytkowski, *Prałaci i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej od roku 1000 aż do dni naszych*, t. I, Gniezno 1883, s. 203. J. Nowacki, *Dzieje Archidiecezyi Poznańskiej*, t. I, Poznań 1959, s. 389, 480. P.M. Dziembowski, *Proboszczowie parafii świętego Marcina i świętego Wincentego w Skórzewie*, Skórzewo 2010, s. 40-42.

⁵ *Teki Dworzaczka. Materiały historyczno-genealogiczne do dziejów szlachty wielkopolskiej XV-XX wieku* (dalej: TD) CD, Kórnik-Poznań 1995, 1997 – Gr. Poznań 1409, f. 201.

⁶ TD, Gr. Poznań 1130 XI, f. 71.

⁷ TD, Gr. Poznań 1248, f. 122.

⁸ TD, Gr. Poznań 1357, f. 60.

⁹ TD, Gr. Poznań 1356, f. 23v.

¹⁰ *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i Innych Krajów Słowiańskich* (dalej: SGK), pod red. f. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, t. I, Warszawa 1880, s. 928.

¹¹ *Księga adresowa Polski (wraz z w.m. Gdańskiem) dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa 1928*, Warszawa 1928, s. 1290.

¹² *Katalog zabytków w Polsce, Dawne województwo poznańskie. Dawny powiat poznański*, (dalej: KZ), t. V, z. 20, pod red. t. Ruszczynskiej i A. Sławskiej, Warszawa 1977, s. 91-92.

■ Dąbrówka

¹ Kozierowski(1), s. 121.

² K. Górską-Gołaską, *Dąbrówka* [w:] SHGWP, cz. I, z. 2, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1983, s. 342-344.

³ J. Korytkowski, *Pralaci i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej od roku 1000 aż do dni naszych*, t. I, Gniezno 1883, s. 193.

⁴ K. Górską-Gołaską, *Śląp Potencjan h. Drogosław (zm. 1478)*, [w:] PSB, t. XXXVIII, Warszawa-Kraków 1998, s. 581. J. Korytkowski, *Pralaci i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej od roku 1000 aż do dni naszych*, t. I, Gniezno 1883, s. 203. J. Nowacki, *Dzieje Archidiecezji Poznańskiej*, t. I, Poznań 1959, s. 389, 480. P.M. Dziembowski, *Proboszczowie parafii świętego Marcina i świętego Wincentego w Skórczewie*, Skórczewo 2010, s. 40-42.

⁵ K. Lutyński, *Śląp Dąbrowski Marcin (Marcin z Dąbrówki) h. Drogosław (zm. 1550)*, [w:] PSB, t. XXXVIII, Warszawa-Kraków 1998, s. 581-582.

⁶ TD, Gr. Poznań 1409, f. 201.

⁷ TD, Gr. Poznań 1130 XI, f. 71.

⁸ TD, Gr. Poznań 1248, f. 122.

⁹ TD, Gr. Poznań 1356, f. 23v.

¹⁰ Żoną jego była Jeanetta Dziembowska (1816-1854). Jedną z ich córek była Klara Jeanetta żona Augusta Wilhelma Ludendorff (1833-1905), a ich synem był Erich Ludendorff (1865-1937), niemiecki generał i polityk.

¹¹ *Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Briefadeligen Häuser*, Gotha 1912, s. 972-973. P.M. Dziembowski, *Dziembowscy herbu Pomian. Studium Genealogiczno-historyczne*, Poznań 2012, praca doktorska, Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu,

¹² SGKP, pod red. f. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, t. I, Warszawa 1880, s. 938.

¹³ W. Zarzycki, *130 lat linii kolejowej Frankfurt-Swiebodzin-Poznań*, 2000, [w:] *Tygodnik prywatny gmin powiatu świebodzińskiego* – Internet: <http://www.schwiebus.pl/articles.php?id=6#ah> (data pobrania 17 sierpnia 2013).

¹⁴ Stacja kolejowa nosiła nazwę Bahnhof Dombrowka, w okresie międzywojennym zmieniono nazwę na: Stacja kolejowa w Pałędziu.

¹⁵ M. Libicki, P. Libicki, *Dwory i pałace wiejskie...*, s. 76. KZ, s. 92.

¹⁶ *Księga adresowa Polski (wraz z w.m. Gdańskiem) dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa 1928*, Warszawa 1928, s. 1290.

¹⁷ SGKP, pod red. f. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, t. I, Warszawa 1880, s. 938.

¹⁸ *Agronomische Bohrungen Blatt Dombrowka*, Berlin 1900, skala 1:25000, Karte des Deutschen Reiches, Berlin 1936, skala 1:100000.

¹⁹ K. Górską-Gołaską, *Dąbrówka* [w:] SHGWP, cz. I, z. 2, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1983, s. 342-344

²⁰ W. Hensel, *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. I, Poznań 1950, s. 157-158. Dokładne badania archeologiczne zostały przeprowadzone w latach siedemdziesiątych XX wieku. Odszukane przedmioty (m.in. ułamki naczyń i kości zwierzęce) znajdują się w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu.

■ Dopiewiec

¹ Kozierowski(1), s. 153.

² K. Górską-Gołaską, *Dupiewiec* [w:] SHGWP, cz. I, z. 3, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1986, s. 421-422.

³ TD, Gr. Poznań, sygn. 894, f. 23v.

⁴ TG, Gr. Poznań, sygn. 1397, f. 581.

⁵ TD, Gr. Poznań, sygn. 1402, f. 143v.

⁶ TD, Gr. Poznań, sygn. 152, f. 301v.

⁷ TD, Gr. Poznań, sygn. 1421, f. 758.

⁸ TD, Gr. Poznań, sygn. 1105 VII, f. 23.

⁹ SGKP, pod red. f. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, t. II, Warszawa 1881, s. 121.

¹⁰ *Księga adresowa Polski (wraz z w. m. Gdańskiem) dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa 1928*, Warszawa 1928, s. 1293.

¹¹ KZ, s. 92.

■ Dopiewo

¹ Kozierowski(1), s. 153.

² K. Górka-Gołaska, *Dopiewo* [w:] SHGWP, cz. I, z. 3, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1986, s. 422-423.

³ A. Gańsiorowski, *Mościc ze Stęszewa h. Łodzian (zm 1425/6)* [w:] PSB, t. XXII/1, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 135-137.

⁴ T. Jurek, *Szamatulski Dobrogost Świdwa h. Nałęcz (zm. między 1459 a 1462)* [w:] PSB, t. XLVI, Warszawa-Kraków 2010, s. 565-569. J. Garbacik, *Górka (z Górki) Łukasz h. Łodzian (zm. 1475)* [w:] PSB, t. VIII, Wrocław-Kraków-Warszawa 1960, s. 408-409.

⁵ K. Górka-Gołaska, *Dopiewo* [w:] SHGWP, cz. I, z. 3, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1986, s. 422-423.

⁶ TD, Gr. Poznań, sygn. 894, f. 23v.

⁷ TD, Gr. Poznań, sygn. 1397, f. 581.

⁸ TD, Gr. Poznań, sygn. 1402, f. 143v.

⁹ TD, Gr. Poznań, sygn. 152, f. 31v.

¹⁰ TD, Gr. Poznań, sygn. 1421, f. 758.

¹¹ TD, Gr. Poznań, sygn. 1105 VII, f. 23.

¹² SGKP, pod red. f. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, t. II, Warszawa 1881, s. 121.

¹³ *Księga adresowa Polski (wraz z w. m. Gdańskiem) dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa 1928*, Warszawa 1928, s. 1293.

¹⁴ J. Nowacki, *Dzieje Archidiecezji Poznańskiej*, t. II, Poznań 1964, s. 370. W dokumencie z 1446 r. dotyczącym sporu o łąkę, wspomniano, że plebani posiadają ją od 80 lat.

¹⁵ S. Kozierowski, *Szematyzm historyczny ustrojów parafialnych dzisiejszej archidiecezji poznańskiej* (dalej: *Szematyzm...*), Poznań 1935, s. 83-84.

¹⁶ J. Łukaszewicz, *Opis historyczny kościołów parochialnych w dawnej diecezji poznańskiej*, t. I, Poznań 1858, s. 273-274. SGKP, pod red. f. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, t. II, Warszawa 1881, s. 121.

¹⁷ *Obraz katolickich szkół elementarnych objętych archidiecezjami gnieźnieńską i poznańską oraz dyjecezjami chełmińską i warmińską*, wyd. L. Rzepecki, Poznań 1867, s. 6.

¹⁸ Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu (dalej: AAP), Liber Baptisatorum (dalej: LB) Konarzewo, sygn. PM 130/10, chrzest 15 listopada 1846, chrzestni: Nepomucen Chełmicki i Teofila Rost z Mosiny.

¹⁹ AAP, Liber Copulatorum (dalej: LC) Stęszew, sygn. PM 288/10.

²⁰ AAP, Liber Mortuorum (dalej: LM) Konarzewo, sygn. PM 130/11.

²¹ *Ordo officii divisi...* (dalej: Elenchy), Poznań 1869, 1870, 1872, 1874. „Dziennik Poznański”, nr 244 z 25 października 1877.

²² AAP – Akta Konsystorskie, sygn. KA 11958.

²³ KZ, s. 92-94. Informacje od E. Tomkowiaka z Dopiewa.

■ Drwęsa

¹ Nie figuruje na mapie architekta niemieckiego Dawiga Gillego (1748-1808) z 1803 r.

² SGKP, pod red. f. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, t. II, Warszawa 1881, s. 175, t. XIII, Warszawa 1893, pod red. B. Chlebowskiego, s. 438. Kozierowski(1), s. 147.

³ AAP, LB Niepruszewo, sygn. 189/05.

⁴ AAP, LB Niepruszewo, sygn. 189/05.

⁵ AAP, LB Niepruszewo, sygn. 189/16. W 1871 r. miał miejsce chrzest dziecka Stanisława Forstera i Marianny Koniecznej urodzonego w Drwęsie. Jest to pierwszy chrzest, gdzie podano nazwę miejscowości Drwęsa.

⁶ „Dziennik Urzędowy Ministerstwa byłej dzielnicy pruskiej”, nr 19 z 27 maja 1921, s. 280.

⁷ „Nowy Kurjer” nr 183 z 10 sierpnia 1935.

■ Działy (Więckowice leśniczówka)

¹ AAP, LB Niepruszewo, sygn. 189/11. W 1847 r. odbył się chrzest Antoniny, córki Andrzeja Jaskowiaka i Salomei Nowak, a w 1848 r. chrzest dziecka Macieja Judzkiego i Marianny Dorianki.

² SGKP, pod red. f. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, t. II, Warszawa 1881, s. 265, t. XIII, pod red. B. Chlebowskiego, Warszawa 1893, s. 438.

■ Fiałkowo

¹ Kozierowski(1), s. 163.

² AAP, LB Niepruszewo, sygn. 189/13. W 1857 r. miał miejsce chrzest Katarzyny, córki Andrzeja Szymaniaka i Agaty Jaglickiej.

³ AAP, LB Niepruszewo, sygn. 189/13.

⁴ SGKP, pod red. B. Chlebowskiego, t. XIII, Warszawa 1893, s. 438.

⁵ „Dziennik Poznański”, nr 141 z 24 czerwca 1891.

⁶ „Dziennik Poznański”, nr 116 z 24 maja 1893.

⁷ TD, powołanie się na „Dziennik Poznański” z 26 września 1904 – w tym dniu nie było emisji „Dziennika Poznańskiego”.

⁸ „Dziennik Poznański”, nr 48 z 25 lutego 1906.

⁹ *Sprawozdanie „STELLI” Towarzystwa Kolonii Wakacyjnych i Stacji Sanitarnej w Poznaniu za rok 1907*, Poznań 1908, s. 17.

¹⁰ „Ziemianin, *Tygodnik naukowo-rolniczy i ekonomiczny*”, nr 29 z 22 sierpnia 1911. Informacje od E. Tomkowiaka z Dopiewa.

■ Gołuski

¹ Kozierowski(1), s. 196. Gołucha (kropidło) łacińska nazwa – *Oenanthe*.

² J. Luciński, *Gołuski*, [w:] SHGWP, cz. I, z. 3, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1986, s. 537-538.

³ TD, LB Wiry. AAP, LB Konarzewo, sygn. PM 130/05.

⁴ *Obraz katolickich szkół elementarnych objętych archidiecezjami gnieźnieńską i poznańską oraz dyjecezjami chełmińską i warmińską*, wyd. L. Rzepecki, Poznań 1867, s. 6.

⁵ SGKP, pod red. f. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, t. II, Warszawa 1881, s. 679.

⁶ *Księga adresowa Polski (wraz z w.m. Gdańskiem) dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa 1928*, Warszawa 1928, s. 1305. Archiwum Państwowe w Poznaniu (dalej: APP), Akta Gminy Dopiewo, sygn. 166, s. 15, 19.

⁷ AAP, LB Konarzewo, sygn. PM 130/18, nr aktu chrztu 20/1911, chrzest 26 lutego 1911 r., chrzestni: Stanisław Szymański i Wiktoria Rzaniak z Kórnika.

⁸ AAP, LB Konarzewo, sygn. 130/18. Józef – chrzest 22 marca 1908 r., nr aktu chrztu 42/1908, Stanisław – chrzest 6 grudnia 1914 r., nr aktu chrztu 180/1914, Franciszek – chrzest 3 marca 1918 r., nr aktu chrztu 12/1818 i Janina – chrzest 28 grudnia 1919 r., nr aktu chrztu 124/1919.

⁹ „Echo Dopiewa” nr 5 z 2006 r. Internet: <http://27wdpak.btx.pl/dowodcy-27-wdp-ak/268-kpt-kazimierz-rzaniak-qgardaq> (data pobrania 17 sierpnia 2013). *Księga pochowanych żołnierzy polskich poległych w II wojnie światowej*, t. II: *Żołnierze podziemnych formacji niepodległościowych*, Pruszków 1994, s. 466.

¹⁰ AAP, LB Konarzewo, sygn. 130/18, nr aktu chrztu 186/1914, chrzest 20 grudnia 1914 r., chrzestni: Ignacy Rzaniak z Gołusek i Wiktoria Lechniak z Konarzewa.

¹¹ A. Kijas, *Martyrologia ludności polskiej zachodnich gmin powiatu poznańskiego w II wojnie światowej (1939-1945)*, Dopiewo 2009, s. 18 – tutaj data śmierci 11 września 1942 r. Prawdopodobnie zginął tak jak jego bracia 3 listopada 1942 r.

¹² AAP, LB Konarzewo, sygn. 130/18, nr aktu chrztu 147/1911, chrzest 10 listopada 1911 r., chrzestni: Ignacy Gryśka z Górczyna i Jadwiga Płotkowiak z Kotowa.

¹³ *Encyklopedia Konspiracji Wielkopolski 1939-1945*, pod red. M. Woźniaka, Poznań 1998, s. 71. A. Kijas, *Martyrologia ludności polskiej...*, s. 18.

¹⁴ AAP, LB Konarzewo, sygn. 130/18, nr aktu chrztu 171/1910, chrzest 4 grudnia 1910 r., chrzestni: Michał Strojny z Gołuszek i Marianna Urbaniak z Dąbrowy.

¹⁵ *Encyklopedia Konspiracji Wielkopolski 1939-1945*, pod red. M. Woźniaka, Poznań 1998, s. 70. A. Kijas, *Martyrologia ludności polskiej...*, s. 18.

¹⁶ Córka Stanisława Kaczmarka i Wiktorii Anioła.

¹⁷ APP, Akta Gminy Dopiewo, sygn. 166, s. 11.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ AAP, LB Konarzewo, sygn. 130/18, nr aktu chrztu 96/1908, chrzest 2 lipca 1908 r., chrzestni: Antoni Mączyński i Agnieszka Kaczmarek.

²⁰ AAP, LB Konarzewo, sygn. 130/18, Ludwika – chrzest 13 sierpnia 1909 r., nr aktu chrztu 108/1909, Walentyna – chrzest 8 stycznia 1911 r., nr aktu chrztu 5/1911, Stanisław – chrzest 26 marca 1912 r., nr aktu chrztu 63/1912, Stanisława – chrzest 19 października 1915 r., nr aktu 118/1915 i Józef – chrzest 30 stycznia 1917 r., nr aktu chrztu 11/1917.

²¹ *Encyklopedia Konspiracji Wielkopolski 1939-1945*, pod red. M. Woźniaka, Poznań 1998, s. 321.

■ Joanka

¹ *Spis miejscowości Województwa Poznańskiego*, wyd. M. Nadobnik, Poznań 1922, s. 74.

² AAP, LB Konarzewo, sygn. PM 130/17. Mieszkali tam wówczas Piotr Wiśniewski z żoną Marianną Grzelką i Antoni Kalemba z żoną Agnieszka Kurasz. Folwark Józefowo został założony w połowie XIX wieku.

³ „Dziennik Urzędowy Ministerstwa byłej dzielnicy pruskiej”, nr 31 z 8 listopada 1921 r.

■ Konarzewo

¹ Kozierowski(1), s. 323.

² T. Jurek, *Konarzewo* [w:] SHGWP, cz. II, z. 2, Poznań 1991, s. 293-298.

³ TD, Gr. Poznań, sygn. 1407, f. 380.

⁴ TD, Zapiski Trybunału Piotrkowskiego, sygn. 27, p. 1016.

⁵ TD, Gr. Poznań, sygn. 1424, f. 106v.

⁶ TD, Gr. Poznań, sygn. 208, f. 54.

⁷ TD, Gr. Poznań, sygn. 1421, f. 758.

⁸ *Obraz katolickich szkół elementarnych objętych archidiecezjami gnieźnieńską i poznańską oraz dyjecezjami chełmińską i warmińską*, wyd. L. Rzepecki, Poznań 1867, s. 6.

⁹ KZ, s. 15. SGKP, pod red. f. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, t. IV, Warszawa 1883, s. 321.

¹⁰ *Księga adresowa Polski (wraz z w.m. Gdańskiem) dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa 1928*, Warszawa 1928, s. 1332.

¹¹ M. Libicki, *Dwory i pałace wiejskie w Wielkopolsce. Przewodnik*, bdw, s. 117-118. M. Libicki, P. Libicki, *Dwory i pałace wiejskie...*, s. 164-165. KZ, s. 17-19. SGKP, pod red. f. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, t. IV, Warszawa 1883, s. 321.

¹² „Goniec Dopiewski”, nr 3(24) z marca 2008 r.

¹³ J. Nowacki, *Dzieje Archidiecezji Poznańskiej*, t. II, Poznań 1964, s. 370. J. Łukaszewicz, *Opis historyczny kościołów parochialnych w dawnej dycezyi poznańskiej*, Poznań 1858, s. 272. Tutaj podano, że kościół w Konarzewie jest pod wezwaniem św. Marcina biskupa i św. Piotra w Okowach. *Szematyzm...*, s. 158, 159.

¹⁴ SGKP, pod red. f. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, t. IV, Warszawa 1883, s. 321.

¹⁵ J. Dygdała, *Radomicki Andrzej (Jędrzej) Aleksander h. Kotwicz (przed 1660-1726)* [w:] PSB, t. XXIX, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1986, s. 721-723 – tutaj obszerny biogram.

¹⁶ KZ, s. 16-17.

¹⁷ AAP, LM Konarzewo, sygn. PM 130/1 – adnotacja z grudnia 1750 r.

¹⁸ KZ, s. 20.

¹⁹ APP, Akta Naczelnego Prezydium Prowincji Poznańskiej, sygn. 1655, s. 13. AAP – w księgach metrykalnych parafii średzkiej, do której należało Żabikowo, nie odzyskano jego metryki chrztu.

²⁰ W Powstaniu, które wybuchło 29 listopada 1830 r., brało udział ponad 3000 Wielkopolan zarówno ziemian, jak też rzemieślników i chłopów. Większość z nich weszła w skład pułku jazdy poznańskiej, która była dowodzona przez pułkownika Augustyna Brzeżańskiego. Pułk ten brał udział między innymi w bitwach pod Grochowem (25 lutego 1831 r.), Wawrem (31 marca 1831 r.) i Ostrołęką (26 maja 1831 r.). Żołnierze tego pułku zostali odznaczeni ponad 40 srebrnymi i ponad 30 złotymi krzyżami *Virtuti Militari*.

²¹ APP, Akta Naczelnego Prezydium Prowincji Poznańskiej, sygn. 1679, s. 60, 222-225, 235-238, sygn. 1655, s. 13-16, sygn. 1632, s. 51, sygn. 1712, s. 238-239.

²² APP, LC Grodzisk Wielkopolski, sygn. 33, nr aktu 7/1837. Świadcami byli: Hipolit Bibrowicz i Gustaw Dresler. Wiek panny młodej podany przy akcie ślubu.

- ²³ A. Kwilecki, H. Florkowski, *Ziemiaństwo wielkopolskie w kręgu arystokracji*, Poznań 2004.
- ²⁴ APP, Majątek Konarzewo: sygn. 2545 – zachowane listy z lat: 1855-1857, 1862, 1869, adresowane do Ignacego Dobielińskiego, „rendanta dominalnego” w Konarzewie; sygn. 132 – wymieniony w 1867 r. jako „Kasjer dominalny”.
- ²⁵ APP, Urząd Stanu Cywilnego (dalej: USC) Konarzewo, sygn. 72, nr aktu 27/1897, brak informacji o rodzicach; AAP, LM Konarzewo, sygn. PM 130/19, nr aktu 17/1897. Tutaj adnotacja: że był żołnierzem 1830 r., imiona rodziców, i że zmarł na „słabość wielką”.
- ²⁶ AAP, LB Bukowiec, sygn. PM 031/05, chrzest 15 marca 1814 r., chrztu udzielił ks. Jan Nepomucen Perkosz, pleban bukowski. Jako rodziców podano: Fabiana Luryszaka czyli Bortlisza, murarza w Bukowcu i Reginę Przezborcankę czyli Waskowiankę. Chrzestni: Franciszek Przezbór i Józef Lurych czyli Białasik (Wielki Karczmarz), Jadwiga Marcinkowa i Agata Waškowa. AAP, Akta Konsystorskie, sygn. KA 0070 – tutaj podana data urodzin 4 lutego 1814 r., a chrzest 5 lutego 1814 r.
- ²⁷ AAP, LM Konarzewo, sygn. PM 130/15, APP, LM Konarzewo, sygn. 104, nr aktu 104/1866.
- ²⁸ APP, LM Konarzewo, sygn. 120, nr aktu 31/1871. Zmarł w wieku 70 lat dnia 10 maja 1871 r.
- ²⁹ Córka Jana, herbu Pupka zmarła w Konarzewie 27 grudnia 1884 r. – APP, LM Konarzewo, sygn. 33, nr aktu 100/1884. Zmarła w wieku 77 lat.
- ³⁰ A. Białobłocki, *Absolwenci Gimnazjum i Liceum świętej Marii Magdaleny w Poznaniu 1805-1950*, Poznań 1995, s. 122.
- ³¹ *Poczet członków Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk 1857-2007*, pod redakcją A. Pihan-Kijasowej, Poznań 2008, s. 393.
- ³² APP, Majątek Konarzewo, sygn. 244.
- ³³ APP, Majątek Konarzewo, sygn. 99. Kontrakt zawarty z hrabią Włodzimierzem Dzieduszyckim (przebywającym we Lwowie), w imieniu którego występował – posiadając plenipotencję Emil Janecki z Poznania. Dzierżawa obejmowała okres od św. Jana 1872 r. do św. Jana 1877 r.
- ³⁴ APP, Majątek Konarzewo, sygn. 72. Kontrakt zawarty z hrabią Włodzimierzem Dzieduszyckim (przebywającym we Lwowie), w imieniu którego występował – posiadając plenipotencję Emil Janecki z Poznania. Dzierżawa dotyczyła okresu 16 lat od dnia 27 czerwca 1873 r., do św. Jana 1889 r.. Dzierżawa została przedłużona na kolejne 6 lat do 1895 r. Cena dzierżawy wynosiła 18 922 marek i 50 fenigów. Półroczna dzierżawa za lata 1873 i 1874 wynosiła 2 400 talarów.
- ³⁵ APP, księgi Urzędu Stanu Cywilnego Konarzewo – jego wpisy figurują w księgach.
- ³⁶ „Gazeta Toruńska”, nr 62 z 14 marca 1884.
- ³⁷ „Gazeta Toruńska”, nr 223 z 28 września 1882. „Gazeta Toruńska”, nr 219 z 23 września 1882. „Dziennik Poznański”, nr 231 z 9 października 1898.
- ³⁸ AAP, LM Konarzewo, sygn. 130/19. Pogrzeb 11 października 1898 r. APP, USC Poznań, sygn. 360, nr aktu 1527/1897. Ciekawostką jest odnotowanie jego zgonu nie w Urzędzie Stanu Cywilnego w Konarzewie, którego był Naczelnikiem, ale w Urzędzie w Poznaniu. Zgon zgłosił syn Adam Stasiński.
- ³⁹ AAP, LC Konarzewo, sygn. PM 130/16, nr aktu 21/1868.
- ⁴⁰ „Dziennik Poznański” nr 120 z 28 maja 1910 – nekrolog.
- ⁴¹ AAP LM Konarzewo, sygn. PM 130/15, nr aktu 64/1873, zmarł 31 lipca 1873 r., mając 2 miesiące.
- ⁴² APP, USC Konarzewo, sygn. 1, nr aktu 80/1874.
- ⁴³ APP, USC Konarzewo, sygn. 7, nr aktu 32/1876.
- ⁴⁴ APP, USC Konarzewo, sygn. 16, nr aktu 164/1879.
- ⁴⁵ S.T. Sroka, *Stasiński Jan (1869-1939)* [w:] PSB, t. XLII, Warszawa-Kraków 2004, s. 514-515.
- ⁴⁶ TD, LM Ludomy, zmarł w wieku 80 lat, pozostawiwszy 4 synów i córkę zamężną Jakubowicz.
- ⁴⁷ AAP, LC Poniec, sygn. PM 225/10, nr aktu 23/1815. Tutaj podany wiek nowożeńców oraz rodzice. Ojciec Józefa – Łukasz już nieżyjący. Świadkowie: Stanisław Będa z Wszkowa i Ignacy Osiecki z Pońca.
- ⁴⁸ A. Boniecki, *Herbarz Polski*, t. XIII, Warszawa 1909, s. 39. s. Uruski, *Rodzina. Herbarz Szlachty Polskiej*, t. VIII, Warszawa 1911, s. 138.
- ⁴⁹ Tutaj rodzą się jego dzieci: Wiktor Paschalis (20 czerwca 1816 r.) – AAP, LB Pawłowice, sygn. PM 218/03, chrzest 23 czerwca 1816 r. i Julianna (2 maja 1818 r.) – AAP, LB Pawłowice, sygn. PM 218/03, chrzest 10 maja 1818 r.
- ⁵⁰ Tutaj 12 maja 1826 r. rodzi się jego syn Józef Stanisław – APP, LB Długie Stare, sygn. 9, nr aktu 12/1826, chrzest 15 maja 1826 r.
- ⁵¹ APP, LM Konarzewo, sygn. 70, nr aktu 36/1842. AAP, LB Konarzewo, sygn. PM 130/7, nr aktu 36/1842 – tutaj podane dzieci: Wiktor lat 26, Julianna lat 24, Łukasz lat 22, Wojciech lat 21 i Józef lat 16.
- ⁵² „Dziennik Poznański”, nr 127 z 7 czerwca 1874 – nekrolog.

⁵³ AAP, LB Pawłowice, sygn. PM 218/03, chrzest 23 czerwca 1816 r. Chrzestni: Mielżyńska dziedziczka z Zarębina i dziedzic z Targoszyce (bez nazwiska i imienia). Chrztu udzielił ksiądz Jan Bartlewicz.

⁵⁴ APP, Majątek Konarzewo, sygn. 2545, zachowany list adresowany do Wiktora Jakubowicza w Konarzewie z 1849 r.

⁵⁵ Taka data widnieje na zachowanym nagrobku. W aktach metrykalnych parafii Konarzewo nie odzyskano zapisu o jego zgonie.

⁵⁶ AAP, LM Konarzewo, sygn. PM 130/19, nr aktu 39/1917. APP, akta Amstgericht Posen – Testamenty, sygn. 2591, 2592 – tutaj też akt zgonu z Urzędu Stanu Cywilnego w Bad Kissingen – nr aktu 56/1917 datowany na 1 lipca 1917 r.

⁵⁷ AAP, LM Konarzewo, sygn. PM 130/19, nr aktu 61/1917. Prawdopodobnie błędne imię ojca, chodzi o Władysława a nie Wincentego. Zgłasza zgon brat ojca dziecka – Stanisław Głabisz.

⁵⁸ AAP, LM Konarzewo, sygn. PM 130/19, nr aktu 20/1918. Zgłasza zgon syn Józef Głabisz. „Kurier Poznański” nr 75 z 31 marca 1918 – nekrologi od: rodziny, Dyrekcji Towarzystwa Rolniczego Poznańsko Szamotulskiego i od urzędników majątności Konarzewo i Dopiewiec. APP, akta Amstgericht Posen – Testamenty, sygn. 2591, 2592 – tutaj też akt zgonu z Urzędu Stanu Cywilnego w Konarzewie, nr aktu 29/1918.

⁵⁹ AAP, LB Poznań św. Marcin, sygn. PM 232/21, nr aktu 25/1848, chrzest 31 stycznia 1848 r. Chrzestni: Klemens Żórawski i Józefa Wolińska.

⁶⁰ Franciszek Ksawery urodzony ok. 1818, zmarł 19 grudnia 1898 r. w Murzynnie k/Gniewkowa – „Dziennik Poznański”, nr 290 z 21 grudnia 1898 – nekrolog.

⁶¹ Florentyna urodzona ok. 1826, zmarła 23 lipca 1900 r. w Murzynnie k/Gniewkowa – „Dziennik Poznański”, nr 167 z 25 lipca 1900 – nekrolog. Ich ślub miał miejsce w Kostrzynie 4 lipca 1843 r. – AAP, LC Kostrzyn Wlkp., sygn. PM 133/10, nr aktu 10/1843. Tutaj podany wiek nowożeńców. Informacja, że Florentyna była córką nieżyjącego już Ludwika i Marianny Angeli Kończewskiej, powtórnie zamężnej Wiśniewskiej.

⁶² AAP, LB Krzywiny, sygn. PM 143/09, s. 237.

⁶³ *Mowa żałobna wygłoszona dnia 2-go kwietnia 1918 r. w Konarzewie przy zwłokach śp. Władysława Głabisza przez Kazimierza Brownsforda*, Poznań 1918, s. 6-9.

⁶⁴ AAP, LB Cerekwica, sygn. PM 036/13, nr aktu 32/1879.

⁶⁵ APP, Kartoteka ewidencji ludności miasta Poznania (1870-1931), sygn. 14434.

⁶⁶ AAP, LB Cerekwica, sygn. PM 036/13, nr aktu 12/1882.

⁶⁷ AAP, LB Sławie, sygn. PM 285/07, nr aktu 39/1886.

⁶⁸ AAP, LB Sławie, sygn. PM 285/07, nr aktu 12/1891.

⁶⁹ AAP, LB Sławie, sygn. PM 285/07, nr aktu 15/1895.

⁷⁰ *Księga społecznicy w Wielkopolsce 1894-1919. Słownik biograficzny*, t. II (I-O), pod red. ks. L. Wilczyńskiego i H. Szatkowskiego, Gniezno 2007, s. 207-210 – tutaj obszerny biogram. AAP, Akta Konsystorskie, sygn. KA 9303.

⁷¹ KZ, s. 95.

■ Lisówki

¹ Kozierowski(1), s. 396.

² *Szematyzm...*, s. 84.

³ G. Rutkowska, *Lisówki* [w:] SHGWP, cz. II, z. 4, Poznań 1992, s. 606-608.

⁴ J. Nowacki, *Dzieje Archidiecezji Poznańskiej*, t. II, Poznań 1964, s. 370.

⁵ AAP, LB Dopiewo, sygn. PM 068/02.

⁶ AAP, LM Dopiewo, sygn. PM 068/04.

⁷ AAP, LB Konarzewo, sygn. PM 130/05.

⁸ J. Żychlińska, *Ciałopalny grób popielnicowy ludności kultury łużyckiej w Lisówkach, gm. Stęszew, pow. Poznań, woj. wielkopolskie*, [w:] Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne, t. 8, Poznań 2007, s. 31-39.

■ Pałędzie

¹ S. Kozierowski, *Badania nazw topograficznych dzisiejszej archidiecezji poznańskiej*, t. II, (dalej): Kozierowski(2), Poznań 1916, s. 4.

² K. Górka-Gołaska, *Pałędzie* [w:] SHGWP, cz. 3, z. 3, Poznań 1997, s. 562-568.

³ TD, Gr. Poznań 1400, f. 74.

⁴ TD, Gr. Poznań 145, f. 789 – rok 1611, Pałędzie należy do Czarnkowskich. Gr. Poznań 1000, f. 825 – rok 1618, Pałędzie należy do Urszuli Rejowej, żony Marcina z Nagłowic Reja.

⁵ TD, Gr. Poznań 1421, f. 758.

⁶ TD, LB Poznań parafia św. Marii Magdaleny – chrzest Tadeusza Teodora Raczyńskiego, syna Franciszka i Zuzanny posesorów wsi Pałędzie.

⁷ AAP, LB Skórzewo, sygn. PM 274/02 – chrzest Ignacego Raszewskiego, syna Józefa i Józefy Nymann posesorów Pałędzia.

⁸ AAP, LB Skórzewo, sygn. PM 274/02 – zgon Floriana Wysogoty Zakrzewskiego posesora Dopiewa, Dopiewca i Pałędzia.

⁹ AAP, LB Skórzewo, sygn. PM 274/04 – chrzest Marianny Joanny Nepomuceny Krzyżańskiej, córki Stanisława Kostki i Anny z Szermerów posesorów Pałędzia.

¹⁰ E. Strehlke, *Die Geschichtsquellen der Preussischen Vorzeit*, t. II, Leipzig 1863, s. 479.

¹¹ W. Zarzycki, *130 lat linii kolejowej Frankfurt-Swiebodzin-Poznań*, 2000 [w:] „Tygodnik prywatny gmin powiatu świebodzińskiego” – Internet: <http://www.schwiebus.pl/articles.php?id=6#ah> (data pobrania 17 sierpnia 2013).

¹² Stacja kolejowa nosiła nazwę Bahnhof Dombrowka, w okresie międzywojennym zmieniono nazwę na: Stacja kolejowa w Pałędziu.

¹³ *Księga adresowa Polski (wraz z w.m. Gdańskiem) dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa 1928*, Warszawa 1928, s. 1383.

¹⁴ K. Gieszczyńska-Nowacka, *Genealogia Zielazków* [w:] *Geneal. Rocznik Towarzystwa Genealogiczno Heraldycznego w Poznaniu*, Poznań 2005-2006, s. 37-64 – tutaj obszerna genealogia rodziny Żelazków (Zielazków).

¹⁵ Internet: http://pl.wikipedia.org/wiki/Marian_%C5%BBelazek (data pobrania 20 grudnia 2013).

¹⁶ J. Zieliński, *Polskie Lotnictwo Wojskowe 1945-2010*, Warszawa 2011, s. 508.

¹⁷ KZ, s. 96.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Internet: <http://mapa.targeo.pl/Palac-Dwor-Lesna-5-Paledzie-4568567/Palac-Dwor/adres> (data pobrania 17 sierpnia 2013).

■ Podgaj

¹ AAP, LB Konarzewo, sygn. 130/13. W 1862 r. zamieszkały przez rodzinę Mikołaja i Marianny z Kwaśnych Ossowskich – chrzest córki Katarzyny dnia 23 listopada 1862 r.

² SGKP, pod red. f. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, t. II, Warszawa 1881, s. 265, t. XIII, pod red. B. Chlebowskiego, Warszawa 1893, s. 438.

³ Monitor Polski, nr 95, poz. 505 z 1959 r.

■ Podłoziny

¹ Kozierowski(2), s. 52-53.

² T. Jurek, *Podlesie* [w:] SHGWP, cz. III, z. 4, Poznań 1999, s. 711.

³ AAP, LB Konarzewo, sygn. 130/02.

⁴ AAP, LB Konarzewo, sygn. 130/02.

⁵ „Gazeta Poznańska”, nr 53 z 3 lipca 1813.

⁶ „Gazeta Polska”, nr 94 z 15 lipca 1848, s. 368.

⁷ APP, Majątek Konarzewo, sygn. 2005. Spis datowany 6 marca 1883.

⁸ SGKP, pod red. B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, t. VIII, Warszawa 1887, s. 434.

⁹ „Dziennik Poznański”, nr 204 z 27 sierpnia 1895.

¹⁰ SGKP, pod red. B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, t. VIII, Warszawa 1887, s. 434.

■ Pokrzywnica

¹ AAP, LB Niepruszewo, sygn. 189/03. Zamieszkiwała tam wówczas rodzina Jana i Jadwigi Sadowskich.

² David Gilly (1748-1808) niemiecki architekt epoki klasycyzmu, działający w Prusach. Autor map Prus Południowych.

³ K. Górską-Gofąską, *Pokrzywnica* [w:] SHGWP, cz. III, z. 4, Poznań 1999, s. 720. Kozierowski(2), s. 59.

⁴ Internet: https://www.sggee.org/research/gilly_maps/B2.jpg (data pobrania 20 sierpnia 2013).

⁵ TD, Gr. Poznań, sygn. 1355, f. 64v.

⁶ „Dziennik Poznański”, nr 165 z 17 lipca 1866.

⁷ „Dziennik Poznański”, nr 16 z 6 listopada 1883.

⁸ SGKP, pod red. B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, t. VIII, Warszawa 1887, s. 548-548.

⁹ *Księga adresowa Polski (wraz z w.m. Gdańskiem) dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa 1928*, Warszawa 1928, s. 1391.

■ Skórzewo

¹ Kozierowski(2), s. 202.

² P. Dembiński, *Skórzewo* [w:] SHGWP, cz. IV, z. 3, Poznań 2005, s. 485.

³ TD, Gr. Poznań, nr 1409, f. 201.

⁴ TD, Gr. Poznań, nr 1130/X, f. 71.

⁵ TD, Gr. Poznań, nr 1248, f. 124.

⁶ AAP, LB Skórzewo, sygn. PM 274/08 – chrzty dzieci Tadeusza i Rozalii Trąpczyńskiej posesorów Skórzewa.

⁷ *Obraz katolickich szkół elementarnych objętych archidiecezjami gnieźnieńską i poznańską oraz dyjecezjami chełmińską i warmińską*, wyd. L. Rzepecki, Poznań 1867, s. 7.

⁸ SGKP, pod red. B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, t. X, Warszawa 1889, s. 705-706.

⁹ Stanisława była córką Stanisława Waligórskiego i Tekli Kostrzewskiej. Stanisław Waligórski był bratem Michała Waligórskiego i synem Andrzeja i Anny Kosmowskiej.

¹⁰ *Księga adresowa Polski (wraz z w.m. Gdańskiem) dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa 1928*, Warszawa 1928, s. 1452.

¹¹ *Złota Księga Ziemiaństwa Polskiego*, pod red. s. Sas-Lityńskiego, Poznań 1929, bns.

¹² W. Hensel, Z. Hilczer-Kurnatowska, *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. VI, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1987, s. 123-124. W pierwszym stanowisku odszukano kilkadziesiąt drobnych fragmentów naczyń obtaczanych zdobionych bruzdami, w drugim odszukano szczątki ludzkie, naczynia gliniane.

¹³ J. Łukaszewicz, *Opis historyczny kościołów parochialnych w dawnej diecezji poznańskiej*, t. 1, Poznań 1858, s. 270, 271.

¹⁴ Alternata – w przypadku sporu dotyczącego stron mniej więcej równych sobie ustalenie, kto ma starszeństwo.

¹⁵ J. Nowacki, *Dzieje Archidiecezji Poznańskiej*, t. II, Poznań 1964, s. 370. J. Łukaszewicz, *Opis historyczny kościołów parochialnych w dawnej diecezji poznańskiej*, t. 1, Poznań 1858, s. 270. *Szematyzm...*, s. 369, 370.

¹⁶ P. Dembiński, *Skórzewo* [w:] SHGWP, cz. IV, z. 3, Poznań 2005, s. 470.

¹⁷ A. Kijas, *Podpoznańska wieś Skórzewo. Kartki z dziejów wsi i kościoła*, Skórzewo 2006, s. 8-11.

¹⁸ KZ, s. 41.

¹⁹ *Szematyzm...*, s. 368, 369. J. Łukaszewicz, *Opis historyczny kościołów parochialnych w dawnej diecezji poznańskiej*, t. 1, Poznań 1858, s. 271.

²⁰ P. Dembiński, *Skórzewo* [w:] SHGWP, cz. IV, z. 3, Poznań 2005, s. 485.

²¹ Commendariusz – osoba pobierająca korzyść z prebendy. Prebenda – część dochodów kościelnych przekazywana duchownym za pełnienie funkcji kościelnych. W tym przypadku można uznać, że chodzi o funkcję proboszcza.

²² AAP, LM Skórzewo, sygn. PM 274/05 – zmarł w wieku 64 lat.

²³ AAP, LM Skórzewo, sygn. PM 274/09 – zmarł w wieku 53 lat.

²⁴ AAP, Elenchy z lat 1814 i 1831.

²⁵ AAP, LM Skórzewo, sygn. PM 274/09 – zapis przy akcie zgonu.

²⁶ S. Karwowski, *Historia Wielkiego Księstwa Poznańskiego*, Poznań 1913, t. 1, s. 121.

²⁷ AAP, LM Skórzewo, sygn. PM 274/09. Zmarł 16 maja 1841 r. w wieku 68 lat.

²⁸ AAP, LM Skórzewo, sygn. PM 274/12. Zmarła w Skórzewie 29 października 1863 r. w wieku 78 lat.

²⁹ AAP, Elenchy z lat 1831 i 1866.

³⁰ AAP, LM Skórzewo, sygn. PM 274/12.

³¹ AAP, Akta Konsystorskie, sygn. KA 380. Chrzt 23 października 1836 r.

³² AAP, Akta Konsystorskie, sygn. KA 380.

³³ AAP, LM Skórzewo, sygn. PM 274/15. APP, USC Dąbrówka, nr aktu 18/1876.

³⁴ AAP, LM Skórzewo, sygn. PM 274/15.

³⁵ AAP, Akta Konsystorskie, sygn. KA 654, 3055,

³⁶ APP USC Dąbrówka, sygn. 70, nr aktu zgonu 70/1897. „Dziennik Poznański”, nr 256 z dnia 9 listopada 1897 – nekrolog.

³⁷ AAP, Akta Konsystorskie, sygn. KA 575.

- ³⁸ A. Kijas, *Podpoznańska wieś Skórzewo...*, s. 10. AAP, Akta Konsystorskie, sygn. KA 575.
- ³⁹ Akta parafialne Parafii św. Marcina i Wincentego w Skórzewie – księga zgonów.
- ⁴⁰ AAP, Akta Konsystorskie, sygn. KA 12706, 0078.
- ⁴¹ A. Kijas, *Podpoznańska wieś Skórzewo...*, Skórzewo 2006, s. 25.
- ⁴² L. Wilczyński, *Akcja katolicka w parafiach Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej w latach 1931-1939*; Poznań 2009, s. 426, 427, 430, 431.
- ⁴³ Ks. J. Woś, *Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską w latach 1939-1945*, t. IV, Warszawa 1978, s. 126; Internet – <http://www.stankiewicz.e.pl/dachau/dachau2.htm> (data pobrania 10 lutego 2010).
- ⁴⁴ Więcej zob. s. Urbańczyk, *Kozierowski (Dołęga z Kozieroga Lasczka Kozierowski, Kozierowski ze Skórzewa) Stanisław (1874-1949)* [w:] PSB, t. XIV, Wrocław-Warszawa-Kraków 1968-1969, s. 628, 629 oraz Konieczka-Śliwińska D., *Ks. Stanisław Kozierowski proboszcz parafii skórzewskiej (1910-1929)*, Skórzewo 2010.
- ⁴⁵ A. Kijas, *Podpoznańska wieś Skórzewo. Kartki z dziejów wsi i kościoła.*, Skórzewo 2006, s. 21 i n.
- ⁴⁶ AAP, LM Skórzewo, sygn. PM 274/05.
- ⁴⁷ TD.
- ⁴⁸ APP, LB Buk, sygn. 23, nr aktu 47/1836.
- ⁴⁹ APP, USC Dąbrówka, sygn. 70, nr aktu 11/1897.
- ⁵⁰ TD, Gr. Poznań, sygn. 964, f. 587.
- ⁵¹ TD, Gr. Poznań, sygn. 1402, f. 333. Żegrowo zostało kupione przez Jana za 10 000 zł., od Andrzeja Zbierskiego.
- ⁵² AAP, LM Śmigiel, sygn. PM 295/1.
- ⁵³ AAP, LB Śmigiel, sygn. PM 295/1 – chrzestni; Jan Cerekwicki, Stanisław Cieszkowski i Zofia Rozchaszewska. Jako ojciec został podany Andrzej Grot z Żegrowa. Żegrowo było wówczas w posiadaniu Jana Grota, a tym samym nie wiadomo, czy jest to zwykła pomyłka osoby dokonującej wpisu w księgę metrykalną czy też Jan posiadał drugie imię Andrzej i też go używał.
- ⁵⁴ Więcej na temat Andrzeja (Adriana) Grota zobacz – P.M. Dziembowski, *Portrety nagrobne Grotów w kościele skórzewskim* [w:] *Gens. Rocznik Towarzystwa Genealogiczno Heraldycznego w Poznaniu*, Poznań 2009-2010, s. 1-5.
- ⁵⁵ TD, Gr. Poznań, sygn. 1413, f. 68v; Gr. Poznań, sygn. 1414, f. 685.
- ⁵⁶ W księgach metrykalnych parafii Nieczajną znajdujących się w Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu nie odszukano aktu ślubu Adriana i Zofii. Zachowane księgi metrykalne parafii Skórzewo rozpoczynają się od roku 1744.
- ⁵⁷ AAP, LB Objezierze, sygn. PM 194/01. Chrzestni: Jan Krzekotowski, Stanisław Szczurski, Agata Przespolewska i Anna Bukowska. Więcej o plebanie Janie z Dolska zob. P.M. Dziembowski, *Proboszczowie parafii św. Marcina i św. Wincentego w Skórzewie*, Skórzewo 2010, s. 54, 55. Z tego związku byli jeszcze: Kazimierz, Felicjan i Dorota – więcej zob. P.M. Dziembowski, *Portrety nagrobne Grotów w kościele skórzewskim* [w:] *Gens. Rocznik Towarzystwa Genealogiczno Heraldycznego w Poznaniu*, Poznań 2009-2010, s. 1-5.
- ⁵⁸ P. Klint, *Testamenty szlacheckie z ksiąg grodzkich wielkopolskich z lat 1657-1680*, Wrocław 2011, s. 258-259 – tutaj testament Zofii z Sobockich, wdowy po Adrianie z Przyłęku Grocie z 12 maja 1671 r.
- ⁵⁹ K. Niesiecki, *Herbarz Polski*, t. VI, Lipsk 1841, s. 335; s. Uruski, *Rodzina herbarz szlachty polskiej*, t. X, Warszawa 1913, s. 180; J. Dziubkowska, *Vanitas, portret trumienny na tle sarmackich obyczajów pogrzebowych*, Poznań 1997, s. 109.
- ⁶⁰ TD, LC Poznań parafii św. Wojciech, Gr. Poznań nr 1109 VI, f. 50.
- ⁶¹ AAP, APS, sygn. PA 396/7, f. 21, 22 – tutaj informacja o „instalacji” przez Andrzeja Świnarskiego w dniu 1 września 1759 r., f. 26 – wymieniony podczas wizytacji przeprowadzonej przez Franciszka Mielżyńskiego w 1683 r., f. 64 – wspomniany w 1669 r.; A. Kijas, *Podpoznańska wieś Skórzewo. Kartki z dziejów wsi i kościoła*, Skórzewo 2006, s. 7, 30; J. Dziubkowska, *Vanitas, portret trumienny na tle sarmackich obyczajów pogrzebowych*, Poznań 1997, s. 109. Więcej zob. P.M. Dziembowski, *Proboszczowie parafii świętego Marcina i świętego Wincentego w Skórzewie*, Skórzewo 2010, s. 57-58.

■ Trzcielina

¹ P. Dembiński, *Skórzewo* [w:] SHGWP, cz. IV, Poznań 2005, s. 471.

² K. Górską-Gołaska, *Dąbrowa* [w:] SGHWP, cz. I, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1983, s. 336.

- ³ M. Libicki, P. Libicki, *Dwory i pałace wiejskie...*, s. 395-396. Kozierowski(2), s. 328. SGKP, pod red. B. Chlebowskiego, t. XII, Warszawa 1892, s. 545.
- ⁴ J. Nowacki, *Dzieje Archidiecezji Poznańskiej*, t. I, Poznań 1959, s. 395.
- ⁵ TD, Gr. Kościan, sygn. 347, f. 24v.
- ⁶ TD, Gr. Poznań, sygn. 1395, f. 261.
- ⁷ TD, Gr. Poznań, sygn. 1412, f. 515v.
- ⁸ TD, Gr. Poznań, sygn. 1333, f. 71.
- ⁹ TD, Gr. Poznań, sygn. 1367, f. 644.
- ¹⁰ TD, Gr. Poznań, sygn. 1369, f. 979.
- ¹¹ AAP, księgi metrykalne parafii Konarzewo. Występuje również nazwa Trzcieliny Małej i Trzcieliny Dużej – przełom XVIII i XIX wieku oraz nazwy Trzcielino, Trzcielinko i Trzcieliny (I połowa XVIII w.).
- ¹² APP, Akta Urzędu Stanu Cywilnego w Trzcielinie.
- ¹³ SGKP, pod red. B. Chlebowskiego, t. XII, Warszawa 1892, s. 545. *Gemeindelexikon für die Provinz Posen*, Posen 1888, s. 50, i 1898, s. 50.
- ¹⁴ M. Libicki, P. Libicki, *Dwory i pałace wiejskie...*, s. 395-396. Kozierowski(2), s. 328. SGKP, pod red. B. Chlebowskiego, t. XII, Warszawa 1892, s. 545.
- ¹⁵ „Dziennik Urzędowy Ministerstwa byłej dzielnicy pruskiej”, nr 31, z 8 listopada 1921.
- ¹⁶ *Księga adresowa Polski (wraz z w.m. Gdańskiem) dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa 1928*, Warszawa 1928, s. 1472. APP, Akta Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu, sygn. 5199.
- ¹⁷ *Księga adresowa Polski (wraz z w.m. Gdańskiem) dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa 1928*, Warszawa 1928, s. 1472. APP, Akta Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu, sygn. 5200.
- ¹⁸ W. Hensel, Z. Hilczer-Kurnatowska, A. Łosińska, *Studia i materiały do osadnictwa wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. VII, Poznań-Toruń 1995, s. 60-61.
- ¹⁹ SGKP, pod red. B. Chlebowskiego, t. XIII, Warszawa 1892, s. 545.
- ²⁰ M. Libicki, P. Libicki, *Dwory i pałace wiejskie...*, s. 395.
- ²¹ Ibidem.
- ²² Ibidem.
- ²³ KZ, s. 97.
- ²⁴ E. Tomkowiak, *Kopa Andrzej (1879-1956) [w:] Powstańcy Wielkopolscy. Biogramy uczestników Powstania Wielkopolskiego 1918-1919*, t. II, Poznań 2006, s. 95-98 – tutaj obszerny biogram.

■ Więckowice

- ¹ Kozierowski(2), s. 387.
- ² SGKP, pod red. B. Chlebowskiego, t. XIII, Warszawa 1893, s. 438.
- ³ TD, Gr. Poznań, sygn. 1396, f. 725v.
- ⁴ SGKP, pod red. B. Chlebowskiego, t. XIII, Warszawa 1893, s. 438.
- ⁵ TD, Gr. Poznań, sygn. 1399, f. 326v.
- ⁶ TD, Gr. Poznań, sygn. 1400, f. 662.
- ⁷ TD, Gr. Poznań, sygn. 1403, f. 815.
- ⁸ TD, Gr. Poznań, sygn. 1419, f. 571.
- ⁹ TD, Gr. Poznań, sygn. 1421, f. 476v.
- ¹⁰ TD, Gr. Poznań, sygn. 1128, f. 117.
- ¹¹ TD, Gr. Poznań, sygn. 11331, f. 211.
- ¹² TD, Gr. Poznań, sygn. 1137, f. 143.
- ¹³ TD, Gr. Poznań, sygn. 1191, f. 208v.
- ¹⁴ TD, Gr. Poznań, sygn. 1199, f. 46v, sygn. 1200, f. 161.
- ¹⁵ AAP, LB Niepruszewo, sygn. 189/05.
- ¹⁶ M. Libicki, P. Libicki, *Dwory i pałace wiejskie...*, s. 420. M. Libicki, *Dwory i pałace wiejskie w Wielkopolsce. Przewodnik*, bdw, s. 292-293.
- ¹⁷ AAP, LB Niepruszewo, sygn. 189/05.
- ¹⁸ AAP, LB Niepruszewo, sygn. 189/08.
- ¹⁹ AAP, LB Niepruszewo, sygn. 189/08. Józef Kęszycki zmarł w 1823 r.
- ²⁰ M. Libicki, P. Libicki, *Dwory i pałace wiejskie...*, s. 420. M. Libicki, *Dwory i pałace wiejskie w Wielkopolsce. Przewodnik*, bdw, s. 292-293.
- ²¹ SGKP, pod red. B. Chlebowskiego, t. XIII, Warszawa 1893, s. 438. *Złota Księga Ziemiaństwa Polskiego*, pod red. s. Sas-Lityńskiego, Poznań 1929, bns.

²² *Obraz katolickich szkół elementarnych objętych archidiecezjami gnieźnieńską i poznańską oraz dyjecezjami chełmińską i warmińską*, wyd. L. Rzepecki, Poznań 1867, s. 7.

²³ APP, Akta Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu, sygn. 5919.

²⁴ *Księga adresowa Polski (wraz z w.m. Gdańskiem) dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa 1928*, Warszawa 1928, s. 1481.

²⁵ M. Libicki, P. Libicki, *Dwory i pałace wiejskie...*, s. 420. M. Libicki, *Dwory i pałace wiejskie w Wielkopolsce. Przewodnik*, bdw, s. 292-293. Prawdopodobnie budowę kaplicy zakończono w 1892, jednak funkcjonowała już wcześniej o czym świadczą zapisy o ślubach w księgach metrykalnych parafii w Niepruszewie.

²⁶ *Złota Księga Ziemiaństwa Polskiego*, pod red. s. Sas-Lityńskiego, Poznań 1929, bns.

²⁷ Herb zgodny z zasadami heraldyki – linie pionowe to kolor czerwony, linie poziome niebieski, a tło gładkie to kolor biały.

²⁸ KZ, s. 97.

■ Zakrzewo

¹ AAP, LB Skórzewo, sygn. 274/01 – w 1744 r. miał miejsce chrzest Marianny, córki Marcina (bez nazwiska) i Anny z Zakrzewa (katolików) i Wojciecha, syna Gaspara Gawryły z Zakrzewa (ewangelika).

² Kozierowski(2), s. 443.

³ TD, Gr. Poznań 1350, f. 185v.

⁴ TD, Gr. Poznań, 1356, f. 23v.

⁵ APP, Kartografia – Mapy i Atlasy drukowane (Der Posensche Kreis), sygn. 992/A.p.2.

⁶ APP, LB, LM, LC Poznań świętego Krzyża (Kreuzkirche) – ewangelickie.

⁷ E. Callier, *Powiat poznański pod względem dziejowym z zastosowaniem do topografii współczesnej*, Poznań 1887, s. 72.

⁸ SGKP, pod red. B. Chlebowskiego, t. XIV, Warszawa 1895, s. 320.

⁹ APP, Starostwo powiatowe Poznań – Zachód, sygn. 782.

¹⁰ *Księga adresowa Polski (wraz z w.m. Gdańskiem) dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa 1928*, Warszawa 1928, s. 1491.

¹¹ A. Werner, *Geschichte der evangelischen Parochien In der Provinz Posen*, Poznań 1904, s. 281.

¹² „Miesięcznik Kościelny Archidiecezji Poznańskiej”, nr 9/1999, nekrolog ks. Stanisława Ostrowskiego autorstwa ks. Wojciecha Raczkowskiego.

¹³ KZ, s. 98.

¹⁴ APP, LC parafii ewangelickiej Leszno, sygn. 39, nr aktu 25/1837, s. 5. Ślubu udzielił pastor Grabig. Paul pochodził z Rudnik koło Grodziska Wielkopolskiego. Marianna w chwili ślubu miała 19 lat. Świadcami byli: Ferdinand von Falkenheim, Antoni Grunwald, Karl Zedler i Karl Stoermer.

¹⁵ APP, LM parafii ewangelickiej świętego Krzyża (Kreuzkirche) w Poznaniu, sygn. 56, nr aktu 339/1855, s. 189. Zmarł w wieku 17 lat, pochowany 29 września 1855 r.

¹⁶ APP, LC parafii ewangelickiej w Buku, sygn. 1, nr aktu 22/1847. Tutaj podane jedynie imię ojca, imię i nazwisko matki podano przy ślubach innych synów: 21 października 1855 r. ślub Johanna (24 ¾ lat) z Kordulą Czapczyk (23 lat) i 17 stycznia 1858 r. ślub Georga Alberta (23 ¾ lat) z Anną Karoliną Handke (24 lat).

¹⁷ APP, USC Dąbrówka, sygn. 96, nr aktu 20/1887 – adnotacja przy akcie zgonu. Zapis z błędnym nazwiskiem jako Hoppenheit, późniejsza adnotacja o sprostowaniu na Hoppenheid. Żona podana jako Anna Kraft, późniejsze sprostowanie (12 października 1888 r.) na Zuzannę. APP, LM parafii ewangelickiej św. Krzyża (Kreuzkirche) w Poznaniu, sygn. 62, nr aktu 162/1887, pochowany 24 maja 1887 r.. Tutaj jako ojciec podany Jan a matka Katarzyna Hedt.

¹⁸ APP, LC parafii ewangelickiej w Buku, sygn. 1, nr aktu 22/1847. Johanna była czwartą córką Johanna, a Gottlieb drugim synem Martina. W chwili ślubu Gottlieb zamieszkiwał w Skrzynkach.

¹⁹ APP, LM parafii ewangelickiej świętego Krzyża (Kreuzkirche) w Poznaniu, sygn. 61, nr aktu 319/1886. Zmarła w wieku 60 lat i 3 miesięcy jako wdowa po Danielu. Podano nazwisko panięskie jako Petrik.

²⁰ APP, LC parafii ewangelickiej świętego Krzyża (Kreuzkirche) w Poznaniu, sygn. 66, nr aktu 9/1866.

²¹ APP, LB parafii ewangelickiej św. Krzyża (Kreuzkirche) w Poznaniu, sygn. 22, nr aktu 73/1829; chrzest 5 kwietnia 1829 r., chrzestni: Fryderyk Pfeiffer, Gotfried Milke, Gottlieb Pohl, Johanna Renata Mosans, Maria Elżbieta Pfeiffer i Anna Rosyna Krebs.

²² APP, USC Dąbrówka, sygn. 36, nr aktu 6/1885. Zmarła w wieku 56 lat. APP, LM parafii ewangelickiej św. Krzyża (Kreuzkirche) w Poznaniu, sygn. 61, nr aktu 18/1885, pochowana 27 stycznia 1885 r. Adnotacja, że wdowa po Sigfriedzie.

²³ APP LC parafii ewangelickiej św. Krzyża (Kreuzkirche) w Poznaniu, sygn. 41, nr aktu 74/1849.

²⁴ APP, LB parafii ewangelickiej św. Krzyża (Kreuzkirche) w Poznaniu, sygn. 22, nr aktu 34/1833 i 35/1835. Adnotacja, że Johann Daniel zmarł 23 września 1834 r.

²⁵ APP, LB parafii ewangelickiej św. Krzyża (Kreuzkirche) w Poznaniu, sygn. 21, nr aktu 141/1826.

²⁶ APP, USC Jankowice, sygn. 1, nr aktu 3/1874. Martha urodzona Tarnowo (Podgórze), rodzice zamieszkali w majątku Sarnowo.

■ Zborowo

¹ Kozierowski(2), s. 464.

² *Szematyzm...*, s. 84. P. Dembiński, *Rosnowo* [w:] SHGWP, cz. IV, z. 1, Poznań 2001, s. 153.

³ T. Jurek, *Konarzewko* [w:] SHGWP, Wrocław-Warszawa-Kraków 1991, cz. II, s. 292.

⁴ TD, Gr. Poznań, sygn. 951, f. 242.

⁵ TD, Gr. Poznań, sygn. 1402, f. 145.

⁶ TD, Gr. Poznań, sygn. 970, f. 388v.

⁷ TD, Gr. Poznań, sygn. 153, f. 187v.

⁸ TD, Gr. Poznań, sygn. 1420, f. 857v.

⁹ TD, Gr. Poznań, sygn. 1066, f. 502.

¹⁰ TD, Gr. Poznań, sygn. 1191, f. 234.

¹¹ TD, Gr. Poznań, sygn. 1368, f. 121v.

¹² TD, Gr. Poznań, sygn. 1370, f. 115.

¹³ AAP, LB Niepruszewo, sygn. 189/05.

¹⁴ TD, LB Tulce, sygn. 307/03.

¹⁵ AAP, LB Konarzewo, sygn. 130/14.

¹⁶ *Złota Księga Ziemiaństwa Polskiego*, pod red. s. Sas-Lityńskiego, Poznań 1929, bns. *Księga adresowa Polski (wraz z w.m. Gdańskiem) dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa 1928*, Warszawa 1928, s. 1493. SGKP, pod red. B. Chlebowskiego, t. XIV, Warszawa 1895, s. 528

¹⁷ Internet: https://www.sggee.org/research/gilly_maps/south_prussia_map.html (data pobrania 20 sierpnia 2013).

¹⁸ KZ, s. 98-99.

■ Zborówko

¹ Administracyjnie Zborówko jest osobną miejscowością, jednakże obecnie stanowi jedną całość z Dopiewem (ulica Wiśniowa), Znajduje się tutaj jedynie siedziba podmiotu gospodarczego.

² „Gazeta Wielkiego Księstwa Poznańskiego” nr 132 z 9 czerwca 1836, s. 724.

³ „Goniec Wielkopolski”, nr 161 z 18 lipca 1883.

⁴ SGKP, pod red. B. Chlebowskiego, t. XIV, Warszawa 1895, s. 528.

⁵ Wojciech Chrzanowski (1793-1861), polski generał i kartograf. Autor „*Karta dawnej Polski*” mapy ziemi polskiej w skali 1:300000. Internet: <http://kpbpc.umk.pl/dlibra/docmetadata?id=35709> (data pobrania 20 sierpnia 2013).

■ Żarnowice

¹ Kozierowski(2), s. 494.

² W. Hensel, Z. Hilcher-Kurnatowska, A. Łosińska, *Studia i materiały do osadnictwa wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. VII, Poznań-Toruń 1995, s. 35-36.

³ G. Rutkowska, *Lisówki* [w:] SHGWP, cz. II, z. 4, Poznań 1992, s. 607.

⁴ Wojciech Chrzanowski (1793-1861), polski generał i kartograf. Autor „*Karta dawnej Polski*” mapy ziemi polskiej w skali 1:300000. Internet: <http://kpbpc.umk.pl/dlibra/docmetadata?id=35709> (data pobrania 20 sierpnia 2013).

⁵ KZ, s. 99.

⁶ Wywierzyisko – źródło o silnym wpływie wód podziemnych.

⁷ Rozporządzenie Wojewody Poznańskiego z 12 grudnia 1994 r., nr 7/1994.

CZEŚĆ II

MIEJSCOWOŚCI I MIEJSCA HISTORYCZNE

GMINY DOPIEWO

¹ AAP, LB Skórzewo, sygn. 274/01 – nazwa Olędry Zakrzewo występuje już w latach sześćdziesiątych XVIII wieku.

² AAP, LB Skórzewo, sygn. 274/01 – pierwsza wzmianka z 1771 r., zamieszkiwała tam rodzina Jana i Marianny Niedziec i Samuela i Rozyny Frinkulus. SGKP, pod red. B. Chlebowskiego, t. XIV, Warszawa 1895, s. 320.

³ Internet <http://igrek.amzp.pl/result.php?cmd=id&god=3566&cat=TK25> (data pobrania 22 października 2013).

⁴ Kozierowski(1), s. 178.

⁵ SGKP, pod red. f. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, t. IV, Warszawa 1883, s. 321. *Gemeindelexikon für die Provinz Posen*, Berlin 1888, s. 50.

⁶ Dawid Gally (1748-1808) – niemiecki architekt epoki klasycyzmu.

⁷ SGKP, pod red. f. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, t. II, Warszawa 1881, s. 588.

⁸ Internet: https://www.sggee.org/research/gilly_maps/B2.jpg (data pobrania 20 sierpnia 2013).

⁹ AAP, LM Skórzewo, sygn. 274/01 – 8 grudnia 1775 r. zgon syna Stanisława – Rocha Radzikowskiego.

¹⁰ TD, Gr. Poznań, sygn. 1357, f. 23.

¹¹ TD, Gr. Poznań, sygn. 1361, f. 166v.

¹² APP, Kartografia – Mapy i Atlasy drukowane, sygn. 992/A.p.2.

¹³ T. Jurek, *Konarzewko* [w:] SHGWP, cz. II, Wrocław-Warszawa-Kraków 1991, s. 292.

¹⁴ TD, Gr. Poznań, sygn. 932, f. 797v.

¹⁵ TD, Gr. Poznań, sygn. 1400, f. 74.

¹⁶ TD, Gr. Poznań, sygn. 1402, f. 143v.

¹⁷ TD, Gr. Poznań, sygn. 1421, f. 758.

¹⁸ TD, Gr. Poznań, sygn. 1353, f. 143.

¹⁹ APP, Kartografia – Mapy i Atlasy drukowane (Der Posensche Kreis), sygn. 992/A.p.2 – brak na mapie z 1798 r.

²⁰ SGKP, pod red. B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, t. VIII, Warszawa 1887, s. 265, t. XIII, pod red. B. Chlebowskiego, Warszawa 1893, s. 56.

²¹ Dawid Gally(1748-1808) – niemiecki architekt epoki klasycyzmu.

²² Wojciech Chrzanowski (1793-1861), polski generał i kartograf. Mapa dostępna na stronie: <http://www.konik.pl/strona,38,mapa-chrzanowskiego-1859-karta-dawnej-polski.php> (data pobrania 15 września 2013).

²³ Internet: https://www.sggee.org/research/gilly_maps/B2.jpg (data pobrania 20 sierpnia 2013).

²⁴ APP, Akta Gminy Dopiewo, sygn. 192, s. 55.

²⁵ AAP, LB Konarzewo, sygn. PM 130/13. W latach pięćdziesiątych XIX wieku zamieszkiwały tam rodziny: Macieja Jędrzejewskiego i Józefa Konewki. E. Callier, *Powiat poznański pod względem dziejowym z zastosowaniem do topografii współczesnej*, Poznań 1887, s. 73.

²⁶ SGKP, pod red. B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, t. VIII, Warszawa 1887, s. 434.

²⁷ E. Callier, *Powiat poznański pod względem dziejowym z zastosowaniem do topografii współczesnej*, Poznań 1887, s. 72.

²⁸ AAP, LB Lusowo, sygn. 158/01. Jedną z rodzin zamieszkującą Politykę była rodzina Stanisława i Reginy Nit – ich syn Marcin został ochrzczony w 1744 r.

²⁹ SGKP, pod red. B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, t. VIII, Warszawa 1887, s. 596.

³⁰ Internet: https://www.sggee.org/research/gilly_maps/B2.jpg (data pobrania 20 sierpnia 2013).

³¹ P. Dembiński, *Skórzewko* [w:] SHGWP, cz. IV, Poznań 2005, s. 468-469. P. Dembiński, *Skórzewo* [w:] SHGWP, cz. IV, Poznań 2005, s. 470-486.

³² TD, Gr. Poznań, sygn. 172, f. 273.

³³ TD, Gr. Poznań, sygn. 1144, f. 366. Gr. Wschowa 459v., sygn. 162, f.

³⁴ AAP, księgi metrykalne parafii Skórzewo. Po raz ostatni wspomniana w 1834 r. – LB Skórzewo, sygn. 274/08.

³⁵ AAP, LB Skórzewo, sygn. 274/01, pierwsza wzmianka z 4 sierpnia 1750 r. – chrzest Laurentego, syna Antoniego i Marianny Rudelskich z Olędrow Twardowo.

- ³⁶ TD, Gr. Poznań, sygn. 1345, f. 94.
- ³⁷ TD, Gr. Poznań, sygn. 1357, f. 23.
- ³⁸ TD, Gr. Poznań, sygn. 1361, f. 166v.
- ³⁹ APP, Kartografia – Mapy i Atlasy drukowane, sygn. 992/A.p.2.
- ⁴⁰ TD, Gr. Poznań, sygn. 895, f. 830v.
- ⁴¹ TD, Gr. Poznań, sygn. 1396, f. 370v.
- ⁴² TD, Gr. Poznań, sygn. 14000, f. 662, Gr. Poznań, sygn. 1403, f. 815v, Gr. Poznań, sygn. 1406, f. 691v, Gr. Poznań, sygn. 1416, f. 1037v.
- ⁴³ TD, Gr. Wschowa, sygn. 207, f. 103v.
- ⁴⁴ TD, Gr. Poznań, sygn. 1419, f. 571.
- ⁴⁵ TD, Gr. Poznań, sygn. 11331, f. 211.
- ⁴⁶ SGK, pod red. B. Chlebowskiego, t. XIII, Warszawa 1893, s. 438. E. Callier, *Powiat poznański pod względem dziejowym z zastosowaniem do topografii współczesnej*, Poznań 1887, s. 73.
- ⁴⁷ Szczegóły zobacz przy Więckowicach.
- ⁴⁸ Internet: https://www.sggee.org/research/gilly_maps/B2.jpg (data pobrania 20 sierpnia 2013).
- ⁴⁹ Internet <http://igrek.amzp.pl/result.php?cmd=id&god=3665&cat=TK25> (data pobrania 22 października). Mapa niemiecka w skali 1:25000 z 1940 r.
- ⁵⁰ K. Górską-Gołaską, *Byczyna* [w:] SHGWP, cz. 1, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1982, s. 156. Szematyzm..., s. 372. s. Kozierowski, *Badania nazw topograficznych na obszarze dawnej zachodniej i środkowej wielkopolski*, t. 1, Poznań 1921, s. 90.
- ⁵¹ AAP, LB Konarzewo, sygn. 130/10. W latach 1843 i 1846 są adnotowane chrzty dzieci Stanisława Matysiak.
- ⁵² AAP, LB Konarzewo, sygn. 130/05. W latach 1818-1820 są odnotowane chrzty dzieci Andrzeja i Jadwigi Działowskich.
- ⁵³ Szematyzm..., s. 372. Kozierowski(2), s. 547.
- ⁵⁴ P. Dembiński, *Skórzewo* [w:] SHGWP, cz. IV, Poznań 2005, s. 470, 478.
- ⁵⁵ Szematyzm..., s. 84. s. Kozierowski, *Badania nazw topograficznych na obszarze dawnej zachodniej i środkowej wielkopolski*, t. 1, Poznań 1921, s. 169.
- ⁵⁶ J. Luciński, *Dzięciolowo* [w:] SHGWP, cz. I, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1986, s. 436.
- ⁵⁷ P. Dembiński, *Skórzewo* [w:] SHGWP, cz. IV, Poznań 2005, s. 470, 478.
- ⁵⁸ Szematyzm..., s. 372. Kozierowski(2), s. 610.
- ⁵⁹ P. Dembiński, *Skórzewo* [w:] SHGWP, cz. IV, Poznań 2005, s. 470.
- ⁶⁰ Szematyzm..., s. 372. s. Kozierowski, *Badania nazw topograficznych na obszarze dawnej zachodniej i środkowej wielkopolski*, t. 1, Poznań 1921, s. 366.
- ⁶¹ Szematyzm..., s. 372.
- ⁶² Szematyzm..., s. 372. s. Kozierowski, *Badania nazw topograficznych na obszarze dawnej zachodniej i środkowej wielkopolski*, t. 1, Poznań 1921, s. 427.
- ⁶³ Szematyzm..., s. 159. Kozierowski(2), s. 369.
- ⁶⁴ Szematyzm..., s. 159. Kozierowski(2), s. 370.
- ⁶⁵ Szematyzm..., s. 84, 372. Kozierowski(2), s. 380.
- ⁶⁶ Szematyzm..., s. 159. s. Kozierowski, *Badania nazw topograficznych na obszarze dawnej zachodniej i środkowej wielkopolski*, t. 1, Poznań 1921, s. 458.
- ⁶⁷ Szematyzm..., s. 84. Kozierowski(1), s. 415.
- ⁶⁸ P. Dembiński, *Skórzewo* [w:] SHGWP, cz. IV, Poznań 2005, s. 480.
- ⁶⁹ Szematyzm..., s. 372.
- ⁷⁰ Szematyzm..., s. 159. Kozierowski(1), s. 527.
- ⁷¹ Szematyzm..., s. 84. s. Kozierowski, *Badania nazw topograficznych na obszarze dawnej zachodniej i środkowej wielkopolski*, t. 2, Poznań 1922, s. 81.
- ⁷² Szematyzm..., s. 372. Kozierowski(1), s. 501.
- ⁷³ Szematyzm..., s. 372. s. Kozierowski, *Badania nazw topograficznych na obszarze dawnej zachodniej i środkowej wielkopolski*, t. 2, Poznań 1922, s. 96.
- ⁷⁴ Być może tożsamego z Jakubem Dąbrowskim albo Pałędzkim z Dąbrowy.
- ⁷⁵ K. Górską-Gołaską, *Pałędzie Małe* [w:] SHGWP, cz. III, Poznań 1997, s. 566-567.
- ⁷⁶ Szematyzm..., s. 84, 372. Kozierowski(2), s. 28 – informacja z akt kościoła skórzewskiego.
- ⁷⁷ Szematyzm..., s. 159. Kozierowski(2), s. 54.
- ⁷⁸ Szematyzm..., s. 372. Kozierowski(2), s. 70.

- ⁷⁹ I. Skierska, *Poświętne* [w:] SHGWP, cz. III, Poznań 1999, s. 792.
⁸⁰ *Szematyzm...*, s. 84. Kozierowski(2), s. 80.
⁸¹ *Szematyzm...*, s. 372. Kozierowski(2), s. 364.
⁸² Kozierowski(2), s. 271.
⁸³ P. Dembiński, *Skórzewo* [w:] SHGWP, cz. IV, Poznań 2005, s. 470.
⁸⁴ P. Dembiński, *Skórzewo* [w:] SHGWP, cz. IV, Poznań 2005, s. 470, 480.
⁸⁵ *Szematyzm...*, s. 372. s. Kozierowski, *Badania nazw topograficznych na obszarze dawnej zachodniej i środkowej wielkopolski*, t. 2, Poznań 1922, s. 516.
⁸⁶ P. Dembiński, *Skórzewo* [w:] SHGWP, cz. IV, Poznań 2005, s. 480.
⁸⁷ *Szematyzm...*, s. 372.

ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE

■ Archiwum Państwowe w Poznaniu

księgi metrykalne parafii katolickich:

- Konarzewo, sygn. 33, 70, 104, 120
- Grodzisk Wlkp., sygn. 33

księgi metrykalne parafii ewangelickich:

- Buk, sygn. 1
- Leszno, sygn. 39
- Poznań św. Krzyża (Kreuzkirche), sygn. 21, 22, 41, 56, 61, 62, 66,

księgi Urzędu Stanu Cywilnego:

- Buk, sygn. 23
- Dąbrówka, sygn. 7, 36, 70, 96
- Długie Stare, sygn. 9
- Jankowice, sygn. 1
- Konarzewo, sygn. 1, 7, 16, 72
- Poznań (miasto), sygn. 360

akta Amstgericht Posen – Testamenty, sygn. 2591, 2592

akta Gminy Dopiewo, sygn. 166, 192

akta Naczelnego Prezydium Prowincji Poznańskiej, sygn. 1632, 1655, 1679, 1712

akta Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu, sygn. 5199, 5200, 5919

kartografia – Mapy i Atlasy drukowane, sygn. 992/A.p.2

kartoteka ewidencji ludności miasta Poznania (1870-1931), sygn. 14434

akta majątku Konarzewo, sygn. 72, 99, 132, 244, 2005, 2545

akta Starostwa powiatowego Poznań-Zachód, sygn. 782

■ Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu

księgi metrykalne parafii katolickich:

- Bukowiec, sygn. PM 031/05
- Cerekwica, sygn. PM 036/13
- Dopiewo, sygn. PM 068/02, PM 068/04
- Konarzewo, sygn. PM 130/01, PM 130/02, PM 130/05, PM 130/07, PM 130/10, PM 130/13, PM 130/15, PM 130/17, PM 130/18, PM 130/19
- Kostrzyn Wlkp., sygn. PM 133/10
- Krzywiń, sygn. PM 143/09
- Lusowo, sygn. PM 158/01
- Niepruszewo, sygn. PM 189/03, PM 189/05, PM 189/08, PM 189/11, PM 189/13, PM 189/16
- Objezierze, sygn. PM 194/01
- Pawłowice, sygn. PM 218/03
- Poniec, sygn. PM 225/10
- Poznań św. Marcin, sygn. PM 232/21
- Skórzewo, sygn. 274/01, PM 274/02, PM 274/05, PM 274/08, PM274/09, PM 274/15, PM 274/18
- Splawie, sygn. PM 285/07
- Słeszew, sygn. PM 288/10
- Śmigiel sygn. PM 295/01

akta konsystorskie, sygn. KA 0078, KA 12706, KA 575, KA 654, KA 3055, KA380, KA 9303, KA 11958

akta parafii Skórzewo sygn. PA 396/7

Teki Dworzaczka. Materiały historyczno-genealogiczne do dziejów szlachty wielkopolskiej XV-XX wieku, CD, Kórnik-Poznań 1995, 1997.

GAZETY

- „Dziennik Poznański”, nr 256 z dnia 9 listopada 1897
 „Dziennik Poznański”, nr 231 z 9 października 1898
 „Dziennik Poznański”, nr 120 z 28 maja 1910
 „Dziennik Poznański”, nr 116 z 24 maja 1893
 „Dziennik Poznański”, nr 141 z 24 czerwca 1891
 „Dziennik Poznański”, nr 48 z 25 lutego 1906
 „Dziennik Poznański”, nr 127 z 7 czerwca 1874
 „Dziennik Poznański”, nr 16 z 6 listopada 1883
 „Dziennik Poznański”, nr 165 z 17 lipca 1866
 „Dziennik Poznański”, nr 167 z 25 lipca 1900
 „Dziennik Poznański”, nr 204 z 27 sierpnia 1895
 „Dziennik Poznański”, nr 244 z 25 października 1877
 „Dziennik Poznański”, nr 290 z 21 grudnia 1898
 „Dziennik Urzędowy Ministerstwa byłej dzielnicy pruskiej”, nr 31, z 8 listopada 1921
 „Dziennik Urzędowy Ministerstwa byłej dzielnicy pruskiej”, nr 19 z 27 maja 1921
 „Echo Dopiewa”, nr 5 z 2006
 „Gazeta Polska”, nr 94 z 15 lipca 1848
 „Gazeta Poznańska”, nr 53 z 3 lipca 1813
 „Gazeta Toruńska”, nr 219 z 23 września 1882
 „Gazeta Toruńska”, nr 223 z 28 września 1882
 „Gazeta Toruńska”, nr 62 z 14 marca 1884
 „Gazeta Wielkiego Księstwa Poznańskiego”, nr 132 z 9 czerwca 1836
 „Goniec Dopiewski”, nr 3(24) z marca 2008
 „Goniec Wielkopolski”, nr 161 z 18 lipca 1883
 „Miesięcznik Kościelny Archidiecezji Poznańskiej”, nr 9/1999
 „Nowy Kurjer”, nr 183 z 10 sierpnia 1935.
 „Ziemiannin. Tygodnik naukowo-rolniczy i ekonomiczny”, nr 29 z 22 lipca 1911

STRONY WWW – INTERNET

- <http://www.schwibus.pl/articles.php?id=6#ah> (data pobrania 17 sierpnia 2013).
<http://27wdpak.btx.pl/dowodcy-27-wdp-ak/268-kpt-kazimierz-rzaniak-qgardaq> (data pobrania 17 sierpnia 2013).
<http://mapa.targeo.pl/Palac-Dwor-Lesna-5-Paledzie-4568567/Palac-Dwor/adres> (data pobrania 17 sierpnia 2013).
https://www.sggee.org/research/gilly_maps/B2.jpg (data pobrania 20 sierpnia 2013)
<http://www.stankiewicz.e.pl/dachau/dachau2.htm> (data pobrania 10 lutego 2010).
https://www.sggee.org/research/gilly_maps/south_prussia_map.html (data pobrania 20 sierpnia 2013).
<http://igrek.amzp.pl/result.php?cmd=id&god=3566&cat=TK25> (data pobrania 22 października 2013).
<http://www.konik.pl/strona,38,mapa-chrzanowskiego-1859-karta-dawnej-polski.php> (data pobrania 15 września 2013).
<http://www.dopiewo.pl/frontend.php?m=88,12,71,0&t=Mapa.gminy> (data pobrania 1 grudnia 2013).
<http://www.stat.gov.pl/gus> (data pobrania 1 grudnia 2013).
http://pl.wikipedia.org/wiki/Marian_%C5%BBelazek (data pobrania 20 grudnia 2013).

OPRACOWANIA

- Agronomische Bohrungen Blatt Dombrowka, Berlin 1900, skala 1:25000.
 Białobłocki A., *Absolwenci Gimnazjum i Liceum świętej Marii Magdaleny w Poznaniu 1805-1950*, Poznań 1995.
 Boniecki A., *Herbarz Polski*, t. XIII, Warszawa 1909, s. 39.
 Callier E., *Powiat poznański pod względem dziejowym z zastosowaniem do topografii współczesnej*, Poznań 1887.
 Dembiński P., *Skórzewko [w:] Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu, cz. IV*, Poznań 2005.

- Demiński P., *Skórzewo* [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu*, cz. IV, z. 3, Poznań 2005.
- Dygdała J., *Radomicki Andrzej (Jędrzej) Aleksander h. Kotwicz (przed 1660-1726)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXIX, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1986
- Dzieje Poznania*, pod red. J. Topolskiego, t. 1, Warszawa-Poznań 1988.
- Dziembowski P. M., *Portrety nagrobne Grotów w kościele skórzewskim* [w:] *Gen. Rocznik Towarzystwa Genealogiczno Heraldycznego w Poznaniu*, Poznań 2009-2010.
- Dziembowski P.M., *Proboszczowie parafii świętego Marcina i świętego Wincentego w Skórzewie*, Skórzewo 2010.
- Dziembowski P.M., *Dziembowscy herbu Pomian. Studium Genealogiczno-historyczne*, Poznań 2012, praca doktorska, Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu.
- Dziubkova J., *Vanitas, portret trumienny na tle sarmackich obyczajów pogrzebowych*, Poznań 1997.
- Ordo officii divisi...* (Elenchy Archidiecezji Poznańskiej) z 1814, 1831, 1866, 1869, 1870, 1872, 1874.
- Encyklopedia Konspiracji Wielkopolski 1939-1945*, pod red. M. Woźniaka, Poznań 1998.
- Garbaciak J., *Górka (z Górki) Łukasz h. Łodzia (zm. 1475)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. VIII, Wrocław-Kraków-Warszawa 1960.
- Gąsiorowski A., *Mościc ze Słyszewa h. Łodzia (zm 1425/6)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXII/1, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977.
- Gemeindelexikon für die Provinz Posen*, Berlin 1888.
- Gieszczyńska-Nowacka K., *Genealogia Zielazków* [w:] *Gen. Rocznik Towarzystwa Genealogiczno Heraldycznego w Poznaniu*, Poznań 2005-2006
- Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Briefadeligen Häuser*, Gotha 1912.
- Górska-Gołaska K., *Byczyna*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu*, cz. 1, z. 1 Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1982.
- Górska-Gołaska K., *Dąbrowa* [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu*, cz. 1, z. 2, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1983.
- Górska-Gołaska K., *Dąbrówka* [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu*, cz. 1, z. 2, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1983.
- Górska-Gołaska K., *Dupiewiec* [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu*, cz. 1, z. 3, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1986.
- Górska-Gołaska K., *Dupiewo* [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu*, Cz. I, z. 3, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1986.
- Górska-Gołaska K., *Pałędzie* [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu*, cz. 3, z. 3, Poznań 1997.
- Górska-Gołaska K., *Pokrzywnica* [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu*, cz. III, z. 4, Poznań 1999.
- Górska-Gołaska K., *Ślap Potencjan h. Drogosław (zm. 1478)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXVIII, Warszawa-Kraków 1998.
- Hensel W., Hilczer-Kurnatowska Z., *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. VI, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1987.
- Hensel W., *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 1, Poznań 1950.
- Hensel W., Hilczer-Kurnatowska Z., A. Łosińska, *Studia i materiały do osadnictwa wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. VII, Poznań-Toruń 1995.
- Jurek J., *Podlesie* [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu*, cz. III, z. 4, Poznań 1999.
- Jurek T., *Konarzewko*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1991, cz. II, z. 2, Poznań 1991.
- Jurek T., *Szamotołski Dobrogost Świdwa h. Nałęcz (zm. między 1459 a 1462)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XLVI, Warszawa-Kraków 2010.
- Jurek T., *Konarzewo* [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu*, cz. II, z. 2, Poznań 1991.
- Karte des Deutschen Reiches, Berlin 1936, skala 1:100000.
- Karwowski S., *Historia Wielkiego Księstwa Poznańskiego*, Poznań 1913, t. 1.
- Katalog zabytków w Polsce, Dawne województwo poznańskie. Dawny powiat poznański*, t. V, z. 20, pod red. T. Rusczyńskiej i A. Sławskiej, Warszawa 1977.
- Kijas A., *Martyrologia ludności polskiej zachodnich gmin powiatu poznańskiego w II wojnie światowej (1939-1945)*, Dopiewo 2009.
- Kijas A., *Podpoznańska wieś Skórzewo. Kartki z dziejów wsi i kościoła*, Skórzewo 2006.
- Klint P., *Testamenty szlacheckie z ksiąg grodzkich wielkopolskich z lat 1657-1680*, Wrocław 2011.
- Koniczka-Śliwińska D., *Ks. Stanisław Kozierowski proboszcz parafii skórzewskiej (1910-1929)*, Skórzewo 2010.
- Korytkowski J., *Pralaci i kanonicy katedry metropolitarnej gnieźnieńskiej od roku 1000 aż do dni naszych*, t. 1, Gniezno 1883.
- Kozierowski S., *Badania nazw topograficznych dzisiejszej archidiecezji poznańskiej*, t. 1, Poznań 1916.
- Kozierowski S., *Badania nazw topograficznych dzisiejszej archidiecezji poznańskiej*, t. 2, Poznań 1916.

- Kozierowski S., *Badania nazw topograficznych na obszarze dawnej zachodniej i środkowej wielkopolski*, t. 1, Poznań 1921.
- Kozierowski S., *Badania nazw topograficznych na obszarze dawnej zachodniej i środkowej wielkopolski*, t. 2, Poznań 1922.
- Kozierowski S., *Szematyzm historyczny ustrojów parafialnych dzisiejszej archidiecezji poznańskiej*, Poznań 1935.
- Księga adresowa Polski (wraz z w.m. Gdańskiem) dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa 1928*, Warszawa 1928.
- Księga społecznicy w Wielkopolsce 1894-1919. Słownik biograficzny*, t. II (I-O), pod red. Ks. L. Wilczyńskiego i H. Szatkowskiego, Gniezno 2007.
- Kwilecki A., Florkowski H., *Ziemiaństwo wielkopolskie w kręgu arystokracji*, Poznań 2004.
- Libicki M., *Dwory i pałace wiejskie w Wielkopolsce. Przewodnik*, bdw.,
- Libicki M., Libicki P., *Dwory i pałace wiejskie w Wielkopolsce*, Poznań 2010.
- Luciński J., *Goluski* [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu*, cz. I, z. 3, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1986.
- Luciński J., *Dzieciotłowo* [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu*, cz. I, z. 3, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1986.
- Lutyński K., *Śląp Dąbrowski Marcin (Marcin z Dąbrowki) h. Drogostaw (zm. 1550)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXVIII, Warszawa-Kraków 1998.
- Łukasiewicz J., *Opis historyczny kościołów parochialnych w dawnej diecezji poznańskiej*, t. I, Poznań 1858.
- Mowa żałobna wygłoszona dnia 2-go kwietnia 1918 r. w Konarzewie przy zwłokach śp. Władysława Głabisza przez Kazimierza Brownsforda*, Poznań 1918.
- Niesiecki K., *Herbarz Polski*, t. VI, Lipsk 1841.
- Nowacki J., *Dzieje Archidiecezji Poznańskiej*, t. 1, Poznań 1959.
- Nowacki J., *Dzieje Archidiecezji Poznańskiej*, t. 2, Poznań 1964.
- Obraz katolickich szkół elementarnych objętych archidiecezjami gnieźnieńską i poznańską oraz dyjecezjami chełmińską i warmińską*, wyd. L. Rzepecki, Poznań 1867.
- Piotrowicz K., *Dąbrowski Adam (Adam z Dąbrowy)(+1494)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. IV, Kraków 1938.
- Poczet członków Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk 1857-2007*, pod redakcją A. Pihan-Kijasowej, Poznań 2008.
- Rutkowska G., *Lisówki* [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu*, cz. II, z. 4, Poznań 1992.
- Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i Innych Krajów Słowiańskich*, pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, t. I, Warszawa 1880.
- Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i Innych Krajów Słowiańskich*, pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, t. II, Warszawa 1881.
- Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i Innych Krajów Słowiańskich*, pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, t. IV, Warszawa 1883.
- Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i Innych Krajów Słowiańskich*, pod red. B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, t. VIII, Warszawa 1887.
- Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i Innych Krajów Słowiańskich*, pod red. B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, t. X, Warszawa 1889.
- Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i Innych Krajów Słowiańskich*, pod red. B. Chlebowskiego, t. XII, Warszawa 1892.
- Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i Innych Krajów Słowiańskich*, pod red. B. Chlebowskiego, t. XIII, Warszawa 1893.
- Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i Innych Krajów Słowiańskich*, pod red. B. Chlebowskiego, t. XIV, Warszawa 1895.
- Spis miejscowości Województwa Poznańskiego*, wyd. M. Nadobnik, Poznań 1922.
- Sprawozdanie „STELLI” Towarzystwa Kolonii Wakacyjnych i Stacji Sanitarnej w Poznaniu za rok 1907*, Poznań 1908.
- Sroka S. T., *Stasiński Jan (1869-1939)* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XLII, Warszawa-Kraków 2004.
- Strehlke E., *Die Geschichtsquellen der Preussischen Vorzeit*, t. II, Leipzig 1863.
- Tomkowiak E., *Kopa Andrzej (1879-1956)* [w:] *Powstańcy Wielkopolscy. Biogramy uczestników Powstania Wielkopolskiego 1918-1919*, t. II, Poznań 2006.
- Urbańczyk S., *Kozierowski (Dotęga z Kozieroga Lasczka Kozierowski, Kozierowski ze Skórzewa) Stanisław (1874-1949)* [w:] *Polski Słownik biograficzny*, t. XIV, Wrocław-Warszawa-Kraków 1968-1969.
- Uruski S., *Rodzina herbarz szlachty polskiej*, t. X, Warszawa 1913.
- Uruski S., *Rodzina. Herbarz Szlachty Polskiej*, t. VIII, Warszawa 1911.
- Werner A., *Geschichte der evangelischen Parochien In der Provinz Posen*, Poznań 1904.
- Wilczyński L., *Akcja katolicka w parafiach Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej w latach 1931-1939*, Poznań 2009.
- Woś J. ks., *Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską w latach 1939-1945*, t. IV, Warszawa 1978.

- Zarzycki W., *130 lat linii kolejowej Frankfurt-Świebodzin-Poznań*, 2000 [w:] „Tygodnik prywatny gmin Powiatu świebodzińskiego”.
- Zieliński J., *Polskie Lotnictwo Wojskowe 1945-2010*, Warszawa 2011.
- Złota Księga Ziemiaństwa Polskiego*, pod red. S. Sas-Lityńskiego, Poznań 1929.
- Żychlińska J., *Ciepłalny grób popielnicowy ludności kultury łużyckiej w Lisówkach, gm. Stęszew, pow. Poznań, woj. wielkopolskie*, [w:] *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne*, t. 8, Poznań 2007.

DOTYCHCZASOWE PUBLIKACJE DOTYCZĄCE GMINY DOPIEWO I JEJ MIESZKAŃCÓW*

- Dziembowski P.M., *Proboszczowie parafii świętego Marcina i świętego Wincentego w Skórzewie*, Skórzewo 2010.
- Kąsinowska R., *Pałac w Konarzewie*, Kórnik 2013.
- Kijas A., *Martyrologia ludności polskiej zachodnich gmin powiatu poznańskiego w II wojnie światowej (1939-1945)*, Dopiewo 2009.
- Kijas A., *Podpoznańska wieś Skórzewo. Kartki z dziejów wsi i kościoła*, Skórzewo 2006.
- Konieczka-Śliwińska D., *Ks. Stanisław Kozierowski proboszcz parafii skórzewskiej (1910-1929)*, Skórzewo 2010.
- Kościański Z. Tomkowiak E., *Mieszkańcy Gminy Dopiewo w Powstaniu Wielkopolskim w latach 1918-1919*, Dopiewo 2009.
- Kościański Z. Tomkowiak E., *Mieszkańcy Gminy Dopiewo w Powstaniu Wielkopolskim w latach 1918-1919. Słownik biograficzny*, Dopiewo 2010.
- Napierała A., *Konarzewo – proboszcz i parafianie 1902-1939*, Pobiedziska 2004.
- Pamięć i Przyszłość Gmina Dopiewo w okresie II wojny światowej*, pod red. E. Tomkowiaka, Dopiewo 2014.
- Sammler K., *Historia rzymskokatolickiej parafii pod wezwaniem świętego Marcina Biskupa i świętego Piotra w Okowach w Konarzewie 1945-2005*, Poznań 2013.

* Publikacje wydane po 2000 roku.

